

Analyse av HL-senteret

Fortellinger om og formidling av Holocaust

Masteroppgave i historiedidaktikk, skrevet av Tina Ølberg, våren 2009 ved Universitet i Stavanger

Universitetet
i Stavanger

DET HUMANISTISKE FAKULTET

MASTEROPPGAVE

Studieprogram: Master i historiedidaktikk

vårsemesteret, 2009

Åpen

Forfatter: Tina Ølberg

.....
(signatur forfatter)

Faglig ansvarlig

Veileder: Ketil Knutsen

Tittel på hovedoppgaven: Analyse av HL-senteret, fortellinger om og formidling av Holocaust

Engelsk tittel: Analysis of HL-centre, conveying the narratives of the Holocaust

Emneord:

- Holocaust
- Museum
- HL-senteret
- Historiebevissthet
- Historiebruk

Sidetall: 113

+ vedlegg/annet: 3 sider

Stavanger, 02. juni 2009.
dato/år

Forord

Inspirasjon og bakgrunn for min oppgave fikk jeg ved å lese en artikkel om HL-senteret, hvor det sto at et norsk Holocaustmuseum skulle opprettes. Etter en reise til Washington D.C. hvor jeg besøkte United States Holocaust Memorial Museum ble jeg enda mer inspirert til å skrive en oppgave om Holocaust, museum og formidling. Her fikk jeg se hvordan dette museet forsøkte å få den besøkende til å identifisere seg med ofrene for Holocaust, gjennom å dele ut identifikasjonskort med en fortelling om en person som var offer for Holocaust. På bakgrunn av dette ble det naturlig at tema for oppgaven ble: analyse av *Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteters stilling i Norge*, fortellinger om og formidling av Holocaust.

Arbeidet med masteroppgaven har vært en givendes, men til tider også en frustrerendes prosess. Jeg har mange å takke for at masteroppgaven nå er fullført. Samarbeidet på kontoret har vært uvurderlig. I tillegg til faglige diskusjoner har Stine Hellstrand vært til stor hjelp. Både til å holde motivasjonen og humøret oppe, tusen takk! I arbeidet med oppgaven vil jeg også takke veilederen min, Ketil Knutsen. Som hele tiden har vist at han hadde tro på oppgaven. Takk for at du kom med raske og konstruktive tilbakemeldinger. Takk til HL-senteret som tok i mot meg med en positiv innstilling og ikke minst lot meg delta i deres undervisningsopplegg, noe som gjorde denne oppgaven mulig.

En stor takk går også til familie, venner og kollegaer som i ett år har støttet, veiledet og trøstet meg. Dere er helt fantastiske!

Stavanger, juni 2009

Tina Ølberg

Innholdsfortegnelse

Innledning og problemstilling	5
Andre undersøkelser	6
Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteters stilling i Norge	8
Målgruppe	9
Metode	10
Holocaust	12
Definisjoner	13
Holocaust. En realhistorisk gjennomgang	15
I forkant av krigen	16
Tap av rettigheter og eiendeler	16
Nürnberglovene	17
Identifisering	19
Krigen bryter ut – separasjon og deportasjon	21
Holocaust i Norge	27
Resultatet	28
Forklaringer på Holocaust	29
Zygmunt Bauman	29
Hannah Arendt	30
Stanley Milgram	31
Daniel J. Goldhagen	32
Omer Bartov	34
David Irving	36
Norman G. Finkelstein	38
Menneskesyn	39
Definisjoner og begrepsavklaringer	40
Historiebevissthet	41
Historiebruk	47
Historiebevissthet og historiebruk	49
Museet	50
Læring i museet	54
Kriterier for analyse	55
Bakgrunn for kriterier	55
Kriterier	57
Analyse av HL-senteret	57
HL-senterets utstilling	58
Lokalet	58
Organisering og virkemidler	61
Stoffutvalg	62
Hvordan blir ulike aktører fremstilt under Holocaust?	79
Holocaust	87
Sammenfatning av utstillingen	94
HL-senterets undervisningsopplegg	96
Stoffutvalg	97
Fremstilling av ulike aktører	99
Holocaust	100
Oppgaver og arbeid med utstillingen	100
Sammenfatning av undervisningsopplegg	105
Avslutning	105
Litteraturliste	111

Internett	113
Vedlegg 1	114
Vedlegg 2	116

Innledning og problemstilling

HL-senteret, eller senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteters stilling i Norge, ligger i Vidkun Quislings tidligere bolig. Senteret består hovedsakelig av en permanent utstilling som er åpent for alle, og en forskningsdel. I tilknytning til utstillingen er det også lokaler som brukes til å holde foredrag og lignende. Senteret blir brukt av mange ulike grupper. Ved å besøke HL-senteret en tilfeldig dag, traff jeg både skoleelever og pensjonister som besøkte HL-senteret.

Problemstillingen for oppgaven er: **Hvilke fortellinger forteller *Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteters stilling i Norge om Holocaust, og hvordan formidles disse fortellingene?*** Oppgaven har et todelt fokus ettersom jeg vil se på hvilke fortellinger som blir fortalt, i både utstilling og undervisning. Ettersom utstillingen fremstår som en læringsarena er det interessant å se hvordan fortellingene formidles, og om HL-senteret sikter mot å utvikle elevenes og de besøkendes historiebevissthet.

I denne oppgaven ønsker jeg å se nærmere på hvordan HL-senteret har løst de ulike utfordringene som er aktuelle ved formidlingen av Holocaust. Både innenfor det didaktiske og det historiske. Når et historisk museum lager en utstilling, er det flere hensyn de må ta. Et museum har et ansvar for å formidle historien til publikum. Ofte har museet en annen formidlingsmetode enn det skolen og lærebøkene har. Mange elever opplever det som spennende å besøke et museum, nettopp fordi at de er annerledes i sin formidlingsform.

Denne oppgaven vil være delt inn i tre. I den første delen av oppgaven vil jeg presentere relevant teori hvor jeg blant annet gjør rede for sentrale begreper innenfor historiedidaktikk og museum som læringsarena. I andre del av oppgaven vil jeg foreta analysen av HL-senterets utstilling. I den tredje delen av oppgaven vil jeg forsøke å løfte frem funnene jeg har gjort i analysen.

Som utgangspunkt ønsket jeg å se på utstillingen til HL-senteret. I løpet av en kort periode var jeg på flere besøk ved senteret og spesielt i utstillingen. Her ble jeg usikker på hva elevene

ville sitte igjen med etter et besøk. Mitt førsteinntrykk var at utstillingen fremsto som en lærebok. I den forstand at den var spekket med tekst, og bilder. Med dette inntrykket tok jeg kontakt med de ansvarlige for undervisningsopplegget ved senteret. Her fikk jeg muligheten til å observere hvordan de arbeidet ved besøk av skoleklasser. Skoleklasser er også den gruppen som senteret møter mest. Etter å ha observert hvordan senteret formidler historien om Holocaust til elevene, fikk jeg sett hvor mye mer enn selve utstillingen som var viktig for undervisningsopplegget. Dette er med på å gjøre senteret som en interessant arena for formidling av og læring om Holocaust. For meg er det med andre ord relevant å se utstillingen og undervisningsopplegget som en helhet.

Andre undersøkelser

Det er gjort få norske undersøkelser av historiske museum og utstillinger, og når det kommer til HL-senterets utstilling har jeg ikke klart å finne noen analyser med et historiedidaktisk fokus. Generelt sett er historiedidaktikk en relativt ung disiplin i Norge, og det er dermed få områder/emner som er analysert.

Trond Risto Nilssen har skrevet et essay om *Skrekkens monumenter – og dilemmaer i formidlingen av Holocaust*¹. I denne artikkelen ser han nærmere formidlingen av Holocaust på US Holocaust Memorial Museum i Washington D.C², USA og Auschwitz – Birkenau, Polen. Han har valgt å ta utgangspunkt i en av Theodor W. Adornos skrifter.³ Nilssen presenterer tre hovedpunkter som han vil gjøre rede for i essayet. Det tredje punktet; [...] *redegjøre for noen utvalgte elementer i formidlingen av Holocaust, hvor levninger/museer og minnesmerker står sentralt*⁴ er relevant i sammenheng med denne oppgaven. Nilssen har redegjort for *dilemmaer i formidlingen av Holocaust*.⁵ Han trekker blant annet frem hvilke utfordringer US HMM står ovenfor i formidlingen av Holocaust, det samme har han gjort med tanke på Auschwitz-Birkenau.

I sitt essay har Nilssen blant annet sett på hvordan aktørene blir fremstilt i utstillingen til US HMM, *Heltene trer tydelig fram, ofrene er helgenaktige, mens vaktmennene er onde*.⁶ Et

¹ Nilssen, Trond Risto 2003

² Videre vil forkortelsen US HMM bli benyttet.

³ Nilssen, Trond Risto 2003: 2

⁴ Nilssen, Trond Risto 2003: 2

⁵ Nilssen, Trond Risto 2003: 11

⁶ Nilssen, Trond Risto 2003: 13

annet sentralt punkt i Nilssens essay er *Kan det sterke elementet av identifikasjon vi finner ved US HMM bidra til innblikk i lidelsene?*⁷ Nilssen tenker her på identifikasjonskortene som publikum får utdelt ved inngangen til utstillingen. I motsetning til US HMM peker Nilssen mot Auschwitz-Birkenau, hvor *følelsen av stedliggjøring forsterkes gjennom omfanget av autensitet [...]*.⁸

Foruten Nilssens oppgave har jeg funnet en oppgave skrevet av fem studenter ved Universitetet i Oslo. Deres oppgave, *Verdien av å kjenne sitt publikum*, ble skrevet på oppdrag fra HL-senteret. De har sett på hvilke hensyn som HL-senteret burde ta stilling til under arbeidet med utstillingen. I denne oppgaven kommer gruppen også med tips og råd til HL-senteret. I sammenheng med oppgaven har denne studentgruppen foretatt både intervju og undersøkelser for å få mer informasjon om den største målgruppen til museet, skoleelever. De har tatt utgangspunkt i elever fra den videregående skole.⁹ Jeg vil derimot ta utgangspunkt i elever på ungdomsskolen¹⁰

Gruppen har blant annet kommet med følgende anbefalinger:

*I tilknytning til utstillingen på Villa Grande bør det utvikles en rekke forskjellige læringsruter som tar hensyn til elevenes ulike aldersnivå, kunnskapsmessige forutsetninger, interesser, samt typen flerkulturell virkelighet de opplever i sitt daglige liv.*¹¹

*Ansvarsforholdet til Holocaust som historisk fenomen bør problematiseres generelt i forhold til mekanismene som førte til det ved å påpeke etappene underveis og alle som deltok [...]det faktum at "normale" mennesker syntes villig å gjøre uhyrlige ting når de fikk ordre om det.*¹²

Jeg vil også se nærmere på om HL-senteret har valgt å følge enkelte av disse rådene i arbeidet med utstillingen.

I motsetning til denne studentgruppen skal jeg se på HL-senteret i etterkant av at utstillingen er ferdigstilt og dermed se på hva som blir fortalt, heller enn hvilke hensyn utstillingen bør ta. Min oppgave vil også skille seg fra Nilssen, som undersøker hvordan to ulike

⁷ Nilssen, Trond Risto 2003: 13

⁸ Nilssen, Trond Risto 2003: 17

⁹ Lassen m.flere, 2002: 3

¹⁰ Jeg vil komme tilbake til dette senere i oppgaven.

¹¹ Lassen m.flere, 2002: 16

¹² Lassen m.flere, 2002: 16

utstillinger/museum har løst ulike dilemmaer i formidlingen av Holocaust. Jeg vil derimot konsentrere meg om hva som fortelles og hvilken måte dette gjøres på ved HL-senteret. Noen av de samme utfordringene som US HMM står ovenfor er gjeldene også for HL-senteret. Da spesielt med tanke på problematikken rundt autensitet. Jeg vil med andre ord se på hele historieformidlingen av Holocaust, både gjennom utstilling og undervisning. Enkelte deler av Nilssens tematikk er også relevant i forbindelse med min oppgave i og med at han ser nærmere på begreper som empati og hvordan US HMM arbeider for at publikum skal identifisere seg med ofrene. Til forskjell fra Nilssen vil jeg bruke et mer overordnet begrep, historiebevissthet, hvor empati og identitet er sentrale begreper.

Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteters stilling i Norge

HL-senteret holder til i Villa Grande, under okkupasjonen ble den kalt Villa Gimle. Villa Gimle var navnet Vidkun Quisling ga boligen da han flyttet inn i krigsårene. Navnet ga Quisling boligen etter Snorre – Edda. Der er Gimle den vakreste salen i Åsgård.¹³ Bygningen ble ikke ferdigstilt før Quisling flyttet inn og brukte den som sin førerbolig. Villa Grande ble påbegynt i 1917. Det var Sam Eyde som startet byggingen av boligen. Ulike omstendigheter gjorde at boligen ikke ble ferdig, men solgt videre til Henrik Østervold, som fra 1918 – 1921 bygget videre på huset. Selv om huset fremdeles sto uferdig kjøpte Aker kommune området Huk og Grande. Deretter var råbygget til Villaen i Wilhelm Wilhelmsens eiendom i fra 1926 – 1928, når boligen ble gitt i gave til staten. Det var altså ikke før 1941 at det igjen ble påbegynt arbeid for å ferdigstille boligen. Villa Grande (da Gimle) sto ferdig på våren i 1942.¹⁴

Etter den andre verdenskrig fikk boligen tilbake sitt opprinnelige navn, Villa Grande, og ble benyttet til flere ulike formål. Blant annet ble Villa Grande brukt som Sykehjem fra 1948 – 1962. Fra 1963 fungerte boligen som utdanningscenter for helsepersonell. De siste brukerne av huset var Høgskolen i Akershus. De brukte huset frem til 1998. Da huset ble lagt ut for salg i 1999 ble også ideen om å legge et senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteters stilling i Norge til Villa Grande.¹⁵

¹³ Ferdigmelding nr. 643/2005, s 3, Statsbygg

¹⁴ Ferdigmelding nr. 643/2005, s 4, Statsbygg

¹⁵ Ferdigmelding nr. 643/2005, s 4, Statsbygg

HL senteret ble opprettet av Universitet i Oslo, 2001. Senteret fikk derimot ikke flytte inn på Villa Grande før i 2005. HL-senteret har to hovedformål som skal kjennetegne deres arbeid. *”Senterets hovedpilar er å drive forskning og kunnskapsformidling om Holocaust. Aktiviteten skal spesielt knyttes til det norske kapittel i historien om Holocaust. Senteret skal også studere antisemittismens historie og antisemittisme i dag og i tiden fremover, både i Norge og i det øvrige Europa. Med utgangspunkt i den kunnskap disse studier gir, skal senteret drive forskning knyttet til folkemord og beslektede brudd på menneskerettighetene. Senteret skal også studere menneskelige reaksjoner på slike overgrep hos ofrene og deres etterkommere.”*¹⁶ Denne delen arbeider senteret mye med gjennom utstilling og undervisning (foredrag og oppgaver) til skoleverket. *”Senterets andre pilar er studier av minoriteter, spesielt religiøse minoriteter og livssynsminoriteter. Aktiviteten skal fokusere på minoritetenes vilkår i Norge, historisk og i samtiden, samt deres rolle i et flerkulturelt samfunn.”*¹⁷ I denne oppgaven skal jeg se nærmere på den ene delen av den første hovedpilaren. Altså kunnskapsformidling av Holocaust. Gjennom undervisningen og tilbudet til skoleverket, blant annet den permanente utstillingen, arbeider senteret med formålet om å formidle Holocaust. I sine vedtekter skriver de også at tjenesten (utstilling og undervisning) *”skal ha en forebyggende funksjon”*.¹⁸

Målgruppe

HL-senteret ønsker å inkludere svært mange i sin målgruppe. Men den viktigste målgruppen kan se ut til å være skoleelever. Uten at HL-senteret har kommet med en aldersanbefaling, er det naturlig å besøke utstillingen og senteret i sammenheng med dette temaet på skolen. Holocaust har fått størst plass på ungdoms – og videregående skole. Innenfor denne målgruppen finnes det, som i alle andre grupper, ulik erfaring og bakgrunn som spiller inn på hvilken kunnskap eleven har om emnet. HL-senteret skriver i sin hovedpilar at et sentralt tema er det norske Holocaust. Her kan vi anta at elever med minoritetsbakgrunn ikke har samme forutsetninger som mange etnisk norske elever. Etnisk norske elever har ofte hørt fortellinger fra krigen, enten fra besteforeldre eller foreldre som har fortalt videre. I tillegg til elever med ulik etnisk bakgrunn, kommer også elever med lese- og skrivevansker. Det er med andre ord mye HL-senteret har måttet tatt hensyn til i utformingen av utstillingen og undervisningsopplegget.

¹⁶ HL senteret, http://www.hlsenteret.no/Om_HL-senteret/302, 14.10.08

¹⁷ HL senteret, http://www.hlsenteret.no/Om_HL-senteret/302, 14.10.08

¹⁸ HL senteret, http://www.hlsenteret.no/Om_HL-senteret/302, 14.10.08

Foruten skoleelever er besøkende generelt en vid målgruppe. Disse stiller i enda større grad med ulike forutsetninger for museet.

Metode

I arbeidet med denne oppgaven har jeg per dags dato ikke funnet noen fullstendige analyser av historiske museum eller utstillinger med et didaktisk utgangspunkt. Ettersom disiplinen er forholdsvis ung i Norge finnes det også lite teori knyttet til metoder for å analysere en historisk utstilling. Det finnes derimot flere eksempler på metoder for å analysere en lærebok. Jeg har funnet god hjelp i teori om å analysere en læreboktekst, da det i HL-senterets utstilling er mye tekst, noe som kan minne om en lærebok. Bruk av bildeanalyse har også vært relevant i denne sammenheng. I arbeidet med denne oppgaven har jeg utviklet kriterier for hvordan man kan analysere en utstilling (museum) og dets undervisningsopplegg ut i fra et historiedidaktisk perspektiv. Selv om hovedpunktene i skjemaet kan brukes til å analysere de fleste historiske museer eller utstillinger, så er disse kriteriene laget med utgangspunkt i å analysere nettopp HL-senterets utstilling.

Jeg har valgt å bruke en kvalitativ metode, hvor jeg går inn og ser på en utstilling for å finne ut hvilke fortellinger utstillingen forteller. På samme måte som jeg i tekstanalysen vil se på hva selve teksten forteller. Ved å benytte seg av en kvalitativ tilnærming søker man gjerne etter å gå i dybden på et tema. Ved å gå i dybden søker forskeren å tolke og forstå hva mennesker har tenkt og gjort.¹⁹ I dette tilfellet har jeg valgt å gå i dybden på HL-senterets utstilling for å se hvilke fortellinger denne utstillingen forteller om Holocaust. Samtidig har jeg valgt å gå i dybden på undervisningsopplegget som henger tett sammen med utstillingen. Ved å analysere ut i fra en kvalitativ metode vil forfatterens egne tolkninger være sentrale, og det kan være vanskeligere å etterprøve enn ved bruk av en kvantitativ metode. Dette har jeg forsøkt å imøtekomme ved å eksemplifisere funnene mine med sitater fra utstillingen. I tillegg har jeg forsøkt å gjengi et så korrekt bilde av HL-senteret som mulig. Også en kvantitativ metode kunne vært hensiktsfull å bruke i denne typen analyse, da med tanke på en frekvensanalyse. En frekvensanalyse kunne for eksempel vært hensiktsmessig for å telle hvor mange ganger et ord ble brukt. Ved enkelte anledninger har jeg benyttet meg av denne metoden for å understreke mengden av en bestemt type fortelling. Selv om jeg enkelte steder har inkludert den kvantitative metode, så er denne benyttet i svært liten grad. Fokuset på

¹⁹ Kjeldstadli 1999: 122

denne oppgaven har vært å finne ut hva tekst, bilder, gjenstander og undervisningsopplegg forteller om Holocaust.

For å finne ut hvilke fortellinger som blir fortalt i undervisningsopplegget har jeg benyttet meg av deltakende, men passiv, observasjon. Deltakende observasjon er en kvalitativ forskningsmetode.²⁰ Jeg har i dette tilfellet vært til stede i undervisningssituasjonen uten å delta med spørsmål, kommentarer eller lignende.²¹ Dette gjorde jeg for å bli en naturlig del av undervisningen, samtidig som jeg ikke ønsket å påvirke elevenes svar og oppførsel med min tilstedeværelse. Utgangspunktet for observasjonen har vært, som i utstillingen, å finne ut hvilke fortellinger som blir fortalt om Holocaust. Men også hvordan disse fortellingene blir formidlet.

Analysen bærer mange steder preg av å være en tekstanalyse, ved at jeg bruker mye tid på å se på de skriftlige kildene. Bakgrunnen for dette er hvordan utstillingen er bygget opp.

Utstillingen har en overvekt av tekst, noe som gjør at også analysen vil legge stor vekt på hvilke fortellinger som blir fortalt gjennom teksten i utstillingen. En negativ side med dette er at deler av analysen kan minne om en lærebokanalyse. Jeg har forsøkt å fremheve en del av gjenstandene og bildene i utstillingen for å vise at dette også er med på å skape fortellingene som blir fortalt.

Som med flere kvalitative forskningsmetoder, blir også observasjon basert på tolkninger gjort av forskeren.²² En annen svakhet med denne typen observasjon er at man ikke får observert tilstrekkelig. For eksempel kan det innebære at variasjoner som blant annet finner sted ved ulike elevgrupper ikke vil bli fanget opp. Jeg har derfor tatt høyde for at undervisningen og fortellingene som blir fortalt kan variere fra en elevgruppe til en annen, og dermed hatt fokus på de fortellingene som går igjen i foredraget. Som i utstillingen vil jeg se på hvilke fortellinger som blir fortalt i undervisningsammenheng. I tillegg til fortellinger vil jeg her ha et større fokus på hvordan fortellingene blir fortalt og hvordan det arbeides med fortellingene. Her er formålet med oppgaven å se på om undervisningen sikter mot å styrke historiebevisstheten til elevene. Ved å se på både utstilling og undervisning ønsker jeg å se hvilke fortellinger HL-senteret forteller om Holocaust til elever. Samtidig vil jeg se på om

²⁰ Hatch 2002: 72

²¹ Hatch 2002:72

²² Kjeldstadli 1999: 125

HL-senteret sikter mot å styrke historiebevisstheten til elevene ved å se på hvordan fortellingene blir formidlet.

En svakhet med den realhistoriske gjennomgangen, som blir presentert senere i oppgaven, er at den har hovedfokus på det internasjonale Holocaust. Til forskjell fra analysen som har et like stort fokus på det norske Holocaust som det internasjonale. Årsaken til dette er at med realhistorien ønsker jeg å vise hovedtrekkene som var avgjørende for skjebnen til de europeiske jødene, ikke bare de norske. Ved å inkludere realhistorien om det norske Holocaust i like stor grad som det internasjonale, ville realhistorien fått urettmessig stor plass i oppgaven, da hovedfokus er analysen av HL-senteret. Realhistorien om det internasjonale Holocaust er også relevant for fortellingene om det norske Holocaust, som bakgrunnen for hva som skjedde i Norge. Jeg er likevel observant på at det kan gi et inntrykk av at det norske Holocaust var en kopi av det internasjonale. Jeg har derfor sett på enkelte likheter og forskjeller mellom det norske og det internasjonale Holocaust.

Holocaust²³

Det er flere personer som har forsøkt å definere og ikke minst forklare hva Holocaust er, og hvordan dette kunne skje. Man har forsøkt å forklare Holocaust ut i fra ulike fagdisipliner, både historikere, psykologer og sosiologer er blant dem.

Dersom man ser på selve ordets betydning, stammer Holocaust fra gresk og betyr brennoffer.²⁴ Blant annet i Bibelen er brennoffer en ofring der hele dyret blir brent. Holocaust som et begrep brukt på utryddelsen av jødene under den andre verdenskrig, ble først tatt i bruk i 1942.²⁵ Først etter seksdagerskrigen i 1967 mener Finkelstein at Holocaust som egennavn forekom. Det nazistiske holocaust ble til Holocaust (Stor H). Det er to sentrale punkt som kjennetegner Holocaust som egennavn: (1) Holocaust markerer en kategorisk enestående historisk begivenhet; (2) Holocaust markerer høydepunktet av et irrasjonelt, evig, ikke-jødisk hat mot jødene.²⁶ Etter den andre verdenskrig ble det nazistiske holocaust ikke fremstilt som

²³ Dette kapitlet er et samarbeid mellom Stine Hellstrand og Tina Ølberg. Noen ulikheter kan likevel forekomme.

²⁴<http://www.dokpro.uio.no/perl/ordboksoek/ordbok.cgi?OPP=holaucast&bokmaal=S%F8k+i+Bokm%E5lsordboka&ordbok=bokmaal&alfabet=n&renset=j>

²⁵ <http://www.hlsenteret.no/kunnskapsbasen/folkemord/holocaust/218>

²⁶ Finkelstein 2004: 55

en unikt jødisk - for ikke å snakke om som en historisk unik - begivenhet.²⁷ *Alle Holocaust-forfattere er enige om at Holocaust er enestående, men få, om noen, er enige om hvorfor.*²⁸

Både definisjonene og forklaringene på Holocaust er mange og ulike. Antallet personer som ble systematisk utryddet, er det også uenighet om. Muligens er forklaringen når det kommer til antall personer som ble systematisk utryddet, avhengig av hvordan Holocaust defineres, og hvilke folkegrupper som blir inkludert i definisjonen. Peter Novick skriver i sin bok *The Holocaust in American life* at seks millioner er det gjenkjennelige tallet når en snakker om Holocaust. Likevel er for mange 11 millioner det virkelige tallet, seks millioner jøder og fem millioner ikke-jøder. Novick påpeker at 11 millioner ikke gir noen historisk betydning. Fem millioner ikke-jøder er enten et altfor lavt tall for ikke-jødiske sivile drept i Det Tredje Rike, eller altfor høyt for ikke-jødiske mennesker som var utsatt for et systematisk folkemord, i likhet med jødene.²⁹

Definisjoner

Det finnes mange definisjoner av Holocaust, men de fleste sentrerer seg rundt to hovedområder. De definisjonene som definerer Holocaust som systematisk utryddelse av den jødiske befolkning. Og de som definerer Holocaust som utryddelse (tilintetgjørelse) av folkegrupper som ble sett på som mindreverdige, der jødene var den største gruppen som ble forsøkt utryddet. De som støtter seg til den siste varianten legger vekt på at blant annet sigøynere ble forsøkt utryddet i samme prosentandel som den jødiske befolkning.³⁰

Ved å søke eller slå opp i ulike ordbøker, finner man også ulike definisjoner på Holocaust. Nettstedet www.dictionary.com definerer Holocaust som *the systematic mass slaughter of European Jews in Nazi concentration camps during World War II*,³¹ mens nettstedet www.ask.com derimot definerer Holocaust som; *The genocide of European Jews and others by the Nazis during World War II*.³² Det er med andre ord to svært ulike definisjoner disse to nettstedene bruker. Riktignok definerer begge Holocaust som noe som hendte den under andre verdenskrig. To av de norske ordbøkene, nettbasert eller i bokform, har relativt like

²⁷ Finkelstein 2004: 55

²⁸ Finkelstein 2004: 56

²⁹ Novick 1999: 214-215, oversatt av forfatter

³⁰ Finkelstein 2004:79

³¹ <http://dictionary.reference.com/browse/Holocaust>

³² <http://www.ask.com/web?q=dictionary%3A+holocaust&content=ahdict|37494&o=0&l=dir>

definisjoner av hva Holocaust var. Nettordboken, www.ordbok.no, definerer Holocaust på denne måten; *nazistenes jødeutryddelser under den andre verdenskrigen*.³³ Mens Tanums store rettskrivningsordbok kort definerer Holocaust som *Nazistenes jødeutryddelser*.³⁴ Nettstedet www.caplex.no definerer Holocaust noe fyldigere enn de overnevnte; (*av gr. "brennoffer, som blir helt oppbrent"*), *brukt om Hitler-regimets tilintetgjøring av jøder i konsentrasjonsleirer før og under 2. verdenskrig*.³⁵

Ordbøkernes måte å definere Holocaust på sier noe om den allmenne oppfattelse av Holocaust. Men ordbøkene viser også de ulike sidene i debatten om hvordan Holocaust skal defineres. Dette gir muligens et uttrykk for splittelsen innenfor fagdisiplinene som forsøker å forklare/definere Holocaust.

Når det gjelder personer og organisasjoner som har bidratt med definisjoner og tolkninger på Holocaust, finner vi blant annet US HMM (United States Holocaust Memorial Museum). Der defineres Holocaust på følgende måte: *The Holocaust was the systematic, bureaucratic, state-sponsored persecution and murder of approximately six million Jews by the Nazi regime and its collaborators. "Holocaust" is a word of Greek origin meaning "sacrifice by fire." The Nazis, who came to power in Germany in January 1933, believed that Germans were "racially superior" and that the Jews, deemed "inferior," were an alien threat to the so-called German racial community*.³⁶

I motsetning til US HMM inkluderer Roderick Stackelberg andre folkegrupper som led under Hitlers regime. *"The Holocaust was central to the Nazis' wide-ranging program of destruction. The victims of lethal persecution included Gypsies, the mentally and physically disabled, homosexuals, pacifists (Jehova's Witnesses), millions of Soviet prisoners of war as well as potential leadership elites in Poland and other occupied areas in the east. But no group was pursued more single-mindedly or on a greater scale than the Jews"*.³⁷

Ut fra definisjonene kan man se at det er stor variasjon og uenighet om hvilke folkegrupper som skal inkluderes i begrepet Holocaust. Slik jeg ser det fordeler disse definisjonene seg på

³³ <http://www.dokpro.uio.no/perl/ordboksoek/ordbok.cgi?OPP=Holocaust&bokmaal=S%F8k+i+Bokm%E5lsordboka&ordbok=bokmaal&s=n&alfabet=n&renset=j>

³⁴ Tanums store rettskrivningsordbok

³⁵ <http://www.caplex.no/Web/ArticleView.aspx?id=9401095>

³⁶ <http://www.ushmm.org/wlc/article.php?lang=en&ModuleId=10005143>

³⁷ Stackelberg 2004: 215

tre punkter. De definisjonene som skiller mellom folkemord og systematisk folkemord. Definisjoner som bare inkluderer jøder i motsetning til de som også inkluderer andre folkegrupper. Det tredje punktet er om Holocaust blir regnet fra den andre verdenskrig eller også omfatter hendelsene i forkant av krigen, som eutanasiprogrammet blir tatt med.

Fra mitt ståsted var ikke jødene den eneste folkegruppen som var offer for den nazistiske segregeringen under den andre verdenskrig. Mange peker på at jødene var de eneste som var offer for en systematisk utryddelse. Eutanasiprogrammet (fra august 1939) er et eksempel på at nazistene hadde et ønske om å utrydde mennesker som var psykisk syke. Selv om antallet jøder som ble utryddet var mye større enn for eksempel antallet sigøynere, er prosentandelen sigøynere som ble utryddet omtrent den samme som for den jødiske befolkningen i Europa. Som mange andre mener jeg at Holocaust står fram som en enestående hendelse i moderne tid, men i motsetning til for eksempel Baumann mener jeg at det ikke var en enestående jødisk tragedie. Likevel mener jeg at den jødiske fortellingen er representativ i den store fortellingen om Holocaust. Noe som både teori og analyse vil bære preg av ettersom den jødiske befolkning i større grad ble berørt.

Holocaust. En realhistorisk gjennomgang

Selv om historien om Holocaust i hovedsak handler om selve utryddelsen av jøder og andre folkegrupper under den andre verdenskrig, er det viktig å ha kjennskap til hendelsene som forløp i forkant av krigen. Det kan være nødvendig å utvide perspektivet for å kunne oppdage hvordan hendelsene utover 1930-tallet bygger seg opp mot det klimakset Holocaust faktisk var. I vid forstand er det kanskje mulig å si at Holocaust handler om segregasjon og utryddelsen av jøder, sigøynere og sinnslidende som fant sted under det nazistiske styret 1933-45 i Tyskland. Er det ikke denne fortellingen om Holocaust som sterkest belyser hvordan dette kunne skje, i den grad det lar seg forklare? I min gjennomgang av Holocaust har jeg på dette grunnlag valgt å fortelle om utviklingen som fulgte fra 1933, det året Hitler kom til makten, fram til 1945, som markerer slutten på den andre verdenskrig.

For best å illustrere hvordan de ulike hendelsene bygger på hverandre, vil presentasjonen bære preg av en årsak/virkning framstilling. Her har jeg fokusert på utslagsgivende faktorer, som kan sies å være en del av den store fortellingen om Holocaust. Dette er også blitt gjort av hensyn til rammene for denne oppgaven.

I forkant av krigen

Tap av rettigheter og eiendeler

Hitler ble rikskansler i Tyskland 30. januar 1933. På denne tiden levde det om lag 500.000 jøder i Tyskland.³⁸ Allerede få måneder etter maktovertakelsen ble det satt i gang tiltak for segregasjon av jødene. Her kan vi skille mellom tiltak og aksjoner som gikk ut over jødene økonomi, og lovgivning som fratok dem deres rettigheter som tyske borgere.

Arisering av jødene økonomi

Vedtatt som særlig gikk ut over økonomien til den jødiske befolkningen gikk under begrepet "arisering", som defineres som en økonomisk tilintetgjøring av jødene.³⁹ Ariseringen startet i april 1933, hvor det ble iverksatt en boikott mot jødiske forretninger i Tyskland. Tyskere ble oppfordret til å slutte å gjøre forretninger med jødene. Jødiske bedrifter fikk gjerne "Jøde" skrevet på vinduene, eller nazister kunne stille seg utenfor forretningene med plakater som sa; "Tyskere! Forsvar dere! Kjøp ikke hos jøder!".⁴⁰ Dette var den første store aksjonen mot jødene etter Hitlers maktovertakelse.⁴¹

For hvert år ble stadig større tiltak satt i gang for å ødelegge jødene økonomi. Fra 1935 ble jøder tvunget til å selge sine forretninger.⁴² Pengene fra salget så jødene aldri noe til. I april 1938 kommer det i Tyskland en forordning om at all jødisk formue over 5000 mark må rapporteres.⁴³ Denne forordningen etterfølges av at politiet i juni registrerer alle velstående jøder, og alle jødiske bedrifter må registreres og merkes. Bedrifter blir regnet som jødiske dersom minst en av eierne er jødiske etter nazistenes definisjoner på jøder (Se definisjon under Nürnberglovene).⁴⁴ Fra begynnelsen av 1939 kom det en lov som forbød jøder å lede forretninger. Siden nazistene i forkant av denne loven hadde laget en oversikt over alle jødisk eide forretninger, var det lettere for staten å overta disse.

³⁸ Stackelberg 2004: 145

³⁹ Lorenz 2003: 32

⁴⁰ Lorenz 2003: 17

⁴¹ Lorenz 2003: 10

⁴² Lorenz 2003: 32

⁴³ Stackelberg 2004: 149

⁴⁴ Lorenz 2003: 38-39

Tap av rettigheter

Jødene mistet stadig flere av sine rettigheter. Eksempelvis fikk de ikke besøke svømmehaller, delta på idrettslag eller spille på teater. Etter hvert ble de også fratatt viktigere ting, som retten til å avlegge eksamener, de ble ekskludert fra bestemte yrkesgrupper og i 1936 mistet jøder og sigøynere sin stemmerett. Dette kan sees i sammenheng med at de etter hvert ble frarøvet sin status som tyske statsborgere.

Allerede i 1933 kom den første loven som fratok deler av den jødiske befolkningen sitt tyske statsborgerskap. ”Lov om tilbakekalling og frakjennelse av tysk statsborgerskap” ble innført 14. juli. Dette rammet hovedsakelig jøder og sigøynere som hadde fått tysk statsborgerskap etter den første verdenskrig.⁴⁵ Denne loven kan sies å være en forløper til Nürnberglovene som kom i 1935.

Nürnberglovene

Med innføringen av Nürnberglovene i 1935 oppsto et vendepunkt i segregeringen av jødene. Nürnberglovene er en fellesbetegnelse for tre lover; ”Riksborgerloven”, ”Loven om beskyttelse av tysk blod og tysk ære” og ”Riksflaggloven”. ”Riksborgerloven” gikk ut på at kun personer av tysk blod kunne være tyske borgere. ”Loven om beskyttelse av tysk blod og tysk ære” forbød ekteskap og utenomekteskapelige forbindelser mellom jøder og etniske tyskere.⁴⁶ ”Riksflaggloven” forbød jøder å bruke det tyske flagg, som nå symboliserte nazismen ved et hakekors. Det er spesielt ”Riksborgerloven” som er av stor betydning her. I motsetning til ”Lov om tilbakekalling og frakjennelse av tysk statsborgerskap” fra 1933, gjelder denne loven alle jøder, uten hensyn til hvor lenge de har bodd i Tyskland. Det betød i praksis at jøder ikke lenger hadde lov å kalle seg tyskere.⁴⁷

Ved innføringen av en slik lov var det behov for å definere hvem som var jøde, en definisjon som tok hensyn til både blod og trostilhørighet. Nazistene bestemte seg for følgende inndeling; Fulljøde var mennesker med minst tre besteforeldre tilhørende en jødisk menighet. Halvjøder hadde to jødiske besteforeldre, var gift med en jøde eller var barn i et ulovlig ekteskap mellom en jøde og en ikke-jøde, eller resultat av en slik utenomekteskapelig omgang

⁴⁵ Lorenz 2003: 20

⁴⁶ Ottosen 2000: 43

⁴⁷ Stackelberg 2004: 146

mellom det samme. Halvjøder ble etter loven behandlet på samme måte som fulljøder.⁴⁸ Til sist kom kvartjøder, som hadde en jødisk bestemor eller bestefar.⁴⁹ Personer som ikke hadde noen jødiske besteforeldre, men likevel var medlem av en jødisk menighet, ble også betraktet som fulljøde.⁵⁰

Krystallnatten

Den antakeligvis mest kjente hendelsen knyttet til Holocaust, før utbruddet av den andre verdenskrig, er kjent under navnet Krystallnatten. Fram til Krystallnatten hadde ikke ariseringen av den jødiske befolkningen i Tyskland dreid seg om kollektive voldelige sanksjoner. Krystallnatten markerer i så måte et vendepunkt i den nazistiske jødepolitikk. Både økonomisk og at holdning, i form av papir og lover, gikk over til handling, i form av fysisk vold og ødeleggelser. Årsaken til hendelsen er å finne i Tyskland og Polens antijødiske politikk få uker i forveien. I frykt for at de vel 50.000 polske jødene som var bosatt i Tyskland skulle bli sendt tilbake, innfører polakkene en forordning som tilsier at jødenes polske pass vil bli tilbakekalt fra og med 31. oktober.⁵¹ Dermed vedtok tyskerne beslutningen om å utvise alle polske jøder før fristen utløp. Blant de tvangsutflyttede polske jødene var familien Grynszpan.

Ekteparet Grynszpans 17 år gamle sønn, Hershel, bodde på denne tiden i Paris, uten mulighet til å flytte tilbake til verken Polen eller Tyskland. Da nyhetene om hans families situasjon når ham, 7. november 1938, drar Hershel til den tyske ambassaden i Paris og avfyrer fem skudd mot den tyske diplomaten Ernst Vom Rath, som to dager senere dør av skadene han pådro seg.⁵² Nazistene ser en mulighet til å utnytte situasjonen. Natten mellom 9. og 10. november fikk attentatet store konsekvenser idet det ble bestemt at den jødiske befolkningen i Tyskland skulle bli kollektivt straffet for hendelsen.

Hevnaksjonen rettet mot den jødiske befolkning har fått navnet Krystallnatten, på grunn av mengdene med knust glass som lå i gatene dagen etterpå. Jødiske eiendommer; synagoger, forretninger og hjem var blitt vandalisert. Vinduer var knust, innholdet plyndret og i mange tilfeller ble hele bygninger brent ned. Poli og brannvesen var i forkant gitt instruksjoner om å

⁴⁸ Lorenz 2003: 28

⁴⁹ Lorenz 2003: 27

⁵⁰ Stackelberg 2004: 147

⁵¹ Stackelberg 2004: 150

⁵² Thalmann og Feinermann 2000: 26

kun tre inn dersom bygninger tilhørende ikke-jødiske innbyggere sto i fare. I løpet av natten ble om lag 30.000 jødiske menn arrestert og sendt til konsentrasjonsleirer.⁵³

På grunn av den altomfattende nazistiske sensur fikk avisene instruksjoner om å skrive at Krystallnatten var en sterkt forsinket reaksjon på jødernes troløshet.⁵⁴ De fleste tyskere tok avstand fra hendelsen, i de fleste tilfeller grunnet det økonomiske tapet den forårsaket. For ytterligere å forverre jødernes situasjon, beslagla nazistene jødernes erstatninger for ødeleggelsene. I tillegg ble jødene tillagt all skyld for nattens hendelser, og ble ilagt en bot på 1 milliard tyske mark.⁵⁵

Identifisering

*The overall aim of Nazi policy in the 1930s was to pressure Jews to leave Germany, but there was no unanimity in the party on how this was to be accomplished.*⁵⁶ Sitatet over belyser at selv om nazistenes mål var klart, var det uenighet om hvordan dette skulle nås. Dette kan være en av årsakene til at nazistenes handlinger i enkelte tilfeller bærer preg av at de jobbet mot sitt eget mål. Nazistenes arisering av jødernes økonomi førte til at andre land var mindre villige til å ta imot jøder. De ville ikke at jødene skulle bli en belastning i samfunnet. Nazistene innførte flere restriksjoner som ødela mulighetene for flere jøder som var villige til å emigrere.

I etterkant av Krystallnatten var det langt flere jøder som var villige til å forlate Tyskland. Fra og med januar 1939 måtte jødene gå med et spesielt legitimasjonskort.⁵⁷ De måtte i tillegg ha jødiske fornavn (Sara eller Israel) i tillegg til sine døpenavn.⁵⁸ Ariske barn fikk ikke bære navn som var typiske for jødene. Tyskerne ville ikke risikere at jøder kunne bli tatt for å være ariske.⁵⁹ 5. oktober 1938 blir alle jødiske pass stemplet med bokstaven "J".⁶⁰ Alt dette førte til at jøder som flyktet fra Tyskland, ble utestengt fra en rekke land. Dersom tyskerne ønsket at jødene skulle emigrere, hvorfor ville de da legge hindringer i veien for dette?

⁵³ Stackelberg 2004: 151

⁵⁴ Stackelberg 2004: 151

⁵⁵ Stackelberg 2004: 152

⁵⁶ Stackelberg 2004: 152

⁵⁷ Lorenz 2003: 39

⁵⁸ Lorenz 2003: 41

⁵⁹ Stackelberg 2004: 148

⁶⁰ Lorenz 2003: 41

Nazistene ønsket å spre antisemittiske tanker til andre land, slik at man også der ville innse at jødene utgjorde et samfunnsproblem.⁶¹ Målet med jødisk emigrering, ifølge nazistene, var ikke at jødene skulle bosette seg i naboland. Dette kan sees i sammenheng med at tyskerne så muligheter for krig i nær framtid, og med invasjonene i Østerrike og Tsjekkoslovakia i 1938. Nazistene ønsket at den jødiske befolkningen skulle emigrere til en plass hvor de kunne hindre innflytelse. Nazistene var inne på tanken om å sende jødene til Palestina, men de ville derimot ikke at jødene skulle opprette sin egen stat, og etablere et jødisk maktsentrum i Midtøsten.

Nazistenes verdigrunnlag - hvem var utsatt?

Nazistene forfulgte og drepte mennesker på bakgrunn av rase, biologi og politikk. *Adolf Hitlers klart uttrykte mål var å skape et nytt Tyskland, som skulle bli verdens ledende nasjon. Den skulle være bygget på en befolkning preget av den ariske rasen - og den skulle være rensset for jøder og andre mindreverdige folkeslag.*⁶² Den nazistiske tankegang bærer preg av at enkelte mennesker var betydningsfulle for samfunnet, mens andre var verdiløse. Jødene ble satt på bunnen av rangstigen. Jødedom er en religion, på lik linje med kristendom og islam. Likevel anså tyskerne jøder for å være av en bestemt rase, av et eget blod. At diskrimineringen rettet mot jøder i Tyskland hadde lite med deres trosretning å gjøre, understrekes av at det i oktober 1936 ble bestemt at jødenes status ikke ble forandret selv om de konverterte til kristendommen.⁶³ På samme måte ble sigøynerne rangert som en lavtstående rase av nazistene. De ble betraktet som en ”asosial” gruppe. Sigøynerne er den gruppen som i høyeste grad ble utsatt for nazistenes utrenskning, etter jødene. Men i motsetning til jødene, forelå det ikke en ”endelig løsning” som gikk ut på en systematisk utryddelse av sigøynerne.
64

Handlekraft, tapperhet og offervilje hos mennesket ble verdsatt av nazistene.⁶⁵ Jehovas vitner ble derfor ansett som mindreverdige mennesker av nazistene, fordi deres pasifistiske overbevisning var i strid med nazistenes politikk.⁶⁶ For å innføre en ”ren rase” i Tyskland, var det viktig å sikre en sterk, kommende generasjon. Seksualitet ble av nazistene kun ansett

⁶¹ Stackelberg 2004: 153

⁶² Ottosen 2000: 10

⁶³ Lorenz 2003: 30

⁶⁴ Lorenz 2003: 35

⁶⁵ Bøe 2006: 236

⁶⁶ Lorenz 2003: 16

som et befolkningspolitisk spørsmål.⁶⁷ Av denne grunn ble homoseksuelle forfulgt i Tyskland. Homofile par kunne ikke få barn. Noen ble tvangssterilisert, andre sendt i konsentrasjonsleire. Likevel var ikke de homoseksuelle inkludert i et systematisk utryddelsesprogram.⁶⁸

Nazistene viste en forakt for svake mennesker. Disse menneskene var ikke i tråd med nazistenes visjoner om å skape en sterk, levedyktig rase. Nazistene fant en løsning for dem med innføringen av eutanasi-programmet i 1939. Mennesker som ble diagnostisert med uhelbredelige sykdommer ble systematisk drept.⁶⁹ Familiene ble fortalt at ofrene døde av naturlige årsaker, som regel lungebetennelse. I virkeligheten ble disse menneskene gasset i hjel i provisoriske gasskammer, som skulle bli en forløper til ”den endelige løsning på jødeproblemet”. Det systematiske utryddelsesprogrammet for uhelbredelig syke hadde mange likhetstrekk med den framtidige, systematiske utryddelsen av jøder. SS- personell som hadde tatt del i eutanasi-programmet ble senere verdifulle i utviklingen av gasskammer i utryddelsesleire som Treblinka, Chelmno og Auschwitz.

Krigen bryter ut – separasjon og deportasjon

1. september 1939 blir den andre verdenskrig utløst idet Tyskland angriper Polen. I mellomkrigstiden hadde antisemittiske holdninger også fått rotfeste i Polen. Umiddelbart etter Tysklands angrep på Polen, startet pogromer mot de polske jødene. Både SS, Wehrmacht og deler av den polske befolkningen sto bak handlingene.⁷⁰ De polske jødene måtte blant annet bære davidstjernen, de ble fratatt sine eiendommer og verdier og fikk ikke arbeide ved statlige og kommunale kontor.⁷¹ Med tyskernes invasjon i Polen ble ”jødeproblemet” av en helt annen grad. Målet var fortsatt det samme; Å fjerne den jødiske befolkningen fra alle tyske, og tyskokkuperte, områder.⁷² Ved invasjonen bodde det om lag 3,5 millioner jøder i Polen, og tyskerne begynte å betvile om målet deres var oppnåelig. 21. september 1939 ble Reinhard Heydrich beordret til å samle alle polske jøder i byer med jernbaneforbindelser. Disse områdene ble kalt gettoer⁷³, og ble etablert i alle polske byer, den største i Warszawa.

⁶⁷ Lorenz 2003: 24

⁶⁸ Lorenz 2003: 24

⁶⁹ Lorenz 2003: 50

⁷⁰ Lorenz 2003: 51

⁷¹ Lorenz 2003: 52

⁷² Stackelberg 2004: 218

⁷³ Det ble også opprettet gettoer i andre land, eksempelvis de baltiske stater. Jøder fra andre tyskokkuperte land, som Østerrike, ble sendt til gettoene i Polen. (Lorenz 2003)

Her levde over 400.000 mennesker på et lite område. Gettoene ble lagt til jernbaneforbindelser slik at det i senere tid, når den endelige destinasjon for jødene ble bestemt, ville være lett å forflytte store folkemengder om gangen.

Gettoene ble etter hvert enten muret inne eller omringet av høye piggrådger for å hindre jødene kontakt med den øvrige befolkningen. Det er beregnet at over 800.000 jøder mistet livet i polske gettoer, som en følge av sult og elendige sanitære forhold som førte til epidemier.⁷⁴ I gettoene ble det opprettet ”jøderåd”, sammensatt av ledere innenfor jødiske menigheter. Disse rådene ble et slags mellomledd mellom beboerne i gettoene og den tyske okkupasjonsmakten. Oppgavene gikk først ut på å sørge for at jødene adlød nazistenes ordre. Verre ble det da jøderådene fikk ansvaret for å velge ut hvem som skulle følge med i den daglige deportasjonen til utryddelsesleirene.⁷⁵

Einsatzgruppen

De fleste assosierer Holocaust med konsentrasjonsleirer og gasskammer, og det er riktignok i slike størsteparten av jødene ble drept. Likevel forekom først massedrap på jøder i form av skyting. Det var spesialtrente soldater i de såkalte *Einsatzgruppen* som sto bak dette. Særlig i forbindelse med den tyske invasjonen av Sovjetunionen drev *Einsatzgruppen* på som rene mordkommandoer. Deres oppgave var å følge etter frontsoldatene for å eliminere dem som kom i veien for troppene. I praksis var dette en nedslakting av jøder, kommunister og ”andre radikale elementer” samt sigøynere og funksjonshemmede.⁷⁶ Den største massakren utført av *Einsatzgruppen* fant sted på Babi Yar 29.-30. september 1941. Den offisielle rapporten forteller at 33.771 jøder ble drept i løpet av disse to dagene.⁷⁷ Kalkulasjoner viser at om lag 1,5 millioner jøder ble skutt og drept av *Einsatzgruppen*. Dette tallet tilsvarer 25 % av alle jødene som til sammen mistet livet under Holocaust.⁷⁸

Massedrap i form av skyting var problematisk for soldatene i *Einsatzgruppen*. Ofrene ble kledd nakne, stilt på rekke og skutt. Bak dem var det gravd ut grøfter, som likene skulle falle ned i. Særlig for soldater med egne familier var det vanskelig å skyte kvinner og barn. Selv SS- leder Heinrich Himmler reagerte sterkt på blodbadet etter et besøk i en *Einsatzgruppen*

⁷⁴ Stackelberg 2004: 220

⁷⁵ Lorenz 2003: 53-54

⁷⁶ Lorenz 2003: 70

⁷⁷ Stackelberg 2004: 223

⁷⁸ Stackelberg 2004: 223

sensommeren 1941. I tillegg ble masseskyting etter hvert betraktet som en ineffektiv måte å begå massedrap på. Det ble et behov for mer effektive drapsmetoder, da utryddelsen skulle utvides fra Sovjetunionen til å gjelde alle jøder i Europa.⁷⁹

Mot den endelige løsning

For den høyreekstreme siden i Tyskland var den ideelle løsningen på ”jødeproblemet” å hindre jødisk innflytelse, og derfor også jødisk tilstedeværelse i det tyske samfunn.⁸⁰ Adolf Eichmann ble tildelt oppgaven å ordne med detaljene for ”den endelige løsning på jødeproblemet”. Hovedsakelig ønsket nazistene å flytte jødene til en øy, slik at de ikke kom i kontakt med andre menneskegrupper. Jødenes destinasjon skulle være strukturert som en politistat under tysk kontroll.⁸¹ I første omgang undersøkte nazistene muligheten for å sende jødene til øya Madagaskar, ved Afrikas østkyst. Madagaskar var en fransk koloni, og i slutten av 1940, ved Frankrikes fall, virket det som om denne planen kunne settes ut i livet. Det forlokkende ved Madagaskar, var den isolerte beliggenheten. Nazistene hadde på dette tidspunktet utelukket muligheten for å sende jødene til Palestina, i frykt for å gi jødene en makt i Midtøsten som kunne spre seg over hele verden. Selv om planen opprinnelig var å forflytte jødene til en egen øy, var ikke utryddelse ute av bildet av den grunn. Jødene skulle leve i omgivelser som bar likhetstrekk med konsentrasjonsleirene, hvor det var forventet at antallet jøder ville synke.⁸²

Madagaskar- planen var avhengig av at tyskerne seiret over britene i krigen, noe som ikke hendte. Etter planen skulle forflytningen av den jødiske befolkningen utføres ved krigens slutt. Da tyskerne i 1941 innså at krigen kom til å bli langvarig, blant annet som følge av krigen mot Sovjetunionen og at USA ble trukket inn, måtte de finne en annen løsning. Nazistene startet da en politikk rettet mot fysisk tilintetgjørelse av jødene.

Om det var en overordnet ordre fra Hitler om total utslettelse av alle jøder, og når denne avgjørelsen ble tatt, er spørsmål som ennå blir diskutert av historikere.⁸³ Vi kan med utgangspunkt i denne diskusjonen dele historikerne opp i to hovedleire: På den ene siden finner man intensjonalistene. Ifølge dem var det Hitlers intensjon fra starten av å utrydde den

⁷⁹ Stackelberg 2004: 224

⁸⁰ Stackelberg 2004: 220

⁸¹ Stackelberg 2004: 221

⁸² Stackelberg 2004: 221

⁸³ Stackelberg 2004: 221

jødiske befolkning. Funksjonalistene derimot, mener at nazistenes overordnede mål var å skape et rasemessig rent tysk storrike. Dermed ble jødernes tilstedeværelse i Tyskland ansett som et problem som måtte løses. Ifølge dem ble ikke beslutningen om å utrydde alle jøder vedtatt før nazistene innså at emigrasjon og omplassering var umulig å gjennomføre.⁸⁴ Denne redegjørelsen for utviklingen av Holocaust peker nok mer i retning av sistnevnte.

Wannsee-konferansen

Fordi det ikke finnes skriftlige kilder med ordre om å drepe alle Europas jøder, er det vanskelig å si når denne avgjørelsen ble vedtatt. Det finnes derfor motstridende teorier om når den systematiske utryddelsen ble satt i gang. I litteratur rettet mot Holocaust er det ikke uvanlig at Wannsee-konferansen spiller en nøkkelrolle med tanke på ”den endelige løsning”. Årsaken til dette er et møtereferat som bevitner at på det tidspunktet konferansen ble holdt, var løsningen på ”det jødiske problemet” fastslått. Enkelte omtaler konferansen som startskuddet på Holocaust. Andre mener utryddelsen av jøder på dette tidspunktet allerede var i gang. Stackelberg er en av dem som støtter opp om dette synet; *There is no documentary evidence to tell us precisely when and how the decision to murder all Jews under German control was made. (...) However, it is more likely that the decision was already made and approved by Hitler by October 1941 at the latest, for at that time preparations for systematic gassing operations were well under way in Poland.*⁸⁵

Wannsee-konferansen ble avholdt under ledelse av Reinhard Heydrich 20. januar 1942. På møtet deltok representanter fra ulike tyskokkuperte områder, deriblant Adolf Eichmann. Hensikten med konferansen var å koordinere gjennomføringen av den systematiske utryddelsen av Europas jøder. Første skritt var å gjøre rede for hvor mange jøder nazistene sto overfor. Det ble konkludert med at det fantes om lag 11 millioner jøder i Europa. Jøder som bodde i de alliertes og nøytrales land ble altså også medregnet. Disse skulle evakueres og utsettes for fysisk hardt kroppsarbeid. En stor del av disse ville antakelig falle fra ved naturlig avgang. De overlevende, som ville være å regne som de sterkeste, måtte behandles deretter. Dersom disse ble sluppet fri vil dette kunne resultere i en ny, sterk jødisk befolkning. Ved den praktiske gjennomføringen av den endelige løsningen skulle Europa finkjemmes fra vest til øst.⁸⁶

⁸⁴ Stackelberg 2004: 215

⁸⁵ Stackelberg 2004: 222

⁸⁶ Friedländer 2008: 340

Systematisk utryddelse

Ved innføringen av vedtaket om hva ”den endelige løsning på jødeproblemet” skulle gå ut på, går vi over fra masse mord til systematisk folkemord. Drapsaksjonene fikk helt andre dimensjoner ved hjelp av utryddelsesleirene som nå ble etablert. Fra sommeren 1941 og fram til de siste leirene blir befridd i mai 1945, ble over tre millioner jøder gasset i hjel i disse leirene. Massedrap i form av gassing var allerede blitt tatt i bruk ved eutanasi-programmet i 1939, og de som hadde deltatt her var til stor hjelp i utviklingen av gasskammer i konsentrasjonsleirene. Chelmno var den første utryddelsesleiren som ble tatt i bruk av nazistene i desember 1941. På vårrparten i 1942 starter ”Operasjon Reinhard”. Denne aksjonen gikk ut på å deportere store mengder jøder fra de polske gettoene i Generalguvernementet⁸⁷ til utryddelsesleirer.

I anledning ”Operasjon Reinhard” ble tre utryddelsesleire opprettet; Belzec, Sobibor og Treblinka. Alle disse lå innenfor grensene til Generalguvernementet og var tilknyttet jernbanelinjer.⁸⁸ Av disse leirene var Treblinka den mest effektive. Her mistet 900.000 fanger livet, det var kun Auschwitz som krevde flere liv. I Treblinka ble det ikke gjort utvalg basert på arbeidsdyktighet. Alle ble sendt rett i gasskammeret. De fikk til og med fangene til å løpe før de ble sendt inn, slik at de fortere fikk pustet gassen inn i lungene. Leiren opererte fram til august 1943.⁸⁹ Alle leirene i Reinhard - aksjonen ble ledet av menn fra eutanasi-programmet. Aksjonen varte fram til 19. oktober 1943. På grunn av Auschwitz’ økende kapasitet utover 1942, var det ikke lenger behov for de tre Reinhard-leirene.⁹⁰

Auschwitz

Auschwitz var den leiren som kostet flest mennesker livet under den andre verdenskrig. Den besto av tre hovedleire; Auschwitz hovedbase hvor det første gasskammeret ble tatt i bruk i september 1941. Auschwitz-Monowitz, hvor de utnyttet arbeidskraft og lot fanger jobbe seg til døde, og Auschwitz-Birkenau, som var dødsleiren, med plass til 100.000 slavearbeidere. I januar 1942 ble det første gasskammeret bygd i Birkenau. Et annet ble bygd i juni. I desember

⁸⁷ Generalguvernementet var betegnelsen brukt om myndighetene i de områdene i Polen som var okkupert av Tyskland under andre verdenskrig, men ikke direkte innlemmet i det tyske riket. Guvernementet var delt i fire provinser; Warszawa, Lublin, Ransom og Krakow.

⁸⁸ Stackelberg 2004: 226

⁸⁹ Stackelberg 2004: 227

⁹⁰ Stackelberg 2004: 228

1942 ble det første gasskammeret bygd om til krematorium, med to gasskammer. Innen 1944 var det fire krematorier i Auschwitz. På denne måten ble likene brent i stedet for å bli begravd i store massegraver som i senere tid kunne bli funnet.⁹¹

Fra og med 1942 ankom transporter med jøder til Auschwitz-Birkenau fra hele Europa, inkludert Norge. 26.november blir 532 norske jøder deportert med skipet "Donau". De ankommer Auschwitz 1.desember 1942. Ved ankomst stilles menn og kvinner opp på to separate linjer, hvor det skilles mellom arbeidsdyktige og svake/syke/gamle. De sistnevnte sendes direkte i gasskammeret. Over 90 prosent av menneskene i hver av jernbanevognene som ankom Auschwitz, led denne skjebnen.⁹² Av de norske jødene ble 346 gasset umiddelbart, mens de resterende 186 ble registrert som arbeidsdyktige.⁹³ De dreptes klær, hår, gulltenner, briller og andre ting som kunne ansees som verdifulle ble samlet i hauger av nazistene, for så å bli sendt til Tyskland.

I krigens siste fase når de allierte fram til flere av konsentrasjonsleirene. Synet som møter dem er ubeskrivelig. Hauger av lik, de levende så utsultet at de bare er skygger av de menneskene de en gang var. Da nazistene innså at krigen var tapt, og de allierte styrkene nærmet seg, satte de i gang evakuering av utryddelsesleirene. Evakueringen kunne bestå i å skyte de resterende fangene, eller å sette i gang såkalte dødsmarsjer. Marsjene foregikk til fots, gjerne over flere hundre kilometer. Det ble ikke gitt mat eller vann, og de som var for svake til å holde oppe tempoet ble umiddelbart skutt. Om lag 250.000 mennesker døde i forbindelse med slike dødsmarsjer fra sommeren 1944 til mai 1945.⁹⁴ Tyskland kapitulerte 8. mai 1945.

Jødisk motstand

Fra 1942 transporterer daglig jernbanevogn tusenvis av jøder fra gettoene til utryddelsesleire. 19. april 1943 er det bare 30.000 gjenværende jøder i Warszawa-gettoen. De er på dette tidspunktet klar over hva som venter dem, og det mest kjente jødiske opprøret i historien om Holocaust settes i gang. Nazistene hadde natten før startet nattlige rassaier og

⁹¹ Stackelberg 2004: 228

⁹² Stackelberg 2004: 228

⁹³ Lorenz 2003: 113

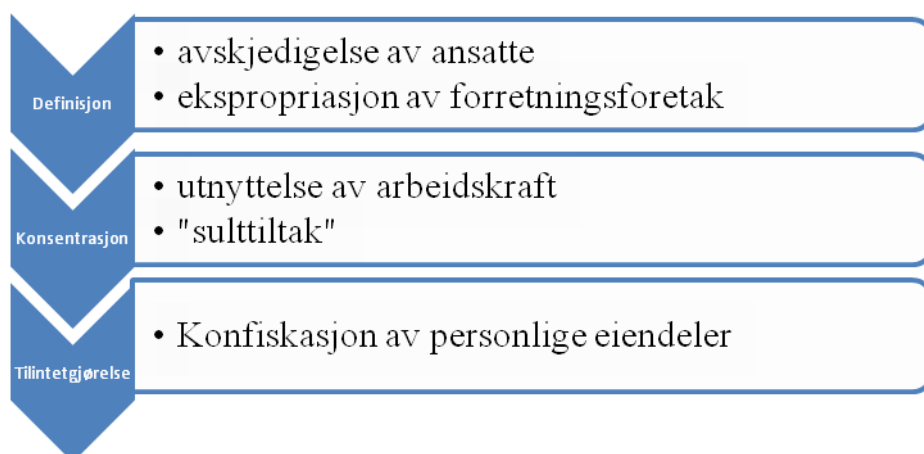
⁹⁴ Lorenz 2003: 135

mordaksjoner.⁹⁵ Da nazistene ankom gettoen natt til 19. april møtte jødene dem med væpnet motstand som førte til at nazistene måtte trekke seg tilbake. Jødene hadde forberedt seg, og på et vis byttet til seg våpen fra utsiden av gettoen. Opprøret varte helt fram til 16. mai, da tyskerne klarte å jage jødene ut ved hjelp av tåregass og håndgranater.⁹⁶ Dette opprøret er nok det mest kjente fra jødenes side, men er et eksempel blant flere.

Holocaust i Norge

Ved å ha større fokus på utviklingen i Holocaust generelt, kan det gi uttrykk for at jeg mener at det norske Holocaust er en slags kopi av det som skjedde i alle andre europeiske land. Jeg vil derfor belyse hvilke ulikheter og likheter en finner i den internasjonale og nasjonale historien om Holocaust. Det er likevel viktig å fremheve deler av bakgrunnen for Holocaust internasjonalt, fordi dette er relevant som bakgrunn for det norske Holocaust.

Ut fra den realhistoriske gjennomgangen av Holocaust overfor, kan vi dele utviklingen av Holocaust i fem stadier: Tap av rettigheter og eiendeler, identifisering, separasjon, masse mord og utryddelse. Raoul Hilberg har kommet med en utvikling av destruksjonsprosess som har en del fellestrekk med min egen. Hans punkter fordeler seg på: Definisjon av begrepet jøde, konsentrasjon eller pågripelse, tilintetgjørelse:⁹⁷

Ifølge Hilberg er det norske Holocaust en kopi av det internasjonale, fordi destruksjonsprosessen hadde samme forløp i alle europeiske land. Dersom vi ser på forløpet i det norske Holocaust finnes det flere likhetstrekk, men på enkelte områder skiller det norske Holocaust seg fra det internasjonale.

⁹⁵ Lorenz 2003: 120

⁹⁶ Lorenz 2003: 120

⁹⁷ Hilberg i Bruland 1995: 4

For det første var det i Norge kun jøder som ble inkludert i destruksjonsprosessen. I motsetning til, for eksempel, de tyske og polske jødene, ble aldri de norske jødene segregert fra storsamfunnet. Dette er også noe Bruland påpeker i sin hovedoppgave. I likhet med andre land, ble de norske jødene identifisert. ”Stemplet J i pass”. Ved hjelp av et spørreskjema ble også de norske jødene registrert. De jødiske eiendeler ble konfiskert, men i Norge skjedde dette først etter at massearrestasjonen var satt i gang. De norske jødene, ble som i mange andre europeiske land, deportert til konsentrasjonsleire og utryddelsesleire.

I Norge ble også jødene definert, om enn noe strengere enn de tyske.⁹⁸ I sammenheng med avholdningen av Wannsee-konferansen 20. januar 1942, fikk Norge en definisjon av hvem som skulle betraktes som jøde. Lov om meldeplikt kom senere, 17. november 1942. Her skilles det nasjonale fra det internasjonale Holocaust. Etter definisjonen i Lov om meldeplikt var alle personer med ”jødisk blod” å regne som jøder. Dette skiller seg fra tyske definisjonen, som kun gjaldt halvjøder.⁹⁹ Bruland peker på dette som en sær utvekst.¹⁰⁰ Denne loven ble et utgangspunkt for videre aksjoner mot jødene. Selv om loven kom i etterkant av de store deportasjonene, kunne den brukes til å sende enda flere jøder i gasskamrene.¹⁰¹

Resultatet

Nazistenes mål om ”den endelige løsning”, utryddelsen av europeiske jøder, ble aldri fullført. Likevel klarte nazistene å drepe rundt seks millioner jøder. Dette var over to tredeler av den europeiske jødiske befolkningen, og en tredel av hele verdens jødiske befolkning.¹⁰² Om lag tre millioner av de drepte jødene mistet livet i konsentrasjonsleirer. En fjerdedel ble drept i masseskyting utført av ”Einsatzgruppen”. Den resterende fjerdedelen var offer for utsulting, sykdom og brutal mishandling i gettoer så vel som i konsentrasjonsleire.¹⁰³ I tillegg mistet rundt 500.000 sigøynere og 200.000 handikappede livet som følge av nazistenes handlinger.

Av de opprinnelige om lag 1700 jødene i Norge,¹⁰⁴ mistet i underkant av 800 livet. Det eksakte antallet norske ofre for Holocaust varierer i ulike kilder. For eksempel skriver Einhart Lorenz i sin bok *Veien mot Holocaust* at tallet på norske jøder som ble deportert, var 770, av

⁹⁸ Bruland 1995: 107

⁹⁹ Bruland 1995: 106

¹⁰⁰ Bruland 1995: 121

¹⁰¹ Bruland 1995: 107

¹⁰² Stackelberg 2004: 229

¹⁰³ Stackelberg 2004: 129

¹⁰⁴ Lorenz 2003: 140

disse overlevde 30. I samme bok skriver han at antall drepte jøder var 762.¹⁰⁵ Litt andre tall finner vi i boken til Samuel Abrahamsen, *Norways response to the Holocaust*. Her skriver han at 761 jøder ble deportert fra Norge, av disse overlevde 24.¹⁰⁶

Forklaringer på Holocaust

Forklaringene på Holocaust er som tidligere nevnt mange. Her vil jeg gjøre kort rede for hvordan noen sentrale Holocaust teoretikere har forklart sitt syn på Holocaust. Flere har sett nærmere på hvordan Holocaust kunne skje i et moderne og sivilisert samfunn. På den andre siden finner vi dem som forneker at Holocaust har funnet sted.

Zygmunt Bauman

Bauman mener at det er flere måter å feiltolke og bagatellisere Holocaust på. Enten at Holocaust blir presentert som noe som hendte jødene, en del av jødernes historie, eller at Holocaust blir presentert som sosiale fenomener, fenomener som er avskyelige men som samfunnet må akseptere og leve med.¹⁰⁷ I følge Bauman kan Holocaust forklares på to ulike måter: *En kan betrakte masse mordets redsler som bevis på sivilisasjonens skjørhet, eller en kan se det som bevis for dens skremmende muligheter.* Den andre forklaringen: *[...]en kan hevde at når en først er bevæpnet med den moderne sivilisasjons avanserte tekniske og begrepsmessige produkter, kan menneskene gjøre ting som deres natur ellers ville hindre dem i å begå.*¹⁰⁸ Bauman selv ser på den sistnevnte forklaringen som den riktige. Han begrunner blant annet sitt synspunkt ut i fra oppbyggingen av det moderne samfunn. Ifølge Bauman er strukturen i det moderne samfunnet på en slik måte at hver enkelt person ikke trenger å ha kjennskap til alt som skjer i organisasjonen. For å forklare Holocaust sammenligner Baumann Holocaust med et gartnerarbeid. Her ble jødene sett på som ”ugresset” som truet den sosiale ”hage”, og nazistene var ”gartnere” som skulle fjerne ugresset.

[...]Holocaust var et resultat av et unikt møte mellom faktorer som i seg selv var ganske alminnelige og vanlige, og at løsrivelsen av den politiske stat, med dens monopol på voldsmidler og dens dristige ambisjoner om strukturendring, fra samfunnsmessig kontroll –

¹⁰⁵ Lorenz 2003: 116 og 140

¹⁰⁶ Abrahamsen 1991: 148

¹⁰⁷ Bauman 2005: 35-36

¹⁰⁸ Bauman 2005: 140

ved skritt for skritt å nedlegge alle ikke-politiske maktressurser og institusjoner med sosialt selvstyre – i høy grad kan lastes for at muligheten for et slikt møte kunne oppstå.¹⁰⁹

Holocaust var et sammenstøt mellom de gamle spenningene som moderniteten ikke visste om, overså eller ikke klarte å løse [...] Spenningene mellom den jødiske og den kristne delen av befolkningen i Europa. Den jødiske befolkning var blitt diskriminert i Europa siden middelalderen. Undertrykkelsen og anklagene mot jødene ble på slutten av 1800-tallet kalt antisemittisme. [...]– og mektige redskaper og rasjonell og effektiv handling som den moderne utvikling selv vekket til live.¹¹⁰ Det moderne samfunn, dets teknologi og hierarkiske oppbygning, bidro til at nazistene kunne gjennomføre sin politikk i så stor grad som de gjorde.

Hannah Arendt

Hannah Arendt har kommet med et viktig bidrag til teoriene rundt Holocaust. Med boken *Eichmann i Jerusalem* sjokkerte hun mange og ble sterkt kritisert for å *ha en tvilsom gjengivelse av enkelte fakta*, men kanskje aller mest har hun blitt kritisert fordi mange har tolket hennes bok som at hun mener jødene var medskyldige i deres egen utryddelse.¹¹¹

Gjennom å skrive om rettssaken til Eichmann, en mann som hadde en sentral rolle innenfor det nazistiske Holocaust prøver Arendt å forstå hvilke mennesker som kan begå handlinger som dem nazistene utførte under den andre verdenskrig. Hun prøver også å forklare hvordan dette i det hele tatt kunne skje.

Hannah Arendt bruker begrepet ondskapens banalitet. Med dette mener hun [...] *fenomenet onde gjerninger foretatt i massiv skala, som ikke kunne spores tilbake til en særskilt form for ondskap, patologi eller ideologisk overbevisning hos utøveren, hvis eneste personlige utmerkelse var en ekstraordinær overfladiskhet. Uansett hvor forferdelige ugjerningene var – gjerningsmannen var verken selv grusom eller demonisk [...] videre skriver hun [...] det dreide seg ikke om dumhet, men en forunderlig, ganske autentisk manglende evne til å tenke.¹¹² På følgende måte beskriver Elie Wiesel Adolf Eichmann; *Adolf Eichmann var et normalt menneske. Han sov godt, spiste godt, led ikke av mentale forstyrrelser. En**

¹⁰⁹ Baumann 2005: 20

¹¹⁰ Baumann 2005: 21

¹¹¹ Arendt 2000: 11

¹¹² Arendt 2000: LXXII

*eksemplarisk far og en snill ektemann. [...] Men han var et menneske som alle andre.*¹¹³

Hannah Arendt stiller spørsmålet om ondskapens banalitet er et tegn på et moralsk forfall blant folk. Ifølge Arendt blir en slik atferd, som hos Eichmann og mange andre, i større grad framprovosert innenfor autoritære regimer, som Tyskland under Hitler og Sovjetunionen under Stalin.

Arendt skriver at det å være lovlydig betyr ikke blott og bart å adlyde lovens tekst, men enda et hakk å identifisere seg fullt og helt med lovgivernes hensikter, altså det totale sammenfall mellom hans hensikter og dine¹¹⁴ var noe som kjennetegnet store deler av den tyske befolkning. Det blir ikke nevnt noe om andre nasjonaliteter i denne sammenheng. Hun mener også at det var lettere å begå grusomheter når man var oppdratt til å se på jødene som ”undermennesker” uten medlemskap i menneskets fellesskap, i motsetning til å se på jøder som nabo, venn, kollega og så videre.

Hannah Arendt har blitt kritisert, særlig innenfor det jødiske samfunnet. Kritikken mot henne har i stor grad dreid seg om hennes kritiske spørsmål om jøderådene. Jøderådene under den andre verdenskrig bidro, ifølge Hannah Arendt, til at så mange mennesker fra den jødiske delen av befolkningen ble drept. Hannah Arendt mener at flere jøder ble drept enn det som ville vært resultatet dersom den jødiske befolkningen hadde vært mer uorganisert.

Stanley Milgram

Mens Zygmunt Bauman forklarer Holocaust på bakgrunn av moderniteten og det moderne samfunn, mener Stanley Milgram at lydigheten overfor autoriteter er av større betydning. Stanley Milgram gjorde i 1965 og 1974 forsøk for å teste menneskers lydighet ovenfor autoriteter. Et forsøk som langt på vei bekrefter og støtter tankene til Hannah Arendt. Forsøkspersonene ble fortalt at de skulle være ”lærere”. På den andre siden av et enveisspeil satt ”eleven”. ”Eleven” var en skuespiller. ”Læreren” stilte ”eleven” spørsmål. Dersom ”eleven” svarte feil, skulle ”læreren” gi ham et elektrisk støt. Graden av støtene skulle ”læreren” øke for hver gang. En person i hvit frakk varierte mellom fire utsagn som han fortalte ”læreren” for å få ham til å fortsette. Det viste seg at 63 – 65 % gikk over 450 volt, den grensen som blir regnet som dødelig. Milgram mente i etterkant av forsøket at respekten for personen som ba ”læreren” fortsette, kunne være årsaken til at så mange fortsatte. Han

¹¹³ Arendt 2000: innledende essay av Bernt Hagtvat

¹¹⁴ Arendt 2000:LXXII

mente at dette kunne være en forklaring på hvorfor mennesker deltok i grusomme handlinger, som for eksempel Holocaust. Milgrams forsøk har møtt stor kritikk, også fra familiemedlemmer til deltakerne.¹¹⁵ Det var flere personer som ga støt på 450 volt dersom de ikke kunne se eller høre den andre personen. Motsatt var det færre som ga så høye støt dersom ”eleven” kunne se ”læreren” og motsatt. David G. Myers mener at Milgrams konklusjon gjør det vanskelig å forklare Holocaust som et resultat av unike karaktertrekk hos det tyske folk.

Milgram konkluderer blant annet med; *The most fundamental lesson of our study is that ordinary people, simply doing their jobs, and without any particular hostility on their part, can become agents in a terrible destructive process.*¹¹⁶ Milgram mener altså at det er menneskets lydighet overfor autoriteter som er en sentral årsak til at Holocaust kunne skje. Som en forklaring til at så mange tyske mennesker utførte grusomme handlinger. Som i forsøket til Milgram mener Myers at menneskene distanserte seg fra personene de sendte til konsentrasjonsleirene. Det var et mindretall av menneskene i det nazistiske statsapparatet som utførte selve handlingene knyttet til gasskamrene. Milgram mente selv at mye av årsaken til at han fikk så mye kritikk var resultatene av undersøkelsen. *Det mest skremmende ved Holocaust og alt vi lærte om dets gjerningsmenn, var ikke sannsynligheten for at ”dette” kunne hende oss, men tanken på at vi selv kunne gjøre det.*¹¹⁷ Milgrams forsøk er nå gjentatt, med noen modifikasjoner, og ifølge Jerry Burger er resultatene skremmende. På tross av at flere mener at man har lært av Holocaust, var resultatene mer eller mindre de samme som hos Milgram. Modifikasjonene innebar blant annet at 150 volt var maksimum. Selv når en person sa at han/hun ikke ville gi mer enn 150 volt elektrisk støt, ble likevel 63 % villige til dette etter oppmuntring fra personen i hvit frakk.¹¹⁸ Burger åpner altså for spørsmålet, hva har vi egentlig lært av Holocaust?

Daniel J. Goldhagen

I motsetning til Arendt ser Goldhagen på Holocaust som noe som bare kunne skje i Tyskland på bakgrunn av egenskaper ved det tyske folket. Goldhagen har skrevet et oppsiktsvekkende verk i form av *”Hitlers willing executioners”* hvor han kommer med tre påstander om tyskere og Holocaust;

¹¹⁵ Myers 2004: 140

¹¹⁶ Myers 2004: 147

¹¹⁷ Milgram i Bauman 2005: 204

¹¹⁸ Miller 2009. <http://www.apa.org/journals/releases/amp641-2.pdf>

1. Holocaust var et resultat av en ekstrem form for antisemittisme som eksisterte i datidens Tyskland.
2. Holocaust kunne ikke funnet sted andre steder enn i Tyskland fordi antisemittismen var dypt rotfestet i den tyske befolkningen.
3. Han setter likhetstegn mellom tyskere og nazister, og hver eneste tysker under Holocaust var faktiske eller potensielle mordere.

Goldhagen skriver i sin innledning til boka *"Hitlers willing executioners"*; *The conclusion of this book is that antisemitism moved many thousands of "ordinary" Germans - and would have moved millions more, had they been appropriately positioned - to slaughter Jews.*¹¹⁹

Videre forteller han at det var de antisemittiske tankene som i lang tid hadde eksistert i det tyske samfunn, fungerte som motivasjon for tyskerne; *Ideas about Jews that were pervasive in Germany, and had been for decades, induced ordinary Germans to kill unarmed, defenseless Jewish men, women, and children by the thousands, systematically and without pity*".¹²⁰

Videre mener Goldhagen at Holocaust ikke kunne ha funnet sted andre steder enn i Tyskland, fordi det her eksisterte en egen form for antisemittisme som var å finne i alle aspekter av det tyske samfunnet; *"Comprehension and explanation of the perpetrators of the Holocaust therefore requires an explanation of the Germans's drive to kill Jews. Because what could be said about the Germans cannot be said about any other nationality or about all of the other nationalities combined - namely no Germans, no Holocaust - the focus here is appropriately on the German perpetrators.*¹²¹

Goldhagens tanker er oppsiktsvekkende, men han er ikke den første til å rette en kollektiv anklage mot den tyske befolkning. Den engelske historikeren A.J.P. Taylor har gått langt i å legge skylden på den tyske antisemittismen, og tyskerne spesielt, og mener at Hitler i mindre grad står ansvarlig for folkemordet på jødene;

" Vi kan ikke finde ud af ret meget, så længe vi fortsætter med at give Hitler skylden for alt, hva der skete. Han bidrog med et kraftig dynamisk element, men det var brændstof til et allerede eksisterende maskineri. Han var dels et resultat af Versailles og dels resultatet af ideer, som var alminnelige i det daværende Europa. Men først og fremmest var han resultatet

¹¹⁹ Goldhagen 1996: 9

¹²⁰ Goldhagen 1996: 9

¹²¹ Goldhagen 1996: 6

*af den tyske historie og Tyskland på den tid. Han ville ha været for ingenting å regne, hvis ikke det tyske folk havde støttet og arbejdet sammen med ham. [...] Hitler var et ekko af den tyske nation. Tusinder, ja mange hundrede tusinder af tyskere udførte hans grusomme ordrer uden skrupler eller spørgsmål. (...) Han gav ordrer som tyskerne udførte, så grusomme at det ikke findes magen i civilisationenes historie”.*¹²²

Omer Bartov

Goldhagen setter likhetstegn mellom nazister og tyskere. Omer Bartov, professor i europeisk historie, skriver dette om Goldhagens bok; *”The book argues that the Holocaust was a direct outcome of a uniquely German type of exterminationist antisemitism. Goldhagen insists on erasing the distinction between Nazis and Germans and asserts that by the time of the Third Reich, following a long process of an evolving culture of antisemitism, the vast majority of Germans would have been to participate in, and certainly supported, the elimination of the Jews of Europe”.*¹²³

Goldhagen påpeker at gjerningsmennene bak folkemordet på jødene var ikke bare høytstående nazister; *”Some were “Nazis”, either by reason of Nazi party membership or according to ideological conviction; some were SS men; some were not.* Bartov har sammenfattet Goldhagens syn på vanlige tyskere i følgende sitat; *the vast majority of the German population were murderers, actually or potentially; and that, in contradiction to an alleged scholarly consensus, he (Goldhagen) has finally proven that the main moving engine, the principal motivation, the factor that explains all facets of the Holocaust, was European anti-Semitism in general, and its specific German variety in particular”.*¹²⁴

Bartov selv sier seg både enig og uenig i Goldhagens teser. Han skriver; *”This does not mean that the troops were not motivated by powerful prejudices, reinforced by years of ideological indoctrination and brutalization by image and deed. It does mean, however, that antisemitism is not sufficient as a single factor in explaining the conduct of individual German soldiers, policemen, SS or SD men, or anyone involved in murder during that period.”*¹²⁵ Bartov har selv undersøkt de moralske valgene bak soldater som deltok i invasjonen i Sovjetunionen, og deltok i masseskyting av millioner av jøder. Han mener at motivene for deres handlinger kan deles i kategoriene disiplin, kameratskap og ideologi:

¹²² Taylor 1968: 22 (dansk utgave)

¹²³ Bartov 2003: Introduction :1

¹²⁴ Bartov 2003: 125-126

¹²⁵ Bartov 2003: 132

Disiplin

De tyske soldatene ble utsatt for en brutal disiplin i Wehrmacht under krigen. Feighet, selvpåførte skader og desertering ble straffet med henrettelse. Flere tusen soldater ble skutt for å mislykkes i å utføre ordre på slagmarken. Troppene var livredde for sine kommandanter, noe som var årsaken til at den tyske hæren unngikk opprør mot de overordnede.¹²⁶

Når det er snakk om soldatenes valg om å samarbeide eller å vise motstand, kan vi ikke bare se på deres redsel for deres overkommanderende. Vi må også ta i betraktning deres frykt for fiendens gjengjeldelse i tilfelle tap.¹²⁷

Kameratskap

Båndet mellom soldatene var i begynnelsen basert på deres ”primære grupper”. Men ettersom disse gruppene forsvant, var det nok i stedet kampen mot den felles fienden som knyttet soldatene sammen. Båndet utvidet seg til å gjelde soldatenes familier og venner, for så å gjelde Riket som en helhet, eller det som propagandistene henviste til som ”Den tyske kulturen”. De fleste av dem som påførte seg selv skader for å unnsnippe sin militære tjeneste, var menn som hadde vanskeligheter med å integrere seg sosialt med sine medsoldater.¹²⁸

Soldatenes frykt for de sovjetiske troppene var delvis iscenesatt av Wehrmacht sin propaganda. Frykten for terror fra fiendens side var et viktig element i soldatenes vilje til å kjempe til siste slutt. *”This reasoning liberated the individuals from responsibility for his own actions, for the root of evil was to be found on the other side of the hill.”*¹²⁹

Ideologi

Det utbredte synet blant frontsoldatene reflekterer effektiviteten av nazistisk propaganda og dens systematiske påvirkning, hvis suksess i stor grad skyldtes allerede eksisterende fordommer og halvhjertede ideologier som var eldre enn nazistenes beslagleggelse av makt.¹³⁰

¹²⁶ Bartov 2003

¹²⁷ Bartov 2003: 16

¹²⁸ Bartov 2003: 23

¹²⁹ Bartov 2003: 25

¹³⁰ Bartov 2003: 25

Soldatene rettferdiggjorde sine handlinger ved å fokusere på det umenneskelige aspektet ved sine ofre, definert ut fra nazistenes egne raselære. De fleste blant Wehrmachts frontsoldater var unge menn, som hadde tilbrakt sine ungdomsår i et økende nazifisert skolesystem, og avgjørende, i den militære atmosfæren i Hitler-jugend, hvor de ble ensidig påvirket av nasjonalsosialistisk propaganda. Mange ble forført av bildet av det uovervinnelige Tyskland, utfordret med oppdraget av å rense verden for den kommunistiske, plutokratiske pesten som jødene sto bak.¹³¹

David Irving

Stikk i strid med den historievitenskapelige tradisjon finner vi dem som mener at Holocaust kun er et påfunn fra krigens seierherrer, og mener at Holocaust aldri fant sted.

Holocaustfornektere kalles de. Richard J. Evans skriver i sin bok *Telling lies about Hitler* at det virker som holocaustfornektere har minst fire felles overbevisninger;¹³²

1. Antallet jøder drept av nazistene var langt mindre enn seks millioner; det er anslått til kun et par hundre tusen, i likhet med antallet tyske sivile drept i de alliertes bombing.
2. Gasskammer ble overhodet ikke brukt for å drepe store antall jøder.
3. Verken Hitler eller de nazistiske lederne hadde et program for utryddelse av Europas jøder; alt de ønsket var å eksportere dem til Øst-Europa.
4. Holocaust var en myte oppfunnet som en del av de alliertes propaganda under krigen. Denne myten fortsatte å eksistere i ettertid, fordi noen jøder ønsket å bruke den til å oppnå politisk og økonomisk støtte til staten Israel eller seg selv. De såkalte bevis for nazistenes masse mord på millioner av jøder ved hjelp av gassing og andre midler, ble fabrikkert etter krigen.

Blant holocaustfornekterne står David Irving som den fremste. I hans bok, *Hitlers war*, gjør han rede for at den systematiske utryddelsen av jøder i arbeidsleiren Auschwitz bare er en myte. Irving baserer seg blant annet på undersøkelser av gasskamrene i Auschwitz gjort av Fred Leuchter. Leuchter mente at funnene ikke kunne brukes for å bevise at gasskamrene ble brukt til å utrydde jøder, men derimot til avlusning; *The truly astounding results are as set out*

¹³¹ Bartov 2003: 26

¹³² Evans 2002: 118-119 Oversatt av forfatteren

*in this report: While significant quantities of cyanide compound were found in the small de-lousing facilities of the camp where the proprietary (and lethal) Zyklon B compound was used, as all are agreed, to disinfect the plague-ridden clothing of all persons entering these brutal slave-labour camps, no significant trace whatsoever was found in the buildings which international opinion – for it is not more than that- has always labelled as the camps infamous gas chambers. Nor, as the report`s gruesomely expert author makes plain, could the design and construction of the buildings have made their use as mass gas-chambers feasible under any circumstances.*¹³³ Basert på denne forskningen konkluderer han med at det ikke ble tatt i bruk gasskammer for å drepe jøder under den andre verdenskrig. Likevel mener han at om lag 100.000 jøder mistet livet i Auschwitz. Ifølge Irving døde disse jødene av epidemier.¹³⁴

Ved en annen anledning uttalte Irving at mennesker står fram som overlevende fra gasskamrene, kun når det er penger involvert. Han mener den beste måten å svare slike mennesker på, er ved å senke seg til deres nivå; *I`m forming an association especially dedicated to all these liars, the ones who try to kid people that they were in concentration camps. It`s called `The Auschwitz Survivors, Survivors of the Holocaust, And Other Liars` - `A.S.S.H.O.L.E.S`.*¹³⁵ Slike usaklige framstillinger av saken, er ikke uvanlig for Irving.

I Norge står historikeren Odd-Bjørn Fure som en av de fremste motstanderne av David Irving. På slutten av 1990-tallet foregikk en heftig debatt mellom Fure og Hans Fredrik Dahl, professor ved Universitetet i Oslo. Utgangspunktet i debatten var at Dahl ga Irving positiv omtale av hans Goebbels biografi: *Goebbels. Mastermind of the Third Reich.*¹³⁶ Hovedpoenget i diskusjonen gikk ut på hvorvidt Irving benektet nazistenes utryddelse av jøder ved hjelp av gasskammer.¹³⁷

Dahl har uttalt følgende: *Irving bestrider ikke i sitt forfatterskap dette folkemordet [på jødene], hva hans siste bok viser. Tvert imot vil jeg si at hans bøker gir oppslag til verdifulle diskusjoner av det.*¹³⁸ På den andre siden mener Fure at Irving benekter jødeutryddelsen i dødsleirene i politiske utsagn, og utelukker dem fra sine historiske framstillinger. Fure viser

¹³³ Fure 1997: 16

¹³⁴ Evans 2002: 124

¹³⁵ Evans 2002: 141

¹³⁶ Fure 1997: 9

¹³⁷ Fure 1997: 9

¹³⁸ Fure 1997: 11

også til Irvings innledning i *The Leuchter Report* og tolker den slik; [...] *den organiserte jødeutryddelse i gasskamre var en konstruksjon til bruk i den britiske psykologiske krigføring* [...].¹³⁹ Fure mener at Irving på grunnlag av en falsk rapport skriver at dødsleirene aldri fant sted.

Dahl er også blitt kritisert av Fure for å vektlegge Irving som et viktig bidrag til historien om nasjonalsosialismen. Til det forsvarer Dahl seg med å si at; *Om David Irving hersker forskjellige meninger blant fagfolk. Min mening står ikke alene, og den er slett ikke så avvikende som Fure sier.*¹⁴⁰

Norman G. Finkelstein

Finkelstein gir til en viss grad støtte til Dahls utsagn: [...] *Irving, som er beryktet som beundrer av Hitler og sympatisør med tysk nasjonalsosialisme, har ikke desto mindre (...) gitt et uunnværlig bidrag til vår kunnskap om annen verdenskrig*".¹⁴¹ Han viser til at respekterte Holocaust- teoretikere, som Raoul Hilberg, støtter opp om dette: *Hvis disse menneskene vil snakke, så la dem gjøre det [...] Det får bare dem av oss som driver forskning, til å se nærmere på det vi kunne ha betraktet som opplagt. Og det er nyttig for oss.*¹⁴²

I sin bok *Holocaust-industrien; refleksjoner over utnyttelsen av jødernes lidelser* gir Finkelstein uttrykk for at jødiske interesseorganisasjoner bruker det ideologiske Holocaust for å vinne fram i politiske anliggender, samt for økonomisk vinning. Finkelstein betviler ikke at Holocaust fant sted, tvert imot presenterer han seg selv som sønn av overlevende fra Warszawa-gettoen. Han er derimot motstander av bruken av egnavnet *Holocaust*. Finkelstein selv mener at egnavnet Holocaust forekom etter seksdagerskrigen i 1967, og har siden den gang blitt brukt av jøder til å oppnå politisk og økonomisk støtte til staten Israel: *Ved å utnytte det [Holocaust] har en av verdens mest fryktinngytende militærmakter, med et skrekkelig rulleblad når det gjelder menneskerettighets spørsmål, plassert seg selv i rollen som "offerstat", og den mest vellykkete etniske gruppen i De Forente stater har på samme måte fått offerstatus.*¹⁴³

¹³⁹ Fure 1997: 18

¹⁴⁰ <http://www.dagbladet.no/kronikker/970227-kro-1.html>

¹⁴¹ Finkelstein 2004: 76-77

¹⁴² Finkelstein 2003: 77

¹⁴³ Finkelstein 2003: 21

Menneskesyn

Det finnes ulike måter å se på mennesket. Ulike grunnsyn er med på å prege den oppfattelsen man har av mennesker og situasjoner som mennesker havner oppi. Hovedsakelig kan man dele disse synene opp i to, et positivt og et negativt menneskesyn. Et positivt eller negativt menneskesyn kan handle om flere ulike ting. Blant annet om mennesket er godt eller ondt, har fri vilje eller ikke, om mennesket er aktivt eller passivt eller om mennesket er født aggressivt eller godt. Det er mange filosofiske grunnsyn, men svært få rendyrker et synspunkt.¹⁴⁴

*Philosophers have long debated whether our human nature is fundamentally that of a benign, contented, "noble savage" or that of a potentially explosive brute.*¹⁴⁵ Filosofen Jean-Jacques Rousseau representerer gruppen filosofer som støttet seg til den første beskrivelsen. Han mente blant annet at menneske var født godt, men at kulturen har gjort det slett.¹⁴⁶ I boken *Exploring social psychology* skriver David G. Myers blant annet at Rousseau skylder på samfunnet, ikke menneske, for den sosiale ondskaper.¹⁴⁷ Hans syn kan tolkes i retning av Baumann. Det vil si at det er samfunnet som er med på å forme menneskets atferd i negativ retning. På den andre siden har vi de filosofene som viser et annet syn på mennesket og aggressiv atferd. Sigmund Freud var på 1900 tallet en av psykologene som mente at en aggressiv drivkraft var medfødt hos mennesket. Konrad Lorenz var enig med Freud, også han mente at aggressivitet var basert på instinkter og ulært.¹⁴⁸

Filosofer og psykologer innenfor den behavioristiske retningen unnlater å si noe om mennesket er født aggressivt eller ikke. Behavioristene mener at mennesket er født "tabula rasa", som en tom tavle. Og at all kunnskap og atferd er lært, både god og dårlig.¹⁴⁹ Typiske representanter for denne retningen er Skinner og Watson.

Som nevnt innledningsvis er det få personer som rendyrker et ståsted når det gjelder om mennesket er født godt eller ond/aggressivt. I større grad støtter ulike psykologer, sosiologer og historikere seg til den behavioristiske tenkemåten. Det vil si de ikke sier om noe om at mennesket er grunnleggende godt eller dårlig, men at man lærer gjennom erfaring og

¹⁴⁴ Imsen 2001:28

¹⁴⁵ Myers 2004: 247

¹⁴⁶ Svendsen http://snl.no/Jean-Jacques_Rousseau

¹⁴⁷ Myers 2004: 248

¹⁴⁸ Myers 2004: 248

¹⁴⁹ Imsen 2001:30

påvirkning fra menneskene rundt oss. Det kan dermed fremstå som at Goldhagen er blant dem som støtter den behavioristiske tenkemåten. Dette kan man muligens se gjennom hans syn på at det er det tyske samfunns innarbeidete antisemittiske holdninger som ligger til grunn for at så mange mennesker deltok i forsøket på å utrydde jøder og andre folkegrupper under andre verdenskrig. Riktignok mener Goldhagen at samtlige tyskere var potensielle drapsmenn nettopp på grunn av at de tilhørte den tyske befolkningen.

Det kommer ikke tydelig frem hvilket menneskesyn Hannah Arendt har. Selv om hun mener at Holocaust skyldes tankeløshet heller enn ondskap, sier hun lite om det gode i mennesket. Det kan virke som om hun mener at mennesker tar del i negative handlinger av uvitenhet.

Definisjoner og begrepsavklaringer

I denne oppgaven, analyse av HL-senterets utstilling og undervisningsopplegg, kommer jeg til å bevege meg innenfor flere deler av historiedidaktikkens områder. De ulike områdene innenfor historiedidaktikk (læreprossdidaktikk, historiebruk, historievitenskap og atferdsfag) er ofte vanskelige å skille klart fra hverandre. Et museum beveger seg også innenfor både historievitenskap, historiebruk og i mange tilfeller læreprosess og atferdsfag i sin virksomhet. Læreprosess og atferdsfag er i stor grad knyttet til undervisningsopplegget som museet tilbyr.¹⁵⁰ Som HL-senterets utstilling har også museet ulike oppgaver fastsatt av seg selv i sine grunnpilarer eller gitt av en oppdragsgiver. Et eksempel er at mange museum skal være med å bidra til å utvikle befolkningens historiebevissthet. Museet inntar dermed en rolle som undervisningsarena og knytter seg også opp mot temaet læreprosess. De to gjenværende områdene som museet arbeider innenfor (dersom man velger å dele historiedidaktikk opp i fire hovedområder) er muligens de som kommer tydeligst frem på museet. Historie som vitenskap er viktig for museets eksistens. Det historiske museets rolle som kunnskapsformidler baserer seg på vitenskap, fakta og forskning. Den siste komponenten er historiebruk. Historiebruk omfatter blant annet hvordan museet forteller historiene gjennom utstillingene sine. Samspillet og hvordan museet har løst problemstillinger knyttet til disse emnene.

I denne oppgaven er det to begreper som er svært sentrale, historiebruk og historiebevissthet. To begreper som på mange måter minner om hverandre. Begrepene representerer i stor grad

¹⁵⁰ Ikke alle museer tilbyr et undervisningsopplegg.

to forgreininger i historiedidaktikken, læreprosess og historiebruk. Her kunne jeg ha valgt å analysere utstillingen ut fra hver av dem adskilt fra hverandre. I stedet har jeg valgt å bruke begge begrepene i en og samme oppgave. Dette valget har jeg gjort på bakgrunn av utstillingen, hvem som møtte HL-senteret og utstillingen og ikke minst hva HL-senteret sikter mot at besøksgruppen skal sitte igjen med etter endt besøk. Et viktig element her er altså hvem besøksgruppen er. Den største gruppen besøkende er skoleelever, som i tillegg til utstillingen deltar i et undervisningsopplegg.

Både historiebruk og historiebevissthet er begreper som befinner seg på et metaplan¹⁵¹ og som fungerer som en rettesnor eller veiledning for en relativt ny måte å analysere historie på.¹⁵² I denne sammenheng er de relevante i den forstand at de er med på å klargjøre hva jeg legger til grunn for mine analyser. Forhåpentligvis er det til hjelp for leserne både ved at de klargjør hva og hvordan jeg har tenkt videre i oppgaven. Nedenfor har jeg kort forsøk å redegjøre for hva som ligger i begrepene og sentrale elementer ved dem.

Historiebevissthet¹⁵³

Et viktig begrep innenfor den norske historiedidaktikken er historiebevissthet. Det har blitt et svært sentralt og beskrivende begrep for historiedidaktikernes arbeidsområder. Dette innebærer derimot ikke at det er det eneste begrepet som til en viss grad kan være med på å forklare historiedidaktikkens kjerneområde. Begreper som ”identitet”, ”forestilt fellesskap”, ”narrativitet” og ”tradisjon” er også fagbegreper innenfor historiedidaktikken.¹⁵⁴ I denne oppgaven vil begrepet ”historiebevissthet” bli stående som det sentrale begrepet. I en historiedidaktisk sammenheng er det tre sentrale måter å forstå begrepet ”historiebevissthet” på. Jan Bjarne Bøe skriver i boken *Bildene fra fortiden* at det særlig er tre spørsmål som utpeker seg som interessante i sammenheng med historiedidaktikk. Disse spørsmålene legger vekt på å klargjøre hva historiebevissthet *er*, hvordan man *utvikler* historiebevissthet og hvilke *funksjoner* historiebevissthet har.¹⁵⁵ I min oppgave er det sentrale spørsmålet hvordan man utvikler historiebevissthet. For å kunne svare på dette må jeg selvsagt ha med en redegjørelse for hva som ligger i de to andre begrepene.

¹⁵¹ Bøe 2006: 9

¹⁵² Bøe 2005: 15

¹⁵³ Hentet fra oppgave i Læreprosess skrevet av Tina Ølberg 2007

¹⁵⁴ Bøe 2005: 22

¹⁵⁵ Bøe, 2005: 22

Det finnes flere ulike definisjoner på hva historiebevissthet er. Jeg har valgt å rette meg mot Ketil Knutsens tolkning av Jeismanns definisjon. Jeismanns definisjon har blitt stående som en av de mest sentrale definisjonene på historiebevissthet: *Historiebevissthet ble altså definert som en indre sammenheng mellom tolkning av fortiden, nåtidsforståelse og fremtidsperspektiver, slik den forelå i folks bevissthet.*¹⁵⁶ I definisjonen finner vi igjen tre dimensjoner; fortidstolkning, nåtidsforståelse og fremtidsperspektiver, det er samspillet mellom disse tre historiebevissthet dreier seg om. Den historiske bakgrunnen vi har, både privat og kollektivt, har betydning både for det samfunnet vi lever i og den personen vi er. Fortiden er med andre ord med på å forme både samfunn og person. Den oppfatningen vi har av fremtiden er i stor grad med på å beskrive oss slik vi er i dag. Denne tredelte dimensjonen henger altså nøye sammen. Vi bringer fortidsforståelsen med oss inn i nåtiden og fremtiden, fremtiden inn i nåtiden og så videre. Jan Bjarne Bøe definerer historiebevissthet slik: *historiebevissthet er i enkleste forstand vissheten om at mennesket er et historisk vesen, at dets tolkninger av fortiden, forståelsen av nåtiden og oppfatning av fremtiden har avgjørende betydning for hvem de er og hva de gjør.*¹⁵⁷ Om man bruker Jeismanns eller Jan Bjarne Bøes definisjon av historiebevissthet, kan man anta at det er tre begreper som blir stående igjen som de sentrale i definisjonene. I begge disse definisjonene er de sentrale ordene: *tolkning av fortiden, nåtidsforståelse og fremtidsperspektiv*. Kjernen i definisjonen er likevel sammenhengen mellom begrepene og refleksjonen over egen forståelse av historie. Det vil si at mennesket har en aktiv deltakende rolle i utformingen av sin historiebevissthet. I følge Ketil Knutsen er dette en meget sentral del av definisjonen ettersom det er gjennom at vi er bevisste på vår historiebevissthet at vi kan endre måten vi tenker historie på.¹⁵⁸ Definisjonene til Jeismann og Bøe er på en annen side ikke identiske, det er små nyanser som skiller de to. Jeg vil si at deres valg av ordene til en viss grad er med på å synliggjøre forskjellene mellom dem. Mens Jeismann¹⁵⁹ legger vekt på en indre mentale tankegang, blir ikke denne nevnt hos Bøe. Ut i fra definisjonen, *[...]har avgjørende betydning for hvem de er og hva de gjør,*¹⁶⁰ kan det virke som om Bøe vektlegger identitet som en større del av definisjonen enn det som kommer frem i Jeismanns definisjon. Ut i fra det jeg kan se virker det som om Bøe mener at historiebevisstheten har en rolle i hvordan vi, og andre, oppfatter vår identitet.

¹⁵⁶ Knutsen 2001:6

¹⁵⁷ Bøe 2005: 26

¹⁵⁸ Knutsen 2001: 21

¹⁵⁹ I følge den tolkningen Ketil Knutsen har gjort av Jeismanns definisjon. Som er nettopp det jeg har lagt til grunn for min tolkning.

¹⁶⁰ Bøe 2005: 26

Sentralt i sammenheng med historiebevissthet er hvilken funksjon historiebevisstheten har. I følge Jan Bjarne Bøe er den mest sentrale funksjonen til historiebevissthet å utvikle identitet,¹⁶¹ både den individuelle og den kollektive identiteten. I tillegg til identitet mener Bernard Eric Jensen at det finnes fire andre funksjoner som er sentrale i forhold til historiebevissthet. Han mener at historiebevissthet er som [...] *en møteplass for ulike kulturer. Sosiokulturell læring. Prosesser for avklaring og innsikt i interesser, verdier og prinsipper. Grunnlag for historisk fortelling.*¹⁶² Inkludert det Jan Bjarne Bøe mener er historiebevissthetens hovedfunksjon, nemlig å utvikle identitet, finner vi altså fem funksjoner. Mens Jan Bjarne Bøe mener at de fire siste er underfunksjoner av identitet, tolker jeg det som om Bernard Eric Jensen mer eller mindre likestiller de ulike funksjonene. Når det gjelder begrepet identitet, er dette et begrep vi finner igjen i dagliglivet, så vel som historiefaget og andre fag som pedagogikk og psykologi. Identitet er et begrep som det dermed blir vanskelig å gi en klar definisjon på. Men vi kan blant annet si at identitet er den oppfattelsen vi har om oss selv, som person eller som gruppe. Eller vi kan si at det speiler den oppfattelsen andre har på oss som person eller gruppe. I boken *Barnet og fortellingen* oppsummerer Jan Bjarne Bøe historiebevissthet og identitet slik at man kan forstå det som at historiebevisstheten er en viktig del av identiteten. Identiteten utvikles mellom flere ulike prosesser, både sosiale og kognitive.¹⁶³ Jeg tolker det slik at utviklingen av historiebevissthet henger nøye sammen med utviklingen og dannelsen av en identitet.

Ingen mennesker kan i følge Jensen¹⁶⁴ velge å ha eller ikke ha historiebevissthet. Historiebevissthet er noe alle mennesker har og ikke kan fungere uten. Dette betyr derimot ikke at alle mennesker er bevisste på sin historiebevissthet. I en undervisningssammenheng, enten det er på skolen, museum eller en lignende institusjon, betyr dette i følge Jeismann og Knutsen at elevene kommer til historieundervisningen med både kunnskap og historiebevissthet. Det er i denne sammenheng viktig å presisere at historiebevisstheten ikke bare utvikles gjennom historieundervisningen i skolen. Men vel så viktig er den historieoppfatningen barnet lærer gjennom besøk på historiske steder, museumsbesøk med skolen, aktiviteter med familie og møte med historiske institusjoner utenfor skolen.

¹⁶¹ Bøe 2005: 36

¹⁶² Bøe 2005: 41. Fra Bernard Eric Jensen.

¹⁶³ Bøe 1999A.

¹⁶⁴ Jensen 2006: 358

Å utvikle historiebevissthet¹⁶⁵

All den erfaring et menneske har, fra å ha sett på familiebilder, undervisning i skolen eller til å ha besøkt et museum, er en del av et menneskes bagasje og forutsetninger. Et museum kan, sammen med flere andre institusjoner, bidra til å styrke elevenes historiebevissthet. Det at alle de stedene der barnet utvikler sin historiebevissthet står likestilt, kaller vi det åpne skalabegrepet.

For å utvikle, eller rettere sagt styrke, elever og voksnes historiebevissthet, må vi først se på de forutsetningene de kommer med. I dette ligger alt fra deres mentale nivå til sosiokulturell bakgrunn. Både mental alder og sosiokulturell bakgrunn er ting som et museum må ta hensyn til i utformingen av sin utstilling og ikke minst undervisningsopplegg. I denne sammenheng er det i hovedsak i elevgruppen at HL-senteret gjør konkrete tiltak for å styrke elevenes historiebevissthet. Blant annet møter elevgruppen et tilpasset foredrag med utvalgte tema. Elevgruppen for også utdelt arbeidsoppgaver hvor de arbeider i grupper i utstillingen. Innenfor en klasse eller gruppe elever finnes det like mange sosiokulturelle forutsetninger som det gjør elever. Vi kan dele inn de sosiokulturelle faktorene i to, fellesmiljø og ikke – fellesmiljø. I den sistnevnte er fortellingen en viktig enkeltfaktor. Når det gjelder den mentale siden av utviklingen kan man se nærmere på Piaget.¹⁶⁶ Dersom man tar utgangspunkt i Piagets teori vil det innebære at elevene på samme alderstrinn befinner seg på et noenlunde samme sted også i den kognitive utviklingen. I Piagets teori står konstruktivismen sentralt. Det innebærer at elevene er med på å skape (konstruere) sin egen kunnskap i faget (i denne sammenheng, historiefaget). Både de sosiokulturelle faktorene og de mentale faktorene er sentrale i utviklingen av historiebevissthet.

I boken *Bildene av fortiden* peker Jan Bjarne Bø på flere komponenter som er med på å utvikle historiebevisstheten hos barn og unge. Blant disse nevner han fortellingen som et sentralt element. Fortellingen kan være en god måte å fremheve sammenhengen mellom fortid, nåtid og fremtid på. Fortellingen kan også være en god måte for elevene å utvikle empati og forståelse. Empati blir definert som *innlevelse, evne til å identifisere, forstå og anerkjenne gyldigheten av andre menneskers følelsesmessige tilstand og reaksjoner*.¹⁶⁷ I prosessen med å styrke historiebevisstheten er fortellingen et sentralt hjelpemiddel.

¹⁶⁵ Hentet fra oppgave i Læreprosess skrevet av Tina Ølberg 2007

¹⁶⁶ Piaget er muligens mest kjent innenfor pedagogikken og psykologien. Hans teori er en konstruktivistisk teori.

¹⁶⁷ Definisjon hentet fra [www.snl.no](http://snl.no/.sml_artikkel/empati) 18.05.09, http://snl.no/.sml_artikkel/empati.

Utviklingen av empati starter allerede i svært ung alder. Derimot er det en komplisert prosess for mange barn å oppnå det vi kan si er ”målet” med utviklingen av empati: nemlig forståelse og innsikt. Utviklingen av empati starter med registrering og opplevelse. Deretter kommer ”trinnet” hvor barnet kan leve seg inn i en situasjon eller hendelse. Prosessen går videre gjennom involvering. I innlæringen kan dette skje ved bruk av rollespill. De siste punktene i prosessen er identifisering og forståelse.¹⁶⁸ Ved identifisering gjelder muligheten til å sette seg inn i en annen persons situasjon, mens forståelse i tillegg viser at man klarer å sette oss inn i hvorfor personen handlet eller valgte som den gjorde. Som sagt er dette en komplisert prosess som det ikke er forventet at barnet lærer i tidlig alder. Kanskje er dette noe ikke alle voksne lærer seg heller. Her har jeg beskrevet en teoretisk modell som på mange måter kan minne om Piagets stadieteori om barnets kognitive utvikling, der det siste nivået, forståelse, kan sammenlignes med Piagets siste stadium *formell – operasjonell tenkning*.¹⁶⁹ Piaget har her blant annet blitt kritisert av den grunn at det ikke er alle barn/voksne som når dette nivået. Muligens kan vi se en likhet med utviklingen av empati.

Fortellingen

I utviklingen av identitet og empati for å styrke historiebevisstheten, skiller Bøe mellom fire ulike typer fortellinger: *den lukkede fortelling, den åpne fortelling, fortellingen av fragmenter og storyline- fortellingen*.¹⁷⁰ Videre vil jeg gå nærmere inn på de fortellingene som fremstår som mest relevante i forhold til HL-senterets utstilling og undervisningsopplegg. *Fortellingen gir historiebevisstheten struktur og sammenheng ved å binde fortid, nåtid og fremtid sammen til en meningsfull sammenheng, som har en begynnelse, midtdel og en slutt*.¹⁷¹ Slik definerer Ketil Knutsen fortellingen som et virkemiddel i å utvikle historiebevissthet.

Den lukkede fortellingen

Den lukkede fortellingen blir betegnet som en ferdig fortelling. Det som kjennetegner den lukkede fortellingen er blant annet at de er fullstendige i den forstand at de er sluttet. Fortellingen åpner ikke opp for at leseren skal stille spørsmål. Det blir gitt uttrykk for at alle spørsmål blir besvarte i teksten. Den lukkede fortellingen kan brukes som en del av det å

¹⁶⁸ Hentet fra forelesningsnotat: Jan Bjarne Bøe – Empati – innlevelse og innsikt. UiS

¹⁶⁹ ”Dette stadiet kjennetegnes ved at barnet har utviklet evnen til å behandle muligheter og hypoteser og til å utføre deduksjoner” Bøe. 1999A: 114.

¹⁷⁰ Bøe 1999B: 10

¹⁷¹ Forelesningsnotat: Ketil Knutsen - Fortellingen og historiebevissthet. UiS 06.09.07.

reprodusere deler av teksten, gjerne i form av oppgaver og spørsmål som vi oppfatter som faktaspørsmål. Dette vil derimot ikke si at det i en lukket fortelling ikke finnes flere spørsmål som er ubesvarte. Den lukkede fortellingen inviterer også tilhørerne til å ta del fortellingens verden.

Den åpne fortellingen

Den åpne fortellingen er en fortelling som blant annet ønsker at tilhørerne/leserne skal utvikle sin kompetanse og forstå sammenhenger. I motsetning til den lukkede fortelling er det tilhøreren som er i sentrum i den åpne fortellingen. Den åpne fortellingen er den typen som oftest blir brukt i skolesammenheng. Vi bruker den åpne fortellingen for å oppnå bestemte mål med undervisningen. Det er flere måter å bruke den åpne fortellingen, alt etter hvilket mål man ønsker å oppnå. Bø skiller mellom tre hovedmåter fortellingen kan anvendes på i historieundervisningen; dypdykk, alternativ fortelling og uferdig fortelling. Dersom man bruker metoden med dypdykk i fortellingen, er målet en bedre forståelse for hva fortellingen handlet om. Den alternative fortellingen er derimot det som oftest blir omtalt som en kontrafaktisk historie. En kontrafaktisk historie forteller om hva som kunne ha skjedd dersom utfallet av en hendelse var en annen. Ved bruk av den uferdige fortellingen er målet å bevisstgjøre elevene. Her forteller for eksempel elevene videre på en fortelling som de har lest eller hørt. ”Hva tror du skjedde etterpå?” er typiske spørsmål som kan bli stilt ved bruk av den uferdige fortellingen. Alle disse tre metodene innenfor den åpne fortellingen er med på å utvikle historiebevisstheten, i følge Jan Bjarne Bø. Han nevner likevel at for stort fokus på den alternative fortellingen og den uferdige fortellingen kan føre til at elevenes skille mellom virkelighet og fantasi svekkes.¹⁷²

Fortellingen av fragmenter

I motsetning til den lukkede og den åpne fortellingen, er fortellingen av fragmenter bare deler av en større fortelling. Det er for eksempel bare en liten del av fortellingen om den andre verdenskrig. Ofte er også fortelling av fragmenter fortellinger som omhandler den private fortellingen. Utgangspunktet kan være alt fra en kilde til et museum besøk. Målet med denne typen fortelling kan være å utvikle elevenes identitet og empati, to sentrale punkter innenfor historiebevissthet. Grunnen til jeg mener at utvikling av identitet og empati er sentralt i denne typen fortellinger, er at man ofte går inn og arbeider med den individuelle fortellingen.

¹⁷² Bø 1999B: Kapittel 3

Historiebruk¹⁷³

Lærere, museumspedagoger, media, offentlige personer, listen er lang over alle de som bruker historien. Kort sagt er vi alle brukere av historien på ett eller annet tidspunkt. Historiebruk handler om hvordan vi bruker fortiden for å oppnå noe, enten i form av å øke salg ved hjelp av historie i reklame, eller i en utstilling for å utvikle (en kollektiv) identitet. I denne sammenheng, om Holocaust, er det med andre ord interessant å se på hvordan HL-senteret har valgt å bruke ulike fortellinger om Holocaust i sin utstilling og undervisning. Gjennom å se nærmere på hvilke valg og grep som er blitt gjort i utstillingen for å fortelle en historie kan vi muligens få ett inntrykk av hvordan den kollektive identiteten fremstilles i dagens samfunn. I historiebruk er også hvordan historien både er blitt brukt og hvordan den har blitt misbrukt. I norsk sammenheng kan man muligens si at den måten Nasjonal Samling brukte vikingene for å styrke sitt politiske ståsted er et eksempel på misbruk av historien. I denne oppgaven er bruken av historien det sentrale. Her vil jeg med andre ord se på hva som er blitt fortalt, heller enn det som ikke blir fortalt.

Jan Bjarne Bøe viser til at historiebruk, til forskjell fra historievitenskap, befinner seg på et metaplan.¹⁷⁴ Med dette mener han at det er hvordan vi i dag tenker om (og bruker) fortiden som er det interessante. Det utelukker derimot ikke hvordan fortiden har brukt sin fortid. Da kanskje hvordan nazistene brukte fortiden, for eksempel vikingene, til å støtte opp om sine fortellinger. Eller med andre ord, slik de ønsket at deres fortellinger skulle bli oppfattet. I denne oppgaven er det hvordan en utstilling bruker historien.

Fortellingen¹⁷⁵

Fortellingen er i kortest forstand en historie eller hendelse med begynnelse, midtdel og slutt. Erik Lund¹⁷⁶ skisserer noen utdypende punkter for at det skal bli enklere å vite hva en fortelling er. Fortellingen har enkelte kjennetegn som er gode å benytte seg av for å kunne gjenkjenne og skrive en fortelling. I denne sammenheng, en historisk fortelling. Lunds første punkt er at fortellingen skal bevege seg fremover i tid. Selv om fortellingen skal bevege seg fremover, er det mulig for personen å tenke tilbake på ting som har hendt. Handlingen i en

¹⁷³ Hentet fra oppgave i Historiebruk skrevet av Tina Ølberg 2008

¹⁷⁴ Bøe 2006: 16.

¹⁷⁵ Hentet fra oppgave i Historiebruk skrevet av Tina Ølberg 2008

¹⁷⁶ Lund 2006: 156 – 157. Kommende avsnitt er basert på punktene hentet fra disse sidene.

fortelling skal også foregå på et eller flere steder. I følge Lund er det et begrenset persongalleri som kjennetegner en fortelling, jo mindre fortelling – jo færre personer. Lunds punkt fire dreier seg om problemet eller det som driver fortellingen fremover. Vesentlig i sammenheng med historiefaget er at fortellingen er historisk korrekt. De to siste punktene til Lund er muligens også de viktigste i et historiedidaktisk perspektiv. Det er en fordel for fortellingen om elevene kan kjenne seg igjen, eller trekke linjer mellom fortid og nåtid. Også fortellingens troverdighet er sentral, det bygger på kildene som er brukt for å ”lage” fortellingen.¹⁷⁷

Fortellingen kan deles inn i flere ulike typer. I første omgang skiller vi mellom den kollektive og den individuelle fortellingen. I tillegg skiller vi blant annet mellom den åpne og den lukkede fortelling. Mens den kollektive og den individuelle fortellingen gir oss ulike perspektiver på historien, dreier den åpne og den lukkede fortellingen om ulike måter å formidle historien på. Med dette menes det at den åpne og lukkede fortellingen blir brukt som redskaper for å formidle enten den kollektive eller den individuelle fortellingen.

Den kollektive fortellingen

Hvilke historier er det som kommer til å bli fortalt om dagens Norge? Om hvordan vi lever i dag? Det vi kommer til å fortelle til våre barn og barnebarn er av betydning for hvilke tradisjoner vi ønsker å bringe videre. Den kollektive fortellingen dreier seg i stor grad om den norske identiteten.¹⁷⁸ Vi snakker altså om en kollektivtradisjon. De kollektive tradisjonene som vi konstruerer har ikke bare betydning for samtiden når en hendelse skjedde, men ikke minst for etterkommerne. De som ikke levde da det skjedde. Et godt eksempel her er alle fortellingene som er om *krigen*. Det er underforstått i Norge at med *krigen* menes årene 1940 – 1945 da Tyskland okkuperte Norge under den andre verdenskrig.¹⁷⁹ Det mangfoldet av fortellinger om ”krigen” er både eksempler på de kollektive og de individuelle fortellingene. Eksempler som at ”alle” nordmenn kjempet mot tyskerne, er typiske for den norske identiteten i etterkrigstiden. Trond Thuen beskriver den kollektive fortellingen som *hendelser i historien som fikk en avgjørende betydning for ettertiden for et regionalt eller nasjonalt fellesskap*.¹⁸⁰

¹⁷⁷ Lund 2006: 156 - 157.

¹⁷⁸ Bøe 1999A: 67

¹⁷⁹ Eriksen 1995

¹⁸⁰ Thuen 2001: 93

De kollektive fortellingene representerer ofte det vi vil kalle en mesterfortelling. Det vil si det samfunnet ønsker å formidle videre til generasjoner. Mesterfortellingene kan endre seg etter hvert som tiden går og ny informasjon kommer frem. De mesterfortellingene som blir fortalt representerer ofte samtidens oppfatninger av hva som er riktig og galt.¹⁸¹ En lærebok representerer ofte et samfunns mesterfortelling. Dagens historiebøker er også preget av det samfunnet vi lever i. De som vokser opp i dag, vokser opp i et mediasamfunn. Dette innebærer at det blant annet er mange ulike kilder og stemmer som ”kjemper” om å bli hørt. Derfor er det nok vanskeligere å finne en mesterfortelling i dagens samfunn enn det var for eksempel rett etter den andre verdenskrig.

Den kollektive fortellingen dreier seg mye om å bygge en nasjonal identitet. Det er ikke slik at alle de kollektive fortellingene er om nasjoner eller gruppers positive kamp. Den kollektive fortellingen kan også dreie seg om en gruppes undertrykkelse og lidelse. Men de representerer i de fleste tilfeller den måten gruppen ønsker at de skal fremstilles på.

Den individuelle fortellingen

Den individuelle fortellingen blir motsetningen til den kollektive fortellingen. Mens den kollektive fortellingen i stor grad dreier seg om gruppers beretninger, dreier den individuelle fortellingen seg om de personlig og individuelle fortellingene. Fortellinger om hvordan en eller et par personer opplevde jødeforfølgelsene.

Som en ramme til den individuelle fortellingen finner man ofte den kollektive fortellingen. Det er i stor grad en sammenheng mellom det som blir fortalt i den personlige fortellingen og det som formidles via den kollektive fortellingen. Men de som blir utelatt, som ”taperne” og andre som ikke får plass i den kollektive fortellingen, kan vi høre om i de individuelle fortellingene.¹⁸² Det er positivt om en lærebok eller kilde inkluderer den individuelle fortellingen blant annet for å gi et bilde av den kollektive fortellingen.

Historiebevissthet og historiebruk

Et av punktene som er med på å tydeliggjøre sammenhengen mellom historiebevissthet og historiebruk er fortellingen. Fortellingen kan deles inn i flere ulike typer. I første omgang skiller vi mellom den kollektive og den individuelle fortellingen. I tillegg skiller vi blant annet

¹⁸¹ Underlagsmateriell, Bøe. Master i historiedidaktikk våren 2008.

¹⁸² Bøe 2006: 173 - 175

mellom den åpne og den lukkede fortelling. Mens den kollektive og den individuelle fortellingen gir oss ulike perspektiver på fortellingene (grupper eller enkeltpersoner), dreier den åpne og den lukkede fortellingen om ulike måter å formidle disse fortellingene på. Med dette menes det at den åpne og lukkede fortellingen blir brukt som redskaper for å formidle enten den kollektive eller den individuelle fortellingen. Med andre ord er fortellingen svært sentral innenfor både historiebevissthet og historiebruk. Nettopp dette er med på å vise viktigheten av å analysere utstillingen ut i fra begge perspektivene. Dette vil være med på å skape en helhet rundt utstillingen og undervisningsopplegget, som begge er hovedpersoner i elevenes møte med senteret og utstillingen.

Ettersom det nettopp er eleven som er den gruppen som besøker utstillingen mest, er det også deres møte jeg har valgt å analysere. Med først å se på hvilke fortellinger de møter i utstillingen (historiebruk) og deretter analysere hvordan arbeidet med utstillingen tar sikte mot å styrke elevenes historiebevissthet. HL-senteret har med andre ord to viktige oppgaver som tilrettelegger for møte mellom elevene og historien om Holocaust. Utstillingen er med på å fortelle om kollektive og individuelle fortellinger, gjennom mange av disse fortellingene blir mesterfortellingene sentrale. I tillegg er det sentralt at undervisningsopplegget legger til rette for å styrke elevenes historiebevissthet.

Museet

Museet blir regnet for å være en av de viktigste historieformidlerne i Norge. Museet blir benyttet av privatpersoner som har interesse for et tema, turister som ønsker å lære mer om det samfunnet de besøker, og ikke minst blir museet brukt i undervisningssammenheng. Museet som historieformidler og historiebruker er derfor et interessant område. Museet spiller også en rolle i utviklingen av samfunnets historiebevissthet, både den kollektive og individuelle. Det finnes museer innenfor de fleste fag og disipliner. Faktisk finnes det over 800 museum bare i Norge.¹⁸³ Noen museer har som formål å underholde mens andre i større grad har fokus på kunnskap. De fleste museer ønsker å formidle en kombinasjon. Spesielt nyere museum legger vekt på å stimulere brukerne på ulike måter. Faktatekst, utstillinger, reproduserte gjenstander, interaktiv læring og så videre er sentrale element i mange museum.

¹⁸³ Bøe 2002: 196

Ola Svein Stugu skriver i sin bok *Historie i bruk* at alle vet hva et museum er, likevel er det vanskelig å forklare det.¹⁸⁴ Det internasjonale museumsrådet, ICOM, har definert museum på følgende måte: "*Et museum er en permanent institusjon, ikke basert på profitt, som skal tjene samfunnet og dets utvikling og være åpent for publikum; som samler inn, bevarer/konserverer, forsker i, formidler og stiller ut materielle vitnesbyrd om mennesker og deres omgivelser i studie-, utdannings- og underholdningsøyemed.*"¹⁸⁵ Denne definisjonen peker på sentrale arbeidsområder for et museum. Kultur- og kirkedepartementet viser også til ICOMs definisjon når de i stortingsmelding 22 (1999-2000) har fokus på *Kjelder til kunnskap og oppleving*. I denne stortingsmeldingen står det blant annet *Saman med arkiv og bibliotek utgjør musea hovuddelen av det kollektive minnet i samfunnet. Musea skal forska i, samla, bevare og stilla ut gjenstandar og andre materielle vitnemål om natur- og kulturhistorisk utvikling. I hovudregelen vil gjenstandar få større meining når dei vert sette inn i ein samanheng.*¹⁸⁶ Både stortingsmelding 22 og ICOMs definisjon legger stor vekt på materiell. Stugu viser til at nettopp fokuset på materiell er årsaken til at enkelte nye institusjoner ikke kaller seg museum, men senter. Dette er ofte konseptbaserte utstillinger. HL-senteret blir trukket frem som et eksempel på dette.¹⁸⁷ Likevel påpeker Stugu at disse fungerer som en *utløpar av museumsverda*¹⁸⁸ og at det derfor er naturlig og se dem i sammenheng med museum.

HL-senterets utstilling skiller seg som nevnt fra typiske historiske museer ved at det ikke har en overvekt av gjenstander. Utstillingen er også ulik kunsthistoriske museer ved at det har et fokus på tekst. På HL-senteret står bildene utstilt sammen med teksten, i motsetning til å bli stilt ut som en egen fortelling. Dette er også med på å bidra til at jeg analyserer denne utstillingen noe annerledes enn man muligens ville gjort ved et "tradisjonelt" historisk museum. I forskriftene til HL-senteret står det blant annet at *Senteret skal formidle kunnskap gjennom opprettelse og drift av et permanent Holocaustmuseum med tilhørende arkiv, bibliotek og audiovisuelle tjenester.*¹⁸⁹ Som et museum har også HL-senteret autentiske gjenstander og bilder i utstillingen. Den største forskjellen på HL-senteret og mange andre museer er likevel basert på mengden autentiske gjenstander i forhold til tekst og bilder.

¹⁸⁴ Stugu 2008: 132 oversatt av forfatter

¹⁸⁵ ICOM <http://www.icom-norway.org/definisjon.html> 28.05.09

¹⁸⁶ Kultur- og kirkedepartementet 1999 – 2000: stortingsmelding 22 kap. 6.1.2

¹⁸⁷ Stugu 2008: 133

¹⁸⁸ Stugu 2008: 134

¹⁸⁹ http://www.hlsenteret.no/Om_HL-senteret/302

Nedenfor vil jeg poengtere og synliggjøre enkelte av forskjellene og likhetene mellom et museum og HL-senterets utstilling.

Det finnes som nevnt over svært mange og ulike museer i Norge. Museet har en viktig rolle i samfunnet som historiefremidler. Mange av museene er historiske museer som tar vare på den norske kulturarven. Man kan dele inn museenes samfunnskontakt i 3 områder:¹⁹⁰

- *Forståelse av sammenhenger i tilværelsen*
- *Innsyn i og ansvarsfølelse for biologisk og økologisk sammenheng*
- *Respekt og toleranse for kulturelt mangfold*

HL-senteret tilbyr i tillegg til utstillingen et undervisningsopplegg for skoleklasser. I følge Norsk museumsutvikling (NMU) er det flere kriterier som skal oppfølges for at en institusjon skal kunne kalle seg et museum.¹⁹¹ Et museum skal være åpent for allmennheten, med faste åpningstider.¹⁹² Dette er et av punktene som HL-senteret oppfyller. Åpningstidene er kunngjort blant annet på deres hjemmesider, www.hlsenteret.no. Foruten skal et museum ha katalog over den permanente samlingen, tilgjengelig og vedtekter som fastsetter eiendomsforholdet for samlingen, styringen og organiseringen, og hva som skal skje med samlingene dersom museet opphører.¹⁹³ NMU og SSB sender hvert år ut et statistikkskjema som museene forplikter seg til å svare på.¹⁹⁴

I ”Museum: Mangfold, minne, møtestad”¹⁹⁵ finner vi mål for museene i Norge. Her står det blant annet; *Musea skal ha til oppgave å vera samfunnsminne som skapar forståing for samanhengar i kultur- og naturhistoria vår. I dette ligg og å skapa vurdnad og toleranse for kulturelt mangfald, innsyn i og ansvarskjensle for økologisk samspell.*¹⁹⁶ Dersom man ser nærmere på HL-senterets grunnpilar ser man at det er likheter mellom denne og målene for et museum. ”Senterets hovedpilar er å drive forskning og kunnskapsformidling om Holocaust. Aktiviteten skal spesielt knyttes til det norske kapittel i historien om Holocaust. Senteret skal også studere antisemittismens historie og antisemittisme i dag og i tiden fremover, både i Norge og i det øvrige Europa. Med utgangspunkt i den kunnskap disse studier gir, skal

¹⁹⁰ Bøe 2005: 198

¹⁹¹ Bøe 2005: 196

¹⁹² Bøe 2005: 196

¹⁹³ Bøe 2005: 196

¹⁹⁴ Bøe 2005: 196

¹⁹⁵ NOU 1996: 7

¹⁹⁶ NOU 1996: 7

*senteret drive forskning knyttet til folkemord og beslektede brudd på menneskerettighetene. Senteret skal også studere menneskelige reaksjoner på slike overgrep hos ofrene og deres etterkommere.*¹⁹⁷

Et museum er som nevnt en institusjon som blant annet har i oppgave å dokumentere, innsamle, bevare, forske og formidle et samfunns kulturarv. Dette arbeidet viser ofte museet gjennom en utstilling. Museene skiller mellom permanente og midlertidige utstillinger. I mange tilfeller har museet en kombinasjon av begge. En permanent utstilling viser hovedsamlingen til museet. Denne utstillingen strekker seg over et langt tidsrom. Til forskjell er en særutstilling utstillinger som er i museet over et bestemt tidsrom. Disse omfatter ofte et bestemt emne som museet arbeider med. Noen særutstillinger er utstillinger, eller deler av utstillinger, som er lånt av andre museum. Enten fra et museum innenlands eller fra utenlandske museer.

Floris og Vasström mener at museet utgjør et formidlingsrom bestående av forskningsbasert vitenskap, skjematisk undervisning og den alternative historiefremstillingen. Med den alternative historiefremstillingen tenkes det som skiller seg fra den historien som blir formidlet gjennom blant annet TV-serier og historiske filmer.¹⁹⁸

En fremstilling av museumsvirksomheten kan beskrives gjennom en lineær modell, der innsamlingen av gjenstander og informasjon blir bevart og brukt i forskning. Alt med et hovedmål, formidling. I følge Vasström er virkeligheten ikke helt den samme. Utgangspunktet kan være et ønske om å formidle noe på en bestemt måte, eller fra et bestemt ståsted. Den måten mange museer fungerer på i dag kan beskrives gjennom en sirkulær modell hvor innsamling av informasjon (materiale og gjenstander), bevaring, forskning og formidling er gjensidige avhengige av hverandre.

I planleggingen av en utstilling må flere valg tas. Et av de mest sentrale er hvordan utstillingen skal formidles og hvordan gjenstandene skal stilles ut. I de senere årene er det to utstillingsformer som har vært dominerende, den diskursive og den presentative. Forskere, arkeologer og pedagoger har ikke blitt enige om hvilken metode som er best. Den diskursive måten å stille ut gjenstander kan vi sammenligne med å fortelle en fortelling. Gjenstandene

¹⁹⁷ HL-senteret, http://www.hlsenteret.no/Om_HL-senteret/302, 14.10.08

¹⁹⁸ Floris og Vasström 1999: 17. Oversatt av forfatter.

blir plassert på en slik måte at en fortelling blir dannet. Denne metoden har blitt kritisert for å ikke åpne for publikums egne tolkninger. Den presentative måten å stille ut gjenstandene på er å stille dem ut separert og uten sammenheng. Gjenstandene har blitt fjernet fra sin egentlige betydning og fortelling. På den måten må gjenstanden tolkes av de besøkende. Denne metoden har blant annet fått kritikk for at det kreves en del forkunnskaper for å kunne tolke gjenstandene. Blant annet kan dette være vanskelig for elever.¹⁹⁹

Læring i museet

Rapporten *Hva vet vi om læring i museer?*²⁰⁰ har forsøkt å gå nærmere inn på hvilket utbytte publikum har etter et museumsbesøk. Forfatterne viser til undersøkelser hvor det er blitt gjennomført dybde intervju med besøkende på museum, både rett etter besøket og en tid etter at personene besøkte museet.

Det er flere ting som påvirker hva vi lærer av et besøk på museet. Henriksen og Frøyland har delt dette inn i 3 hovedområder. Den personlige konteksten, den sosiale konteksten og den fysiske konteksten. Alle spiller en rolle i hvilket utbytte en enkelt person har med sitt museumsbesøk. Den personlige konteksten innebærer blant annet forkunnskaper, interesser og motivasjon den besøkende har i forkant av museumsbesøket. Et annet viktig aspekt ved den personlige konteksten er måten vi lærer på. Howard Gardner har blant annet forsket på ulike måter vi tar til oss informasjon. Mens noen er språklig flinke er andre mer visuelle og lærer best på den måten. Museet har en utfordring, som skolen, for å formidlet informasjonen på flest mulige måter. Museet har her en fordel ettersom de ofte har gjenstander som stammer fra tidsepoken eller symboliserer temaet. Enkelte ganger er ikke det viktigste at gjenstanden er autentisk, men at det er noe som kan tas på.²⁰¹

Den sosiale konteksten ved et museumsbesøk er også avgjørendes for hvor mye man lærer i følge Henriksen og Frøyland. Om man har valgt å gå på museet eller om man går sammenheng med skolen. Elever som kommer er ikke alltid like motiverte for museumsbesøket og er kanskje mer opptatt av å vise seg frem.

¹⁹⁹ Floris og Vasström 1999:74

²⁰⁰ Rapporten har blant annet vist til undersøkelser fra boken *Learning from museums*

²⁰¹ Henriksen og Frøyland 1998

Sist har vi den fysiske konteksten. Den innebærer det fysiske miljøet rundt besøket. Alt fra gjenstandene i utstillingen, arkitektur, lyder og lukter former den fysiske konteksten til et museum. Hvordan gjenstander, tekst, bilder og lignende er plassert er av betydning for læringen på et museum.²⁰² Henriksen og Frøyland sier også at lokalet bør være passe kjent/ukjent slik at publikum ikke skal kjede seg eller bruke for mye tid på å gjøre seg kjent. I enkelte tilfeller vil det si at museet i mindre grad er beregnet for turister.²⁰³

Museene har mange ulike målgrupper, den viktigste for mange museer er skoleelever. Henriksen og Frøyland skriver i rapporten *Hva vet vi om læring i museer?* At et museumsbesøk er [...] *et kjærkomment avbrekk fra skolehverdagen innenfor klasserommets fire vegger, [...]*. Samtidig skriver Henriksen og Frøyland at *i en undersøkelse [...] svarte de fleste ungdommer at de verken likte eller ikke likte å gå på museum.*²⁰⁴ Om dette skyldes museets pedagogiske struktur eller skolens bruk av museet som læringsarena er uvisst. Henriksen og Frøyland hevder på sin side at museet kan bli brukt langt mer aktivt i undervisningen enn det mange benytter seg av i dag.

Kriterier for analyse

Bakgrunn for kriterier

På bakgrunn av teori knyttet til både museum, historiebruk og historiebevissthet har jeg utviklet egne kriterier for å analysere et museum ut i fra et historiedidaktisk perspektiv. De ulike kriteriene gjenspeiler ulike sider ved historiedidaktikk og/eller museumsteori. Til grunn ligger teorier om hvilke metoder en utstilling kan ta i bruk for å stille ut gjenstandene sine og hvilke krav som stilles til en museumsutstilling. Både kriterium 2, organisering og omfang, og kriterium 3, hvordan utstillingen er organisert, er basert på museumsteori. Sentralt her er om gjenstandene i en utstilling (her inkluderes også tekst og bilder) er stilt ut diskursivt eller presentativt. Den diskursive måten å stille ut gjenstander på blir sammenlignet med å fortelle en fortelling. En presentativ utstillingsmetode stiller gjenstandene ut separert, uten sammenheng.²⁰⁵

²⁰² Henriksen og Frøyland 1998: 15

²⁰³ Henriksen og Frøyland 1998

²⁰⁴ Henriksen og Frøyland 1998: 10

²⁰⁵ Floris og Vasström 1999: 74

Teorier om historiebruk og historiebevissthet har også vært til stor hjelp i arbeidet med å utvikle kriteriene. Her har fortellingen stått sentralt. Problemstillingen for oppgaven fokuserer nettopp på hvilke fortellinger som blir fortalt. For å få strukturert fortellingene har det vært nødvendig å se på hvilke typer fortellinger vi skiller mellom. For eksempel den kollektive og den individuelle fortellingen. Den kollektive fortellingen forteller fortellingen til en gruppe, for eksempel til en nasjon eller en minoritet.²⁰⁶ Den individuelle fortellingen forteller om enkeltmenneskets opplevelse.²⁰⁷

Problemstillingen er todelt og fokuserer både på hvilke fortellinger som blir fortalt, og hvordan fortellingene blir fortalt. For å utvikle kriterier som ser på hvordan fortellingen blir fortalt har ulike teorier om historiebevissthet hjulpet meg til å utvikle kriteriene nedenfor. Historiebevissthet blir definert som *vissheten om at mennesket er et historisk vesen, at dets tolkninger av fortiden, forståelse av nåtiden og oppfatning av fremtiden har avgjørende betydning for hvem de er og hva de gjør.*²⁰⁸ Denne definisjonen er med på å synliggjøre nødvendigheten av å se på sammenhengene mellom fortid, nåtid og fremtid for å forklare hvordan fortellingen blir fortalt. Fortellingen er sentral også med tanke på historiebevissthet, men her som en metode. Ulike typer fortellinger kan fungere som et redskap i å utvikle historiebevissthet. Den åpne fortellingen er for eksempel med på å åpne for spørsmål og undring rundt fortellingen.²⁰⁹

Begrepet historiebevissthet og teorier rundt det har også vært sentrale for å se om formidlingen sikter mot noe bestemt. For eksempel om elevene kan identifisere seg med personer i utstillingen, som er en av funksjonene til historiebevissthet.²¹⁰

De siste teoriene som har vært sentrale i utviklingen av mine kriterier, er teorier om Holocaust og definisjoner av begrepet. Disse har bidratt til å synliggjøre mangfoldet og måter å forstå Holocaust på. Å fremheve definisjoner og forklaringer på Holocaust som et eget kriterium tydeliggjør hva som ligger til grunn for HL-senterets valg av fortellinger, og måten de blir fortalt på.

²⁰⁶ Bøe, underlagsmaterieell til Master i historiedidaktikk våren 2008.

²⁰⁷ Bøe 2006: 173 - 175

²⁰⁸ Bøe 2005: 26

²⁰⁹ Bøe 1999: 67

²¹⁰ Bøe 2005: 41

Kriterier

1. Lokalet
 - a. Bygning og utstilling
2. Organisering og omfang
3. Er utstillingen organisert tematisk eller kronologisk?
 - a. Hvilke virkemidler brukes for å understreke budskapet?
4. Stoffutvalg
 - a. Hvilke fortellinger er med om det norske og det internasjonale Holocaust?
 - b. Hvordan er forholdet mellom kollektive og individuelle fortellinger?
 - c. Hvordan er forholdet mellom det internasjonale og nasjonale?
 - d. Hvordan er forholdet mellom fortid, nåtid og fremtid?
5. Fremstilling av ulike aktører
 - a. Hva forteller utstillingen om:
 - i. Jøder
 - ii. Nordmenn
 - iii. Tyskere
 - iv. Nazister
 - b. Hvordan blir forholdet mellom de ulike aktørene fremstilt?
6. Holocaust
 - a. Hvordan defineres Holocaust?
 - i. Hvilke grupper blir inkludert i begrepet?
 - ii. Hvor mange menneskeliv krevde Holocaust?
 - b. Gir utstilling og oppgavene en forklaring på hvordan Holocaust kunne finne sted?
 - c. Blir Holocaust sammenlignet med andre folkemord i historien?
7. Oppgaver og arbeid med utstillingen
 - a. Hvilken funksjon har oppgavene?
 - b. Støtter oppgavene opp om fortellingene i utstillingen?
 - c. Legger utstillingen/oppgavene opp til at elevene kan kjenne seg igjen?

Analyse av HL-senteret.

En skoledag for de elevene som besøker HL-senteret er preget av ulike arbeidsmetoder.

Dagen starter med en liten forelesning og er etterfulgt av en omvisning i utstillingen. Etter

omvisningen blir elevene tatt med opp i undervisningsrommet igjen. Her blir noen av temaene gjennomgått og elevene får utdelt arbeidsoppgaver. Elevene arbeider i grupper med arbeidsoppgaver om ulike tema fra utstillingen. Jeg kommer derfor til å analysere med utgangspunkt i utstillingen og i undervisningsopplegget elevene møter.

På bakgrunn av kriterier jeg selv har utviklet har jeg analysert den delen av utstillingen på HL-senteret som omhandler Holocaust i tidsrommet 1933 - 1945 og hvordan denne historien blir fortalt til elever. Enkelte steder har det blitt nødvendig å vise til fortellinger som av mange regnes som forhistorien til Holocaust. Hva er Holocaust og hvordan kunne noe slikt skje? Tar fortellingene sikte på å utvikle elevenes historiebevissthet? Er det lett for elevene å identifisere seg med individer fra fortellingene?

HL-senterets utstilling²¹¹

Sentrale spørsmål her er hvilke fortellinger HL-senteret forteller gjennom utstillingen, i form av tekst, bilder og gjenstander. Utstillingsteksten vil få merkbart større plass i analysen, da det er en overvekt av tekst i utstillingen. Jeg vil likevel forsøke å underbygge påstander og funn ut

i fra både tekst, bilder og gjenstander. I tillegg til å se på hvilke fortellinger som blir presentert vil jeg avslutningsvis se på hvordan fortellingene blir presentert. I analysen vil jeg ta utgangspunkt i kriteriene som er presentert tidligere i oppgaven. Overskrifter i analysen vil gjenspeile punktene i kriteriene.

Lokalet

Bilde 1, HL-senterets inngangsparti

HL-senterets permanente utstilling er over tre etasjer. Men man kan si at utstillingen startet allerede ved inngangen. Selve bygningen, Villa Grande, er i seg selv relevant i forbindelse med det norske Holocaust. Boligen har en betydning på bakgrunn av at den var Vidkun Quislings bolig under den andre verdenskrig. Selv om elevene som kommer på besøk får vite dette, ble det ved mitt besøk ikke laget noe større poeng ut av det. HL-senteret har i tillegg utsmykket fremsiden av bygningen med en stor tavle, laget av

²¹¹ Alle bilder er fotografert av forfatter ved besøk på HL-senteret. Fotografering i utstillingen er tillatt.

Arnold Dreyblatt.²¹² Denne tavlen spør for eksempel om etternavn, kjønn, morsmål, sivil status og fødselssted. Spørsmål som blir regnet som ufarlige. Det varierer hvilke spørsmål som vises. Men det blir ikke vist noe svar. Tavlen er utformet som et hullkort og er eksempel på et spørreskjema som de norske jødene måtte svare på under okkupasjonen. Disse ”ufarlige” spørsmålene ble brukt under arrestasjonen av blant annet de norske jødene i 1942.

Inngangen til utstillingen er i etasje 0, samme etasje som inngangspartiet. I det man går inn de doble dørene blir man møtt av et mørkt rom, rom 3. Her ruller en bildeserie i svart-hvitt, med informasjon om Holocaust. I følge HL-senteret er hensiktene her å knytte sammen utstillingen til Holocaust.²¹³ Generelt sett er det dempet belysning i

store deler av utstillingen. Etersom Villa Grande er vernet av riksantikvaren er det en del begrensinger på utformingen av utstillingen. Det vil si at rommene i stor grad er beholdt slik de var da bygningen ble ferdigstilt i

Bilde 2, Utsnitt fra taket i Hirdrommet

1942. Rom 4 var under andre verdenskrig kjent som Hirdrommet. Noe man kan se enkelte steder i taket hvor malingen er skrapet bort slik at det opprinnelige taket viser. Svakt kan man her se norrøne symboler (se bilde 2). I 1. etasje er det bygget toaletter og enkelte steder er rommene delt opp. Dette er blant annet gjort i ”den tyske gangen”, rom 5.²¹⁴

Kjelleren er et av de lokalene der det er gjort mest arbeid. I en smal gang møter publikum en parallellfortelling, det vil si at publikum får høre/lese om hva som skjedde med mange av de norske jødene. Mens de på den ene siden av veggene får høre om de norske jødene skjebne, får de på motsatt side informasjon om overgriperne. I enden av gangen føres publikum inn i et rom som forteller om leirsystemene. Her finnes fakta, men også gjenstander fra Auschwitz. Deriblant en fangedrakt. Fangedrakten har blitt plassert i rommets sentrum, og blir med dette blikkfanget.²¹⁵

2. etasje er vernet, og det kan derfor ikke gjøres noen ombygning på rommene. Det som derimot er blitt gjort, er at museet har bygget over det eksisterende rommet. Dette har de blant annet gjort i det rommet som brukes til samtidsrefleksjon. I dette rommet har arkitektene

²¹² HL-senterets informasjonsbrosjyre.

²¹³ Se vedlegg 1

²¹⁴ HL-senteret, rom 5

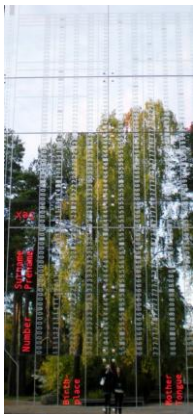
²¹⁵ HL-senteret, rom 7 til 10

bygget en speilinstallasjon. Denne består av enveisspeil.²¹⁶ I sentrum av installasjonen er det plassert en videoprojeksjon som viser klipp/bilder fra ulike brudd på menneskerettighetene i dag. Som omviserne påpekte er faren at det moderne blir gammelt. Dette innebærer at det som vises her, til en hver tid må oppdateres.²¹⁷

Utstillingen er lagt opp slik at man følger en form for ”rute” relativt naturlig. Romdelere, med informasjon, er satt opp og ”sluser” de besøkende videre til neste del av utstillingen.

Romdelerne gjør det mange steder vanskelig å ta ”snarveier”.²¹⁸ Der det kan være uklart hvordan arkitektene har tenkt, har senteret laget et forslag til rute. Dette vises i informasjonsbrosjyren.²¹⁹ For mange kan nok informasjonsbrosjyren være til hjelp i omvisningen. Da de fleste besøkende blir vist rundt av en guide, er ikke dette til hinder for totalopplevelsen.

Det som skiller seg mest ut fra bygningens hovedmateriale er kunsten på fremsiden av bygget og speilinstallasjonen i forbindelse samtidsrefleksjon. Selve hovedbygningen er laget i mur. Noe som gjør at utsmykningen/kunstverket på fremsiden av bygget skiller seg ut og blir lagt

merke til (se bilde). Kunstverket blir et blikkfang og skaper nysgjerrighet.

Speilinstallasjonen i etasje 1 symboliserer noe moderne i et gammelt hus. Muligens på lik linje som budskapet på innsiden av installasjonen. Mens utstillingen har fokus på hendelsene under den andre verdenskrig, brytes dette i denne delen av utstillingen. Her blir dagsaktuelle saker belyst. Altså er det i rom 11 en brytning mellom historien om Holocaust under andre verdenskrig og brudd på menneskerettigheter, folkemord og rasisme i dagens samfunn. Dette kommer til

Bilde 3, Innocent questions uttrykk både i fortellingen og i materialet som er benyttet.

Det som skiller seg ut fra hovedbygningen og det opprinnelige interiøret, er laget etter at huset sto ferdig, som utsmykning og symbol for ettertanke. I kjelleren er det brukt pleksiglass i deler av gangen, muligens for å lage en ramme og stemning som gjenspeiler fortellingen som blir fortalt. Ellers er fargene i denne delen av utstillingen i grått. Plakatene går generelt i fargene rødt og oransje. Om dette er bevisst bruk for å skape en illusjon av dramatikk, død eller lignende er uvisst. Men bruk av jordfarger gir gjerne inntrykk om noe dystert.

²¹⁶ HL-senterets informasjonsbrosjyre.

²¹⁷ HL-senteret, rom 11

²¹⁸ Vedlegg 1

²¹⁹ Vedlegg 1

HL-senteret har også et rom til minne for ofrene av Holocaust, rom 10 i utstillingen. Og skal representere et minneste for de som ikke fikk en grav. Dette rommet er relativt nakent. På de hvite veggene står navn, bosted, fødselsdato og dødsdato på alle de jødiske ofrene for det norske Holocaust. Navnene er sortert alfabetisk, og systematisert etter samme prinsipp som i en spiral. Rommet er plassert etter fortellingene om *Auschwitz og leirsystemet* og *Etter Auschwitz*, det vil si rom 8 og 9.²²⁰ Minnerommet blir som en slags fortsettelse på fortellingen om hva som hendte i leirene, deriblant Auschwitz.

Bilde 4, minnerom for norske ofre for Holocaust

Organisering og virkemidler

En utstilling kan organiseres på ulike måter. To metoder har vært fremtredende i senere tid. Presentativ og diskursiv utstilling. Som nevnt tidligere blir en diskursiv måte å stille ut gjenstander og bilder på, sammenlignet med en fortelling (med en begynnelse, midte og slutt). En presentativ måte stiller derimot ut gjenstandene separert og uten sammenheng.²²¹ Utstillingen på HL-senteret har i hovedsak valgt en diskursiv struktur på utstillingen. Dette innebærer at utstillingen er organisert etter ulike tema, er oppdelt mer eller mindre kronologisk og har en fortellerstruktur. Utstillingen er delt inn i temaene; *introduksjon, stigmatisering, rasestaten, visjon eksklusjon og tilintetgjørelse, Holocaust i Norge, Auschwitz og leirsystemet, etter Auschwitz, norske ofre for Holocaust og samtidsrefleksjon*.²²² Selv om utstillingen hovedsakelig er organisert tematisk, er det også kronologisk utstilt innenfor og mellom flere av temaene. Mer konkret kan man se på fortellingen om rasestaten.²²³ Her kommer vekslingen mellom tematisk og kronologisk organisering av tekst og bilder tydelig frem. Fortellingene blir organisert etter ulike overskrifter som *Den første terrorbølgen, Bokbål, Tvangssterilisering*,²²⁴ og så videre. Selv om dette rommet er laget tematisk, står hvert tema etter hverandre i kronologisk rekkefølge.

²²⁰ Se vedlegg 1

²²¹ Floris og Vasstöm 1999: 74

²²² HL-senterets informasjonsbrosjyre, vedlegg 1.

²²³ HL-senteret, rom 5

²²⁴ HL-senteret, rom 5

Enkelte steder overlapper fortellingene hverandre. Som i rom 5, rasestaten, og i rom 7, Holocaust i Norge. Disse fortellingene går delvis parallelt.²²⁵ I rom 5 går to kollektive fortellinger parallelt. Den ene er fortellingene om de undertrykte i nazityskland, den andre er fortellingen om det nazistiske folkefellesskapet. Gjennom tekst og bilder viser utstillingen hvordan det nazistiske styret på en side kom med blant annet lover som diskriminerte enkelte grupper av befolkningen, og på den andre siden hvordan regimet forsøkte å skape et samhold i befolkningen.²²⁶ Om Holocaust i Norge, rom 7, står fortellingene om *hva som skjedde med norske jøder under krigen*²²⁷ på venstre side av gangen. På den høyre siden gis det *glimt fra overgriperne*.²²⁸

Utstillingen har et bredt omfang av informasjon, og favner om store deler av fortellingen om Holocaust under den andre verdenskrig. Dette resulterer blant annet i store mengder med tekst og bilder. Utstillingen kan deles inn i fire hovedområder. Antisemittisme, Holocaust i Tyskland, Holocaust i Norge og menneskerettigheter. I rom 4 presenteres fortellingene om stigmatisering og jødehat i Europa fra 1700 tallet når den svenske forskeren Carl Von Linné utviklet et hierarkisk system for å klassifisere naturen. I utstillingen får man med andre ord en lang fortelling; utviklingen fra ideen om at en rase var overlegen andre til nazistiske propagandafilmer. Disse fortellingene spenner over et langt tidsrom og består stort sett av informative tekster.

I utstillingen bruker HL-senteret ulike virkemidler for å få frem fortellingene om Holocaust. I hovedsak blir tekst og bilder brukt. Museet har fått låne ulike gjenstander, fra privatpersoner og fra ulike museum. Deriblant et par leker, og en fangedrakt. Fangedrakten har museet fått låne av Auschwitz (rom 8). Lekene (rom 4) er utlånt fra norske jøder. Utstillingen har også fått tak i album, Nürnberglovene, avisutklipp, sko og dagbøker for å nevne noe. De fleste av disse gjenstandene er det ikke mulig å ta på for de som besøker utstillingen.

Stoffutvalg

Her har jeg valgt å se på hvilke fortellinger i tidsrommet 1933 – 1945 som er tatt med i utstillingen. For at det skal være lettere å se sammenheng mellom oppgaven min og museets

²²⁵ At fortellingene går parallelt kan man sammenligne med en parallellfortelling, en sjanger i norskfaget.

²²⁶ HL-senteret, rom 5

²²⁷ HL-senterets informasjonsbrosjyre, vedlegg 1

²²⁸ HL-senterets informasjonsbrosjyre, vedlegg 1

utstilling, kommer jeg til å bygge opp denne delen av oppgaven tematisk. Det vil si at jeg vil se på hvilke historier som er tatt med om det norske Holocaust i en del av oppgaven. Mens jeg vil se på det internasjonale Holocaust (Tyskland, Polen osv.) og hvilke fortellinger som blir fortalt her, etterpå. Er det norske Holocaust som en kopi av det internasjonale eller finnes det særegne trekk? Presisert, hva er det HL-senteret forteller om Holocaust.

Hvilke fortellinger er tatt med i den norske fortellingen om Holocaust?

Vi ser ofte på to ulike hovedtyper fortellinger, de kollektive og de individuelle.²²⁹ I utstillingen finner man mange ulike fortellinger, noen korte og noen lange. Mange av de individuelle fortellingene inngår som en viktig brikke i de kollektive fortellingene. Der den største fortellingen er fortellingen om Holocaust i Norge. De individuelle fortellingene gjør det for mange enklere å forstå hva som hendte. Fortelleren oppnår i mange tilfeller også større sympati dersom de besøkende får møte noen få mennesker, som de kan kjenne seg selv eller bekjente igjen i.

I utstillingen finnes det flere individuelle fortellinger om det norske Holocaust. Disse fortellingene kan grovt sett deles inn i fem grupper.

- Fortellinger om hverdagslige hendelser.
- Fortellinger om jøder som flyktet.
- Fortellinger om jøder som ble arrestert og sendt i konsentrasjonsleire.
- Medlemmer av Nasjonal Samling.
- Nordmenn som hjalp jøder, for eksempel å flykte.

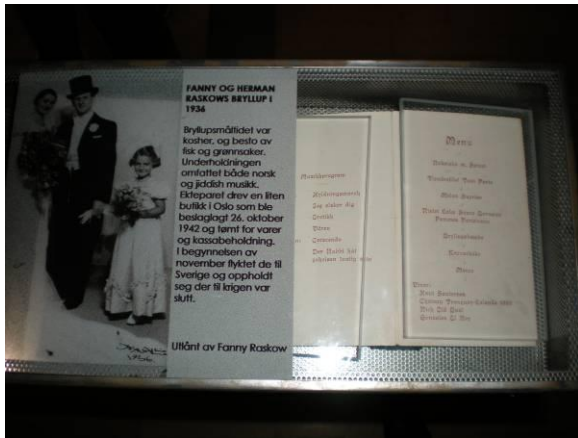
Fanny og Herman Raskows bryllup i 1935 Bryllupsmåltidet var kosher, og besto av fisk og grønnsaker. Underholdningen omfattet både norsk og jiddish musikk. Ekteparet drev en liten butikk i Oslo som ble beslaglagt 26. oktober 1942 og tømt for varer og kassabeholdning. I begynnelsen av november flyktet de til Sverige og oppholdt seg der til krigen var slutt.²³⁰ Her brukes bryllupsbilde og menyen fra bryllupet til å underbygge den skrevne teksten (se bilde). Fortellinger om hverdagslige hendelser, som fortellingen om Fanny og Herman Raskow finnes det totalt 34 av i

Bilde 5, boks med individuell fortelling om en norsk jøde eller jødisk familie.

²²⁹ Bøe 1999: 67 - 75

²³⁰ HL-senteret, rom 4

Bilde 6, Fanny og Herman Raskows bryllup

”invitert” inn i en individuell fortelling gjennom måten boksene er utstilt på.

Selv om man i fortellingen om jøder i hverdagslige settinger og situasjoner får vite hvordan det gikk med dem under krigen, om de flyktet til Sverige eller ble arrestert og sendt i konsentrasjonsleire, så får man vite lite om selve flukten og hvordan deres tid som flyktning var. Et eksempel fra flukten til Sverige blir fortalt ved hjelp av en ryggsekk og tilhørende tekst. Ryggsekken er relatert til fortellingen om teologistudenten, Hans Christen Mamen, som fraktet små barn over grensen til Sverige på ski. I november 1942 fraktet han Ivar Bergmann over grensen til Sverige i sekken som finnes i utstillingen. Totalt sett var Mamen grenseløs for 25 jøder. Hovedfokuset på denne fortellingen er ryggsekken. Ryggsekken er plassert sammen med fortellinger om flukten fra Norge. Denne individuelle fortellingen har to hovedpersoner, Hans Christen Mamen og Ivar Bergmann, den som flyktet og den som hjalp.²³²

I utstillingen finner vi også fortellinger om mennesker som hadde flyktet, som Frida Leimann. Denne fortellingen blir fortalt utelukkende gjennom tekst, verken bilder eller gjenstander er med på å underbygge fortellingen. Søsteren til Frida Leimann har fortalt at Frida gråt mens hun strøk brudekjolen sin. Hun tenkte på hva som hadde skjedd med dem som ble deportert.²³³

Mange fortellinger er det også om arrestasjonen av de norske jødene. Til forskjell fra de andre fortellingene blir flere av disse, tre stykker,²³⁴ vist som et filmklipp hvor tre av de som overlevde oppholdet i Auschwitz forteller. Samuel Steinmann er en av de 34 jødene som overlevde de tyske konsentrasjonsleirene og den eneste som lever i dag. I utstillingen får vi se

²³¹ HL-senteret, rom 4

²³² HL-senteret, rom 7

²³³ HL-senteret, rom 7

²³⁴ Foruten fortellingen til Samuel Steinmann vises klipp hvor Julius Patiel og Moritz Gorwitz forteller om arrestasjon og opphold i både fangeleir eller konsentrasjonsleir.

og høre et filmklipp der Steinmann forteller om sin egen arrestasjon. Telefonen ringte og en person spurte om Samuel var hjemme. Etter en stund ringes det på døren og Samuel får beskjed om å pakke tannbørsten. Alle verdisaker han har i lommene må han også gi fra seg. Videre i klippet forteller Steinmann om deportasjonen av ham og flere andre jøder. Han forteller at han kom ned til kaia og så mange jøder, både kvinner og barn. Han sier at det var da han forsto at dette var en storaksjon. 532 jøder fulgte SS Donau i retning Auschwitz.²³⁵

Samuel Steinmann forteller også om reisen med SS Donau. Før arrestasjonen av jødene var blant annet lektorer og prester som motsatte seg nazistenes retningslinjer sendt til arbeidsleirer i Nord – Norge, Steinmann forteller at også jødene om bord på Donau hadde et håp om at de ville bli fraktet til Nord – Norge. Om bord på SS Donau var også Marie Sachnowitz, også kalt ”larviksprinsessen”. En dag fikk hun komme over på mennenes side hvor hun sang ”månestråle” for å oppmuntre dem.

Bilde 7, Marie Sachnowitz

Samuel Steinmanns fortelling er ikke representativ for fortellingen om de norske jødene som ble arrestert og sendt til Auschwitz. De aller fleste som ble sendt til Auschwitz kom aldri tilbake. *Den 26. oktober 1942 ble Benjamin Koklin og de to yngste sønnene hans, Emil Georg og Julius, arrestert og sendt til fangeleiren Berg. Kona Ida og datteren Gittel ble pålagt daglig meldeplikt [...]. Nøyaktig en måned senere ble Benjamin sendt fra Berg til Auschwitz for tilintetgjørelse sammen med de to sønnene og kona Ida. Ingen kom tilbake.*²³⁶ Bilde av familien står ved sidene fortellingen. Bilde i seg selv sier ikke mer enn hvem familien besto av. Men det bidrar til å gi et ansikt til familien Koklin. Dette gjøre det muligens enklere å identifisere seg med familien.

Utstillingen får frem flere sider ved den tyske okkupasjonen. Store deler av utstillingen har fokus på den jødiske minoritets opplevelse av okkupasjonen. De personene som hjalp har også fått tildelt en viss plass i fortellingen. Et viktig moment for å ikke bare fortelle en historie om ”vinnerne” av krigen, de som sto på de seirendes side ved krigens slutt, er å ta med fortellinger om de som valgte ”gal” side. Enten dette var på grunn av deres politiske

²³⁵ HL-senteret, rom 7

²³⁶ HL-senteret, rom 7

overbevisning eller andre årsaker så er deres fortelling og historie viktig for forståelsen av den store fortellingen. Og ikke minst for å forstå hvordan noe så alvorlig kunne skje.

I Norge hadde Nasjonal Samling, sammen med politiet, en sentral rolle i arrestasjonene av de norske jødene. I utstillingen står det blant annet *Sentrale NS-ledere var i tillegg godt informert om målsetningen for Hitler-regimets politikk og om hvilken skjebne som ventet de deporterte norske jødene.*²³⁷ Noe som viser at mange av de nordmennene som deltok hadde kjennskap til hva de gjorde, og hva som var hensikten med det de gjorde. I utstillingen kan vi lese om Halldis Negaard Østbye, journalist og propagandamedarbeider i NS. Vi kan lese om at Østbye skrev en bok, riktig nok under pseudonym, om jødeproblemet i Norge og hvordan man kunne løse dette. Vi får vite lite om henne som person ved å lese teksten i utstillingen, men man får vite hvilke ståsted hun hadde under okkupasjonen.²³⁸ En annen person vi kan lese om i utstillingen er Vidkun Quisling. Fortellingen om Quisling er større og mer omfattende enn mange av de andre individuelle fortellingene. I informasjonsbrosjyren blir det opplyst om at Villa Grande var Quislings bolig under den tyske okkupasjonen av Norge. Dette innebærer at publikum kommer inn i Quislings ”hjem”. Fortellingen om Quisling som person blir stående som en åpen fortelling, hvem han var får man ikke alle svar på. Man kan derimot lese om enkelte av Quislings politiske ønsker og avgjørelser. Utstillingen viser at Quisling hadde klare tanker om rasepolitikk. I et brev til justisministeren, i 1943, skrev han blant annet at *det var på tide å ”ta taterspørsmålet opp i hele sin bredde, også ut fra det rasehygieniske synspunkt.*²³⁹ Quisling og andre sentrale medlemmer av NS var klar over den politikk som ble ført mot jødene, og ønsket å bruke ”den endelige løsning på taterplagen”.²⁴⁰ I rom 5 står det at nazistene valgte Quisling som ministerpresident i Norge, og i rom 7 er det en kort tekst om Quislings planer for blant annet taterne.²⁴¹

Som nevnt tidligere kan de individuelle fortellingene deles inn i fem grupper. Det er et flertall av fortellingene som handler om jøder; hverdagslige fortellinger, jøder som flyktet og jøder som ble arrestert og/eller sendt i konsentrasjonsleir. Disse fortellingene kommer tydeligst frem ved å lese teksten i utstillingen, men også bilder og enkelte gjenstander er med på å underbygge fortellingene.

²³⁷ HL-senteret, rom 7

²³⁸ HL-senteret, rom 7

²³⁹ HL-senteret, rom 7

²⁴⁰ HL-senteret, rom 7

²⁴¹ HL-senteret, rom 7

Individuelle fortellinger er en del av ulike kollektive fortellinger. Men til forskjell fra de kollektive fortellingene åpner de individuelle fortellingene for personlige opplevelser. Gjennom de individuelle fortellingene kan man blant annet i større grad få vist mangfoldet som befinner seg i de kollektive fortellingene. I HL-senterets tilfelle blir de fleste kollektive fortellingen formidlet gjennom fortellinger om enkeltpersoner. Det vil blant annet si at fortellingene om arrestasjonene av de norske jødene blir fortalt, ikke bare som en kollektiv fortelling, men også gjennom individuelle fortellinger.²⁴²

Det er flere eksempler på kollektiv fortellinger om norske jøder. Et eksempel er inndragelsen av verdier tilhørende personer med jødisk bakgrunn. Det var den 26. oktober 1942 at det norske NS-regimet utsatte loven om inndragelse av formuer som tilhører jøder. En fortelling som de norske jødene som fremdeles var i Norge fikk merke.²⁴³

En side av de norske jødenes kollektive fortelling er fortellingen om de som flyktet, til for eksempel Sverige. *I alt flyktet 1100 til Sverige, [...]*²⁴⁴ Den andre siden av jødenes kollektivfortelling er arrestasjonene. 26. oktober 1942 og 26. november 1942 representerer de to datoene der flesteparten av de norske jødene ble arrestert. Politiaksjonen blir sett på som den *største politiaksjonen som har vært gjennomført i Norge.*²⁴⁵ 532 norske jøder ble fraktet med SS Donau til Auschwitz den 26. november 1942.²⁴⁶

Bilde 8, norsk propagandaplakat

Når det gjelder hvilke kollektivfortellinger som fortelles om ”nordmenn”, forteller utstillingen om nazifiseringen av mange statlige organer²⁴⁷ og om mennesker som hjalp jøder og motstandsfolk til å flykte.²⁴⁸ Fortellingene om de som hjalp er fortalt som individuelle fortellinger.

Noen av gjenstandene i utstillingen er aviser og plakater

Bilde 9, avisen Hirdmannen

²⁴² HL-senteret, rom 7

²⁴³ HL-senteret, rom 7

²⁴⁴ HL-senteret, rom 7

²⁴⁵ HL-senteret, rom 7

²⁴⁶ HL-senteret, rom 7

²⁴⁷ HL-senteret, rom 7

²⁴⁸ HL-senteret, rom 7

laget av NS. Disse gjenstandene er også med på å fortelle en kollektiv fortelling. De er med på å fortelle hvilket syn Nasjonal Samling hadde på jødene og ”nordmenn”. På forsiden til avisen *Hirdmannen* står det *Jøde änden mä bekjempes over alt*²⁴⁹ (se bilde 11). Propagandaplakaten man finner i rom 5 viser en sterk norsk soldat som kjemper mot *Bolsjevisme og Pengevelde*.²⁵⁰ Vi kan si at gjenstandene som er vist, gjennom bildene, viser den kollektive fortellingen til Nasjonal Samling, og hvordan de så på jøder og ”nordmenn”.

Det har ofte vært en oppfattelse i Norge om at ”alle” var imot okkupasjonen og gjorde motstand mot okkupasjonsmakten.²⁵¹ For mange er dette fremdeles inntrykket av nordmenn under den andre verdenskrig. Virkeligheten var en helt annen. Det var riktig nok en gruppe mennesker som hjalp jøder og gjorde motstand mot nazistene. HL – senterets utstilling har med begge disse gruppene. Utstillingen forteller mange historier om arrestasjonen av de norske jødene. Mange av disse er individuelle fortellinger som utdyper den kollektive fortellingen om arrestasjonen av de norske jødene.²⁵²

Hvilke fortellinger er tatt med om den internasjonale Holocaust fortellingen?

I motsetning til fortellingene om det norske Holocaust, er det færre individuelle fortellinger som bygger opp under de kollektive fortellingene i presentasjonen av det internasjonale Holocaust. Med det internasjonale Holocaust tenkes her den delen av Holocaust som foregikk utenfor Norges grenser. Holocaust utenfor Norges grenser var blant annet i et større omfang (antall drepte), foregikk over en lengre tidsperiode og et betraktelig større geografisk område. Selv om begrepet internasjonal blir benyttet, dreier det seg i hovedsak om et geografisk område innenfor Europa. Videre blir et utvalg av fortellingene i utstillingen presentert. Generelt sett kan man muligens si at vi kan dele de kollektive fortellingene inn i fem. Fortellingene som beretter om diskriminasjon og forsøk på utryddelse av jøder, fortellingene som forteller historien til andre grupper som ble utsatt for diskriminering og folkemord. Og kollektive fortellinger om motstanden disse gruppene gjorde. I tillegg er de kollektive fortellingene om den tyske sivilbefolkningen og nazistenes kollektive fortellinger representert i utstillingen.²⁵³

²⁴⁹ HL-senteret, rom 5

²⁵⁰ HL-senteret, rom 5

²⁵¹ Eriksen 1995: 59

²⁵² HL-senteret, rom 7

²⁵³ HL-senteret, rom 5

Dersom man ser på hvilke kollektive fortellinger som kommer frem om det internasjonale Holocaust finner vi mange, fortellinger som strekker seg over et kort eller langt tidsrom. Utstillingen inkluderer fortellinger som omhandler myter om jødene. Myter som stammer fra så langt tilbake som 1100- tallet. *På 1100- tallet oppsto det en myte om at jødene drepte kristne småbarn for å bruke blodet i religiøse ritualer.*²⁵⁴ Og andre myter som *den vandrende jøde.*²⁵⁵ Denne myten gikk ut på at jødene ble straffet for å ha drept Jesus. Guds straff var at jødene måtte vandre hjemløse rundt på jorden. I middelalderen fikk jødene i tillegg skyldene for alt fra epidemier til ødeleggelser og matmangel. Samlet blir disse fortellingene (og flere andre) stående som eksempler på jødernes forfølgelser gjennom en lang historie.²⁵⁶

De fortellingene som fortelles om jødene i det nazistiske og nazistiskokkuperte Tyskland er fra 1933, ved Hitlers maktovertakelse, og frem til 1945, Nazitysklands kapitulasjon. De fleste fortellingene omhandler tiltak rettet mot den jødiske befolkningen innenfor ”det tredje rike”. At ”det tredje riket” stadig utvidet seg gjorde at flere mennesker ble utsatt for samme skjebne. Allerede kort tid etter at det nye regimet var på plass kom det endringer som førte til at jødernes, de homofiles og sigøynernes rettigheter ble endret. Jødeboikottene og bokbål var blant de tidligste hendelsene. *Den 10. mai 1933 ble det arrangert bokbål ved de fleste tyske universiteter. Det var studentene selv som tok initiativ til å brenne arbeidene til en lang rekke jødiske og venstreorienterte forfattere.*²⁵⁷ Bokbålet og andre boikotter av jødene er eksempler på at jødernes kompetanse ikke ble sett på som likeverdig den tyske.²⁵⁸

For det nye regimet var det ikke bare jødene som var en trussel for å få et raserent samfunn. Mennesker som var annerledes, funksjonshemmede og homofile, var en trussel i den forstand at de ikke bidro til befolkningsøkning. De homofile ble i tillegg ansett som å være smittebærere av sykdommer. Psykisk syke måtte man unngå at formerte seg for å sikre folkefelleskapets helse.²⁵⁹ Dette førte til at funksjonshemmede og psykisk syke ble tvangssterilisert. Man regner med at så mange som 400 000 tyskere ble tvangssterilisert mellom 1933 og 1945, de fleste før krigens startet.²⁶⁰

²⁵⁴ HL-senteret, rom 4

²⁵⁵ HL-senteret, rom 4

²⁵⁶ HL-senteret, rom 4

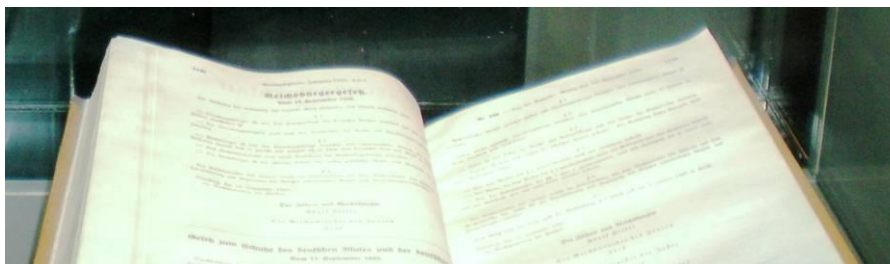
²⁵⁷ HL-senteret, rom 5

²⁵⁸ HL-senteret, rom 5

²⁵⁹ HL-senteret, rom 9

²⁶⁰ HL-senteret, rom 5

I utstillingen finner vi et eksemplar av Nürnberglovene (se bilde) og fortellingen om hvilken betydning disse lovene fikk for jødene.

Bilde 10, Nürnberglovene

*Nürnberglovene av 1935 systematiserte den diskrimineringen av jødene som begynte i 1933. Som "statstilhørige" mistet jøder nå stemmeretten og fikk ikke innta offentlige verv.*²⁶¹

Nürnberglovene fikk også den konsekvens at jøder ikke fikk lov til å gifte seg med ikke-jøder. Videre forteller utstillingen om hvordan jødene ble klassifisert. En heljøde var dersom tre av besteforeldrene var jøder. Man kunne også bli klassifisert som jøde dersom to av besteforeldrene var jøder og man praktiserte den mosaiske troen. Nürnberglovene gjorde det klart at Sigøynere, som jøder, var en fremmed rase i Europa. Som med jødene ble også Sigøynere registrert for å få en oversikt over Sigøynere som befant seg i Tyskland.²⁶²

*Fra maktovertakelsen og frem til begynnelsen av verdenskrigen tok nazistenes "jødepolitikk" sikte på å tvinge jødene ut av det tyske samfunnet.*²⁶³ Utstillingen forteller videre om de ulike fasene man kan dele "jødepolitikken" inn i. Den første fasen som varte frem til 1935 kjennetegnes av kampanjer som hadde til hensikt å bakvaske og boikotte jøder og jødiske foretak. Mellom 1935 og 1937 ble jødiske borgere definert som annenrangs, noe som preget politikken i denne perioden. Den tredje perioden utstillingen nevner dreide seg om jødernes økonomiske situasjon, eller tilintetgjørelsen av den. Fasen varte frem til 1938. Den fjerde fasen som varte fra 1938 til 1939 hadde sin topp med "Krystallnatten". Fasen kjennetegnes med flere overgrep og pogromer, der Krystallnatten er kjent som den mest brutale.²⁶⁴

Mest kjent er nok navnet "Krystallnatten" men også Novemberpogromen er navnet på den sammen natten, eller hendelsen. Natten mellom 9. og 10. november 1938 er kjent for ødeleggelsene, drapene på jøder og deres eiendommer. "Krystallnatten" var *en partiaksjon sentralt ledet av Goebbels og i hovedsak utført av SA-aktivister [...]*²⁶⁵ Denne fortellingen er

²⁶¹ HL-senteret, rom 5

²⁶² HL-senteret, rom 5

²⁶³ HL-senteret, rom 5

²⁶⁴ HL-senteret, rom 5

²⁶⁵ HL-senteret, rom 5

preget av tall og opprømsing av fakta. I etterkant av Krystallnatten fluktet mange jøder fra Tyskland.

Kort forteller HL-senteret om den ”gule stjerne”. Både gjennom tekst og bilder. *Like etter november-pogromen (”Krystallnatten”) i 1938 foreslo Reinhard Heydrich at jødene, i tråd med middelaldersk praksis, skulle tvinges til å bære særskilte merker som identifiserte dem som jøder. I november 1939 ble det påbudt med et slikt gult merke over hele det okkuperte Polen. De som ikke adlød risikerte dødsstraff. [...] 1941 ble en gul stjerne med ordet ”Jude” også påbudt i Tyskland.*²⁶⁶

*[...] i 1941[...] levde 60 % av de polske jødene i 223 ulike gettoer.*²⁶⁷ Utstillingen forteller fakta om gettoene, leveforhold og opprettelser. Gettoene var preget av blant annet sult og sykdom. Utstillingen forteller om gettoene som begynnelsen på utryddelsen av jødene. HL-senteret har inkludert Warszawa-opptøyene i fortellingen. Opptøyene i Warszawa-gettoen er et eksempel på jødisk motstand. Utstillingen avkrefter dermed myten om at jødene ikke gjorde motstand. I mange områder var det vanskelig for jøder å gjøre motstand. Utstillingen poengterer at det ikke bare var i Warszawa-gettoen nazistene møtte motstand. Det var riktignok vanskelig for jødene å yte særlig motstand. Både fordi at de ble strengt bevoktet og at det var svært vanskelig å få tak i våpen.²⁶⁸

I utstillingen får man vite at Aksjon Reinhard var kodenavnet for tilintetgjøringen av jødene i *Generalgouvernement* og *Bialystokdistriktet*.²⁶⁹ Utstillingen forteller derimot ikke om andre løsninger som ble skissert av nazistene på *jødeproblemet*, som for eksempel planen om å sende alle jøder til Madagaskar utenfor Afrika. Faren med å utelate dette kan muligens være at utstillingen indirekte forteller at Hitlers plan for jødene, fra han fikk makten i Tyskland, var tilintetgjørelse. Noe man kan tolke i retning av intensjonalistene.

Selv om hovedvekten i utstillingen er om jødene og tiltak som ble rettet mot dem, får vi også høre om andre grupper. En gruppe av befolkningen som ble rammet for nazistenes ønske om et raserent samfunn, bestående av ”friske” mennesker, var de funksjonshemmede. ”T4 programmet” var kodenavnet på eutanasi programmet. [...] *Eutanasi programmet, det*

²⁶⁶ HL-senteret, rom 5

²⁶⁷ HL-senteret, rom 5

²⁶⁸ HL-senteret, rom 5

²⁶⁹ HL-senteret, rom 5

*systematiske drapet på funksjonshemmede [...].*²⁷⁰ ”T4-programmet” ble startet i 1939 og varte frem til 1941. Da hadde over 70 000 mistet livet. I løpet av denne tiden hadde man utviklet andre drapsmetoder, deriblant gassing. Mange funksjonshemmede ble drept eller døde på grunn av vanskjøtsel i løpet av krigsårene.²⁷¹

HL-senteret skriver i utstillingen av gettoene var begynnelsen på utryddelsene. Den kanskje mest kjente konsentrasjonsleiren er Auschwitz. Konsentrasjonsleirene blir behandlet flere steder i utstillingen. En kort gjennomgang i tidslinjen man finner i rom 5 og en nærmere gjennomgang av konsentrasjonsleirene finner man i rom 8. Hovedfokuset er Auschwitz. Den skrevne teksten formidler kollektive fortellinger om hva som hendte i konsentrasjonsleirene, men også oppramsing av fakta. Enkelte av gjenstandene, som et par sko og en fangedrakt (se bilde), forteller individuelle fortellinger. De kan være med på å skape undring rundt hvem som eide disse plaggene. I enkelte tilfeller kan skoene gjøre et større inntrykk enn både tekst og bilder. Utstillingsteksten forteller blant annet om ankomsten til Auschwitz og hvilke rutiner som gjaldt da. *Når fangene kom med godstogene til Birkenau, ble de underkastet en seleksjon der SS-offiserer og SS-leger vurderte om de var arbeidsdyktige eller ikke.*²⁷² I dette rommet ser man at tekst og gjenstander har en ulik funksjon.

**Bilde 11,
fangedrakt**

Bilde 12, zyklonB

Sylindere viser hvilken type gass som ble brukt i tilintetgjørelsesleirene. Gassbeholderen er utstilt i sammenheng med leirsystemene. Den bidrar med informasjon til den kollektive fortellingen om tilintetgjørelsesleirene, om hvilke metoder som ble brukt for å utrydde jøder

²⁷⁰ HL-senteret, rom 5

²⁷¹ HL-senteret, rom 5

²⁷² HL-senteret, rom 8

og andre uønskede folkegrupper.²⁷³

De fleste fortellingene omhandler jøder, sigøynere, homofile og andre folkegrupper som ble diskriminert eller forsøkt utryddet under det nazistiske styret i Tyskland. Man får fortellinger fra de undertryktes vinkel, fra nazistenes vinkel (gjennom for eksempel propagandaplakater, bilder og filmer). Utstillingen har også med fortellinger om hvordan det tredje rikets utvikling, om folkefelleskapet.

Kollektive fortellinger om nazistenes syn på den ariske rasen og den jødiske minoriteten

kommer frem gjennom tekst, bilder og gjenstander.

Gjenstandene er i denne sammenheng

propagandaplakater, filmklipp og aviser. En av de

mest kjente propaganda filmene *Der ewige Jude* fra 1940²⁷⁴ viser jødene som blant annet skitne,

kriminelle og primitive parasitter. Filmen ble laget

Bilde 13, Tysk avis under nazistisk kontroll

med mål om å styrke de antisemittiske stemningene i den tyske befolkning.²⁷⁵ I en nazistisk avis (se bilde) ble det skrevet; *Jødene er vår ulykke.*²⁷⁶ Her blir jødene fremstilt som en byrde for det tyske folk.²⁷⁷

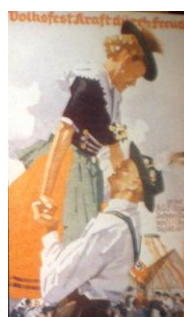
På den andre siden fremstiller ulike former for propaganda den

ariske mannen som mandig, vakker og muskuløs

(se bilde). Bildene forteller om glade og pene

mennesker. Disse bildene er en del av det

nazistiske regimets kollektive fortellinger om den

Bilde 15

Bilde 14, nazistenes fremstilling av idealmannen.

ariske rase.²⁷⁸ I bildene over, samt andre bilder, av tyske menn og kvinner kan man muligens finne en fortelling om hvordan idealmannen og idealkvinnen skulle se ut. Bildene

²⁷³ HL-senteret, rom 8

²⁷⁴ HL-senteret, rom 4

²⁷⁵ HL-senteret, rom 4

²⁷⁶ Oversatt av forfatter.

²⁷⁷ HL-senteret, rom 5

underbygger her mye av det den skrevne teksten forteller. Den ariske rasen ble sett på som overlegen, her bidrar bildene til å vise hvordan den germanske og ariske rasens ideal var.²⁷⁹

Bildene i utstillingen bidrar til å støtte opp om de skrevne fortellingene. Men er også et visuelt bidrag som er med på å utdype enkelte av fortellingene som kanskje ikke kommer tydelig nok frem. Generelt sett kan man muligens si at vi kan dele de kollektive fortellingene inn i fem. Fortellingene som beretter om diskriminasjon og forsøk på utryddelse av jøder, fortellingene som forteller historien til andre grupper som ble utsatt for diskriminering og folkemord, kollektive fortellinger om motstanden disse gruppene gjorde. I tillegg er de kollektive fortellingene om den tyske sivilbefolkningen og nazistenes kollektive fortellinger representert i utstillingen.²⁸⁰

Hvordan er forholdet mellom kollektive og individuelle fortellinger?

Her ønsker jeg å se på om de individuelle fortellingene er med på å utdype de kollektive. Er det for eksempel brukt ulike vinklinger for å fortelle om en hendelse? Jeg vil også se litt nærmere på om det er lik bruk av individuelle fortellinger gjennom hele utstillingen, eller om det er enkelte deler av utstillingen som har et større fokus på individuelle fortellinger.

Utstillingen sett under ett inneholder mange individuelle og mange kollektive fortellinger. Måten utstillingen har lagt det opp på er at de individuelle fortellingene noen steder kommer i klynger. Dette ser man spesielt i begynnelsen av utstillingen.²⁸¹ I fortellingene om det nasjonale (norske) Holocaust er det svært mange individuelle fortellinger. De individuelle fortellingene er enten med på å utdype de kollektive, eller med som eneste type fortelling om hendelser som flere jøder opplevde. Der det kun er blitt brukt individuelle fortellinger, er det ofte flere som viser variasjonen og ulikhetene som ble opplevd.

Et eksempel hvor de individuelle fortellingene er med på å utdype en kollektiv fortelling er om flukten til Sverige. Kort fortalt kan vi si at den kollektive fortellingen er at mange jøder flyktet til Sverige. *I alt flyktet rundt 1100 jøder til Sverige.*²⁸² Både bakgrunnen for flukten, selve flukten og oppholdet i Sverige blir fortalt som individuelle fortellinger. Rosa London skrev dagbøker under okkupasjonen, faren ble, sammen med andre menn over 65 år, løslat fra

²⁷⁸ HL-senteret, rom 5

²⁷⁹ HL-senteret, rom 5

²⁸⁰ HL-senteret, rom 5

²⁸¹ HL-senteret, rom 4

²⁸² HL-senteret, rom 7

Bredtvedt fengsel 7. november. Den 25. november 1942 fluktet hun til Sverige.²⁸³ Ulike måter å flykte på blir nevnt i utstillingen. Utstillingen forteller om Hans Christen Mamen som fraktet barn over til Sverige i en ryggsekk.²⁸⁴ En annen fortelling er om drosjesjåføren Martin Solvang som fraktet barnehjemsbarn til Sverige i drosjen sin.²⁸⁵ Som nevnt tidligere er fortellingen om Frida Leimann et eksempel på hvordan livet gikk videre for flyktingene i Sverige.²⁸⁶

Når det kommer til det internasjonale Holocaust finner vi få individuelle fortellinger i utstillingen. De personene man møter er blant annet Hitler, Göring, Eichmann og Himmler. Personer som var en del av det nazistiske styret i Tyskland. Som nevnt tidligere blir minoriteter som jøder, sigøynere og homofile blir nevnt som grupper. I motsetning til de norske fortellingen er de internasjonale mer generelle. Det er ikke enkeltpersoner som står frem som eksempler på hvilken behandling jødene fikk. Heller blir kollektive fortellinger som Aksjon Reinhard, Novemberpogromen og leirsystemene brukt som eksempler på hva som skjedde med de fleste jødene.²⁸⁷ Dette kan være med på å fremstille gruppen som ensartet. Utstillingen bruker med andre ord en annen innfallsvinkel for å fortelle om det som skjedde utenfor Norges grenser. Enkeltpersonene blir en del av en større helhet og gruppe.²⁸⁸

Hva skiller det norske Holocaust fra det internasjonale?

Fortellingene om det norske Holocaust og om det internasjonale Holocaust har et noe ulikt fokus. Hovedfokuset innenfor det norske Holocaust er enkeltmennesket og de individuelle fortellingene. De individuelle fortellingene blir brukt som eksempler, eller for å utdype de kollektive fortellingene. Selv om ikke alle historiene strekker seg over et langt tidsrom, så inneholder de elementene som er sentrale for den kollektive fortellingen. Mange av HL-senterets individuelle fortellinger dreier seg også om hverdagslige hendelser. Fortellingene man finner i begynnelsen av utstillingen²⁸⁹ forteller om jødiske personer eller familier og deres hverdag. Her møter vi Leiv Arild Levin og hans leker, både teksten og lekene forteller

Bilde 16

²⁸³ HL-senteret, rom 7

²⁸⁴ HL-senteret, rom 7

²⁸⁵ HL-senteret, rom 7

²⁸⁶ HL-senteret, rom 7

²⁸⁷ HL-senteret, rom 5 og 8

²⁸⁸ HL-senteret, rom 5 og 7

²⁸⁹ HL-senteret, rom 4

at han var som barn flest.²⁹⁰

Fortellingene om det internasjonale Holocaust har, i motsetning til det norske, hovedfokus på de kollektive fortellingene. Det blir brukt svært få personlige skildringer eller individuelle fortellinger for å utdype fortellingene i denne delen av utstillingen. Dette gjelder jøder, funksjonshemmede, sigøynere og andre som ble offer for nazistenes raseteorier. Men det gjelder også fortellingene om nazister. Selv om Hitler og flere av de høytstående SS-offiserene blir nevnt med navn, får man ikke individuelle fortellinger om de nazistene som deltok i selve utryddelseshandlingene. Generelt sett kan man si at det er svært få individuelle fortellinger om kollektive hendelser.²⁹¹

Enkelte steder knyttes det norske og det internasjonale Holocaust sammen. For eksempel bygger både flere av de norske og flere av de internasjonale fortellingene opp mot fortellingene om Auschwitz og leirsystemene. Mens den norske delen fokuserer mest på enkeltpersoner og deres opplevelse av arrestasjon, transport og opphold, så fokuserer de internasjonale mer på bakgrunnen for leirsystemene og fakta.²⁹²

Det ser ut som om fortellingene om det internasjonale Holocaust har fokus på fakta og å få med seg mest mulig av realhistorien. Selv om fortellingene om det norske Holocaust også får med seg realhistorien, så er formidlingsmetoden annerledes. Man får i større grad et inntrykk av jødene som offer i det norske Holocaust. I det internasjonale blir det derimot fortalt om motstand fra jødene side.²⁹³

Foruten fortellingene som dreier seg om Holocaust, det norske eller det internasjonale, har HL-senteret en del av utstillingen som knytter seg opp mot dagsaktuelle spørsmål. I utstillingens siste rom, rommet med speilinstallasjonen, blir FN's menneskerettigheter lest opp. Samtidig som alle de tretti artiklene blir lest opp rulles en bildeserie. Bildene viser mennesker som blir undertrykt. Bilder fra folkemord og katastrofer.²⁹⁴

²⁹⁰ HL-senteret, rom 4

²⁹¹ HL-senteret, rom 5

²⁹² HL-senteret, rom 8

²⁹³ HL-senteret, rom 5 og 7

²⁹⁴ HL-senteret, rom 11

Et annet sentralt spørsmål i denne sammenheng er forskjellene og likhetene i innholdet til fortellingene som blir fortalt. Blir det norske Holocaust formidlet som en kopi av det internasjonale? Som nevnt tidligere i oppgaven mener Raoul Hilberg at destruksjonsprosessen har samme forløp i alle land, også i Norge.²⁹⁵ Tidligere i oppgaven pekte jeg på noen forskjeller mellom det norske og det internasjonale Holocaust. Ved å gå nøye gjennom fortellingene HL-senteret forteller om Holocaust, finner man at det er forskjeller mellom fortellingene om det norske og det internasjonale Holocaust. Deriblant fortellingene om *daglig meldeplikt* for norske jøder,²⁹⁶ registrering av norske jøder²⁹⁷ og NS's ønske om ”*den endelige løsning på taterplagen*”.²⁹⁸ Samtidig som man i fortellingene om det norske Holocaust ikke finner fortellinger om segregasjon eller getto. Fortellingene om segregasjon og livet i getto er forbeholdt fortellingen om det internasjonale Holocaust.²⁹⁹ I fortellingene om Holocaust har utstillingen tatt med at europeiske jøder måtte gå med en ”J” i identifikasjonspapirene sine,³⁰⁰ noe som også ble tilfelle for de norske jødene. *Den 20. januar 1942 kom kunngjøringen om at alle jøder skulle stemple sine legitimasjonskort med en J.*³⁰¹ I Norge ble derimot ikke jødene merket med den ”gule stjernen”, noe som ble påbudt i Polen allerede i november 1939.³⁰²

Bilde 17, den ”gule stjernen”

Hvordan er forholdet mellom fortid, nåtid og fremtid?

Ettersom Holocaust er en del av vår verdenshistorie og bør det heller ikke fortelles som en isolert hendelse. Dersom man tenker årene 1933 – 1945 som nåtid, blir årene før Hitler kom til makten i Tyskland fortid. Fremtidsperspektivet blir da årene etter andre verdenskrig og frem mot i dag. HL-senterets utstilling tar for seg både fortid, nåtid og fremtidsperspektivet dersom man bruker denne inndelingen. Ved å plassere Holocaust som en del av en større historie, med fortid, nåtid og fremtid, vil elevene kunne få en større forståelse for hvordan Holocaust kunne skje og knytte fortellingene opp mot hendelser som de kan ha opplevd, eller

²⁹⁵ Hilberg i Bruland 1996: 4

²⁹⁶ HL-senteret, rom 7

²⁹⁷ HL-senteret, rom 1 og 5

²⁹⁸ HL-senteret, rom 7

²⁹⁹ HL-senteret, rom 5

³⁰⁰ HL-senteret, rom 5

³⁰¹ HL-senteret, rom 5

³⁰² HL-senteret, rom 5

som er nærere deres levetid. Dersom tidsdimensjonene blir knyttet sammen via fortellingene, kan det styrke elevenes historiebevissthet.

Om man ser utstillingen som en helhet er den i hovedsak inndelt i fortid, nåtid og fremtid. Det vil si at utstillingen har en kronologisk oppbygning ut i fra et slikt perspektiv. Dette kan man se igjen i utstillingen ved at utstillingen i hovedsak starter med fortellingene om bakgrunnen for Holocaust, rasisme og antisemittisme.³⁰³ Deretter kommer fortellingene om Holocaust, 1933 – 1945.³⁰⁴ Fremtidsperspektivet finner man i utstillingens siste rom.³⁰⁵ Riktignok finner man korte fortellinger fra nåtiden både før og under fortellingene om fortiden. De fleste fortellingene til utstillingen finner vi i rommene som forteller om årene 1933 – 1945.³⁰⁶ Hovedtyngden til utstillingen er med andre ord nåtiden. Selv om det er nåtiden som er i fokus, så blir Holocaust i et fortidsperspektiv også viet en del oppmerksomhet. Det kan se ut som om HL-senteret har forsøkt å forklare en del begreper og oppbygningen til nåtiden i deler av utstillingen som har fokus på fortid.

I utstillingen blir det gjort rede for bakgrunnen til nazistenes menneskesyn og hvilke tanker dette synet sprang ut fra. Fortellingen om hvilke tanker nazistenes menneskesyn sprang ut fra finner man igjen i rom 4. Her står rasisme og antisemittisme sentralt. *Rasisme er forestillingen om at mennesker kan deles inn i klart atskilte grupper på basis av ytre biologiske kjennetegn [...] Rasismen gir seg videre utslag i forestillinger om at enkelte av disse rasene er overlegne de andre, og at raseblanding har skadelige konsekvenser.*³⁰⁷ Her kommer blir det gitt en antydning om at denne måten å tenke på har hatt betydning for hvorfor enkelte grupper har blitt forfulgt og drept opp igjennom historien.

Gjennom bilder forsøker utstillingen og vise at folkemord, forfølgelse og undertrykkelser også har skjedd etter Holocaust.³⁰⁸ På den andre siden er ikke dette noe som blir vektlagt i stor grad i utstillingen, da en bildepresentasjon er det eneste som konkret er relatert til antisemittisme og folkemord som har skjedd etter 1945. Dette på tross av at HL-senteret skal *studere antisemittismens historie og antisemittisme i dag og i tiden fremover, både i Norge og*

³⁰³ HL-senteret, rom 4

³⁰⁴ HL-senteret, rom 5- 8

³⁰⁵ HL-senteret, rom 11

³⁰⁶ Se vedlegg 1

³⁰⁷ HL-senteret, rom 4

³⁰⁸ HL-senteret, rom 11

i det øvrige Europa.³⁰⁹ Her kunne med fordel konkrete fortellinger blir tatt opp for å vise eksempler på folkemord utført etter 1945.

Hvordan blir ulike aktører fremstilt under Holocaust?

Man kan dele aktørene under den andre verdenskrig inn i ulike grupper. Her har jeg valgt en grov inndeling med Jøder (eller offer), Nordmenn, Tyskere og Nazister. De individuelle fortellingene er ikke nødvendigvis representative for hele gruppen. I denne delen av analysen er det med andre ord sentralt å se på hvordan de ulike gruppene blir fremstilt, og ikke minst om gruppene blir fremstilt som en ensartet gruppe?

Hvilke fortellinger blir fortalt om ofrene for Holocaust?

I utstillingen blir jøder sett på som hovedgruppen som var offer for nazistenes handlinger.

Nürnberglovene av 1935 systematiserte den diskrimineringen av jødene som begynte våren 1933.³¹⁰ I utstillingen "der ewige Jude" blir jødene beskrevet som rasemessig mindreverdige og som Tysklands farligste

globale fiende.³¹¹ Noe som man også kan se i

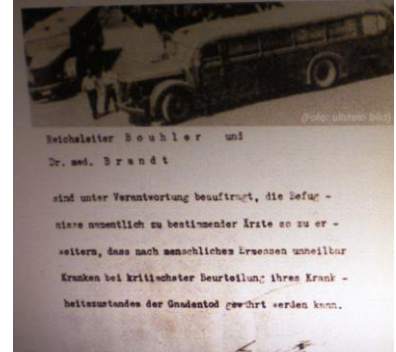
Bilde 18, Der ewige Jude

bilde til høyre. Bildet til høyre tar form som en karikaturtegning, denne typen tegninger viser ofte til hvilke offentlige meninger som var gjeldene på et bestemt tidspunkt.³¹² Bildet kan med andre ord bli sett på som en fortelling om jødene, sett fra nazistenes ståsted.

Også sigøynere, Jehovas vitner, funksjonshemmede og homofile blir nevnt i utstillingen, *Langt de fleste av ofrene for den nazistiske statens massedrap tilhørte angivelig "laverestående raser": jøder, sigøynere og slaver [...]. I tillegg ble mange tyskere som ikke tilfredsstilte statens rasekrav, som funksjonshemmede og homofile, drept.³¹³ I utstillingen blir også deres kollektive fortellinger kort fortalt. Om forfølgelsene av de homofile står det blant annet: [...] fra 1940 kunne alle homofile som hadde hatt mer en én seksualpartner, bli sendt i konsentrasjonsleir.³¹⁴ Nazistene så også på funksjonshemmede som en trussel mot rasestaten. "T4-programmet" [...] var kodenavnet for eutanasiprogrammet, det systematiske drapet på funksjonshemmede [...].³¹⁵ Etter hvert ble det utviklet nye drapsteknikker, deriblant gassing med karbondioksid i spesialbygde biler.³¹⁶ Som nevnt ble også sigøynere sett på som*

³⁰⁹ http://www.hlsenteret.no/Om_HL-senteret/302

*laverestående.*³¹⁷ *Nürnberglovene slo fast at sigøyerne i likhet med jødene utgjorde en fremmed rase i Europa.*³¹⁸

På bakgrunn av de to foregående avsnittene har jeg derfor valgt å bruke ”offer” for å denne hovedgruppen. Offer er et negativt ladet begrep. Men det er likevel det begrepet som i størst og best mulig grad gir uttrykk for mange av de ulike gruppene som ble utsatt for nazistenes undertrykkelser og forsøk på utryddelse.

Denne gruppen blir i hovedsak fremstilt som offer. Utstillingen forteller om hvordan, spesielt jødene, fikk skylden for dårlige avlinger og pester.³¹⁹ Mange av hendelsene skjedde lenge før Hitler kom til makten i Tyskland. Som utstillingen får frem, var det en kraftig økning av diskriminering og pogromer rettet mot spesielt jøder fra 1933 til 1945. Utover i perioden ble hendelsene mer voldelige. Mens bokbål fra 1933 er et eksempel på undertrykkelse av jødiske forfattere, er november pogromen og konsentrasjonsleirene eksempler på en mer voldelig opptrapping.³²⁰ Selv om jødene hovedsakelig blir fremstilt som offer, så har utstillingen tatt med eksempler som bidrar til nyansere dette bilde til en viss grad. HL-senteret har med fortellinger om motstand, blant annet opprør i gettoer (som i Warszawa gettoen). *Den 18. januar 1943 brøt det ut et organisert opprør i Warszawa-gettoen, anført av unge jøder som hadde dannet en kamporganisasjon, skaffet seg våpen og bygd et system av underjordiske bunkere på gettoområdet.*³²¹

³¹⁰ HL-senteret, rom 5

³¹¹ HL-senteret, rom 5

³¹² Lund 2006: 131

³¹³ HL-senteret, rom 5

³¹⁴ HL-senteret, rom 5

³¹⁵ HL-senteret, rom 5

³¹⁶ HL-senteret, rom 5

³¹⁷ HL-senteret, rom 5

³¹⁸ HL-senteret, rom 5

³¹⁹ HL-senteret, rom 4

³²⁰ HL-senteret, rom 5

³²¹ HL-senteret, rom 5

Bilde 20

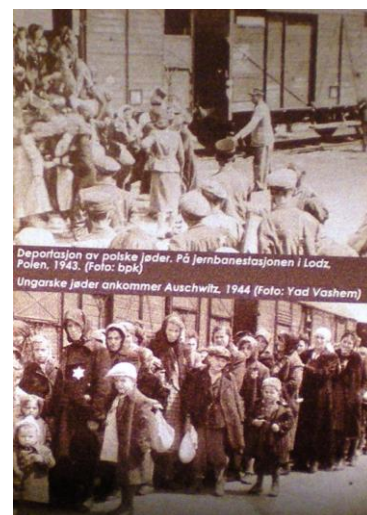
Bilde 19

Bildene i utstillingen viser jøder og sigøynere på ulike måter alt ut i fra hvem som har tatt bildene og hvilken "hensikt" de har hadde. Bilder som er tatt av nazistene til bruk i propaganda viser som nevnt tidligere jøder som undermennesker, som i mange tilfeller blir sammenlignet med dyr. Spesielt i propagandafilmen "Der ewige Jude" kommer dette frem.³²² I utstillingen finner vi også bilder som er tatt for å dokumentere hva som skjedde. Disse bildene viser utsultete, utmattede og ydmykete jøder og sigøynere.³²³ Fotografiet skiller seg på mange måter fra karikaturtegnene og plakater ved at det er et førstehåndsvitne. På den andre siden representerer også fotografiet et utsnitt av virkeligheten, et utsnitt som er bestemt av fotografen.³²⁴

Bilde 22

Den tredje måten jødene fremstiles på gjennom bildene er som vanlige mennesker. Disse bildene er

Bilde 21

private bilder tatt i forkant av diskrimineringen og drapene på jødene. I utstillingen finner vi de private bildene sammen med fortellingene om de norske jødene.³²⁵

³²² HL-senteret, rom 4

³²³ Flere bilder finnes særlig i rom 5

³²⁴ Lund 2006: 132

³²⁵ HL-senteret, rom 4

Bilde 23

Bilde 24

Oppsummert kan man si at utstillingen, gjennom tekst og bilder forteller om jøder, sigøynere, funksjonshemmede og homofile på ulike måter. I all hovedsak fremstår de som offer, men de fremstår også som vanlige mennesker. Muligens klarer HL-senteret her å nyansere dette ved å bruke ulike vinklinger, eller med andre ord ulike fortellere, for å fortelle om jøder, sigøynere, homofile, funksjonshemmede og andre grupper som ble undertrykt.

Hvilke fortellinger blir fortalt om nazister?

På hvilken måte blir nazister fremstilt i utstillingen? Kommer det frem hvorfor så mange tyskere (og nordmenn) ble medlem av nazistiske organisasjoner?

HL-senteret har med fortellinger om flere personer som blir regnet som nazister, både når det gjelder de norske og de internasjonale fortellingene. Det er kjent at ikke alle som var medlem av Nasjonal Samling (i Norge) eller i nazistiske organisasjoner i Tyskland ble medlem frivillig. Tvang og trusler var noen av metodene som ble brukt for at mange skulle melde seg inn i nazistiske partier og organisasjoner. HL-senteret har ikke tatt med fortellingene om hvorfor mange ble medlem av Nasjonal Samling og andre lignende partier. Fortellinger om politibetjenten som var redd for å miste jobben finner man ikke i utstillingen. Man finner i det hele tatt få fortellinger som gir et bilde av nazister som individer i en gruppe. Man får ikke vite særlig mye mer om de ”norske nazistene” som personer. Også her er det de personene som er mest fremtredene, som for eksempel Quisling, Jonas Lie og Halldis Nergaard Østbye, som blir nevnt.³²⁶ Mange av disse personene hadde kontroversielle meninger, meninger som passet inn i det nazistiske regimets rasetenkning. Utstillingen sier ikke noe om hvor mange eller hvorfor en stor andel nordmenn ble medlemmer av NS.

³²⁶ HL-senteret, rom 7

I de internasjonale fortellingene er det Hitler, Goebbel og andre av medlemmene i partiadministrasjonen som blir nevnt med navn. Utstillingen har fått tak i bilder fra et fotoalbum som har tilhørt en tysk familie. Bildene er fra oppveksten i Hitlerjugend.³²⁷ Dette er også blant de få private fortellingene som man finner i fortellingene om det internasjonale Holocaust.

Få nazister blir trukket frem i utstillingen. Noen flere blir det dersom man ser på antisemitter fra før 1933 under samme kategori. Men også da er det lite fokus på de individuelle fortellingene, som skiller nazistene fra hverandre. De kollektive fortellingene om nazistene er med andre ord mest fremtredene i utstillingen. Her kan man lese om en gruppe mennesker som så på seg selv som bedre enn andre, *Det var særlig i SS [...], som så på seg selv som en elite innenfor rasen [...]*.³²⁸ Der teksten er mangelfull, eller sier lite, kan ofte bildene fortelle

Bilde 23, tvangsklipping av jødiske menn i Polen

en fortelling. Dette bildet viser en jødisk mann som blir tvangsklippet i Polen.³²⁹ I bakgrunnen ser man en nazist som smiler. Slike bilder kan sees som et eksempel på at nazistene ”likte” å ydmyke jøder. Denne fortellingen er med

på å fortelle en fortelling som ikke kommer frem i teksten. I likhet med ofrene, blir nazistene også fremstilt ulikt alt etter hvem som har tatt bildene. Bilder som er blitt brukt i sammenheng med propaganda viser, som nevnt tidligere, hvordan idealmannen eller idealkvinnen skulle se ut.³³⁰

Hvilke fortellinger blir fortalt om tyskere?

HL-senteret er bevisste på å skille mellom tysker og nazist, men fortellingene om ”tyskere” som gruppe blir lite inkludert her. I ordbruken på plakatene skilles det mellom tysker og nazist. En tydelig forskjell ser man for eksempel i rom 5, *Nazistene utnyttet de nasjonale følelsene til etniske tyskere som levde utenfor Tysklands grenser*.³³¹ Hitler og nazistene hadde et ønske om å samle det tyske folket både geografisk og politisk. Skille mellom tysker og nazist kan være lett og misforstå, ettersom nazistenes mål blant annet var å forene tyske verdier og holdninger med den nazistiske ideologien. Hva vanlige tyskere visste om hendelsene som foregikk sies det lite om. Man kan få inntrykk av at vanlige tyskere visste lite

³²⁷ HL-senteret, rom 5

³²⁸ HL-senteret, rom 5

³²⁹ HL-senteret, rom 5

³³⁰ HL-senteret, rom 5

³³¹ HL-senteret, rom 5

om hva som foregikk. [...] *mange først nektet å tro på omfanget av de forbrytelsene som var blitt begått i det nazistiske folkefellesskapets navn.*³³² Ved å se på bilde (bilde) som tilhører teksten, kan man se reaksjonen til noen av de som ble vist hva som hadde skjedd.³³³

Tidligere i utstillingen kan besøkende lese at mange tyskere ble manipulert av nazistisk propaganda; *Denne manipulasjonen ble et middel for å virkeliggjøre Hitlers plan om å samle det tyske folk innenfor én nasjonal og politisk enhet.*³³⁴

Bilde 24

Hvilke fortellinger blir fortalt om Nordmenn?

Utstillingen deler hovedsakelig gruppen ”nordmenn” inn i fire; de nordmennene som hjalp jøder å flykte og/eller var med i motstandsbevegelsen, norske jøder og de nordmennene som var medlemmer av Nasjonal Samling og som også så på seg selv som nazister. Den siste gruppen nordmenn, er den gruppen som forholdt seg rolige. De som ikke aktivt deltok i motstandsbevegelsen eller illegal presse, men som heller ikke var medlem av eller støttet den tyske okkupasjonsmakten og NS.

Den første gruppen nordmenn, nordmenn som hjalp jøder og/eller var medlem av motstandsbevegelsen har hatt en heltestatus i Norge.³³⁵ Dette var særlig utbredt i etterkrigstiden. Denne gruppen har ofte blitt fremstilt som den ”vanlige” nordmann. Selv om HL-senteret ikke har et stort fokus på denne gruppen, så blir noen av de heltemodige fortellingene berettet. En seksjon er viet til den gruppen som hjalp til under jødernes flukt. Blant annet får man høre om grenseløser som hjalp til med å planlegge flukten og gjennomføre flukten fra Norge til Sverige. *Destruksjonen av den jødiske minoriteten i Norge ble ikke gjennomført uten motstand. Mange enkeltpersoner gjorde en heroisk innsats for å*

³³² HL-senteret, rom 5

³³³ HL-senteret, rom 5

³³⁴ HL-senteret, rom 5

³³⁵ Eriksen 1995: 62- 65

*redde jøder, og andre demonstrerte offentlig mot aksjonene.*³³⁶ Men dersom man leser videre på plakaten, kan man lese at det ikke var snakk om aksjoner som var iverksatt av motstandsbevegelsen eller eksilregjeringen.

Den gruppen som er i hovedfokus er norske jøder. I hovedsak er det nemlig denne gruppen utstillingen sentrerer seg rundt. I Norge var det utelukkende jøder som ble deportert på grunn av sin rase/religion. Taterne var i NS sine planer, men disse planene ble det aldri noe av. Som nevnt tidligere er det mange individuelle og kollektive fortellinger om jødene. De individuelle fortellingene er med på å vise et mangfold i gruppen. Det kommer tydelig frem i starten av utstillingen at jødene har like lite til felles som andre mennesker.³³⁷ Deres likhet er at de er jøder. Det virker som at HL-senteret har forsøkt å unngå at jødene skal fremstilles utelukkende som offer. Fortellinger om overlevende etter Auschwitz er med på å gi et differensiert bilde av de norske jødene som gruppe. Utstillingen fremhever de norske jødene som mange individer. De store kollektive fortellingene dreier seg om flukt og deportasjon.

Den tredje gruppen nordmenn, nordmenn som var nazister og medlem av NS, ble lenge dysset ned i den norske fortellingen om ”krigen”. HL-senteret forteller om denne gruppen, og belyser dermed en del av historien som har fått et lite fokus i norsk historieformidling. Utstillingen forteller blant annet om Quisling og Nasjonal Samlings planer om massedrap på taterne i Norge. Utstillingen har i hovedsak en faktaorientert fremstilling av denne gruppen.

Utstillingen påpeker at deler av det norske statsapparatet deltok indirekte i arrestasjonen og deportasjonen av de norske jødene. Dette var deler av statsapparatet som i svært liten grad var nazifiserte. Likevel var deres ”bidrag” svært viktig for gjennomføringen av massearrestasjonene. Sorenskriverne er et eksempel på dette. *I oktober 1941 sendte Justisdepartementet ut et rundskriv til landets fylkesmenn med påbud om å registrerer jødisk eiendom. Rundskrivet ble sendt videre til sorenskriverne.*³³⁸ Av de 79 som svarte, var det 19 som hadde opplysninger om hvor jødene bodde. Blant de 19 var blant annet Oslo, Bergen og Trondheim, det vil si de byene som de fleste norske jødene bodde i.

³³⁶ HL-senteret, rom 7

³³⁷ HL-senteret, rom 4

³³⁸ HL-senteret, rom 7

Hvordan er forholdet mellom de ulike aktørene?

Gruppene som er nevnt ovenfor har fått svært ulik fordeling av plass. Selv om Holocaust i stor grad dreier seg om jødernes historie så er fortellingene om nazistene en stor og viktig del av historien (Sigøynere, homofile, funksjons og utviklingshemmede, asosiale, Jehovas vitner og så videre får normalt sett mindre fokus).

Utstillingen forteller ulike fortellinger om nazistene, både i Norge og i Tyskland. Som nevnt tidligere er det flere fortellere, noe som er med på å prege hvordan de ulike aktørene fremstilles. På den andre siden er det svært få individuelle fortellinger om ”overgriperne” og deres medhjelpere. Fortellinger om nazister og mennesker som hjalp nazistene kan være med på å fremme en forståelse for hvordan Holocaust kunne skje i et moderne og sivilisert samfunn.

Utstillingen har fokus på forholdet mellom jøder og nazister. Et forhold som er preget av skjev maktfordeling og overgrep. Tema for rom 6 er *Visjon, eksklusjon og tilintetgjørelse*, et tema som i bilder viser utviklingen fra 1933 til 1945. Det tyske folkefellesskapet er sentralt i denne fortellingen, men fortellingen ekskluderer enkelte grupper og minoriteter. Mens forholdet mellom tyskere ble sterkere, ble forholdet mellom tyskere og jøder forandret, det ble svakere.³³⁹

*De allierte myndighetene tvang mange steder den tyske lokalbefolkningen til å se de forferdelige restene av leirene med egne øyne, fordi så mange først nektet å tro på omfanget av de forbrytelsene som var blitt begått i det nazistiske folkefellesskapets navn.*³⁴⁰ Dette sitatet er med på å fortelle hvilket forhold den tyske lokalbefolkningen hadde til jødene og de undertrykte gruppene. HL-senteret har ikke med fortellinger om tyskere som hjalp jødene, som Oscar Schindler.

Fortellingene om det norske Holocaust skiller seg fra det internasjonale blant annet ved at den norske lokalbefolkningen (enkeltpersoner) blir inkludert i fortellingene. Dette er ikke en stor del av de norske fortellingene i utstillingen. Men man kan likevel få inntrykk av at forholdet mellom nordmenn og jøder var veldig varierende. I illegal presse fikk jødene sympati, ”De

³³⁹ HL-senteret, rom 5

³⁴⁰ HL-senteret, rom 5

*egoistiske nordmenn vil snart glemme den radikale løsningen på jødespørsmålet*³⁴¹ Andre fortellinger handler om nordmenn som hjalp jøder under flukten til Sverige. Slike fortellinger gir inntrykk av et positivt forhold mellom nordmenn og de norske jødene. Andre fortellinger tar for seg andre deler av historien mellom nordmenn og norske jøder. *Norske myndigheter betraktet innvandrere og flyktninger som et økonomisk og sosialt problem og en trussel mot den nasjonale sikkerheten og identiteten*³⁴² Denne holdningen viser HL-senteret at fremdeles satt igjen etter krigens slutt. [...] *den norske regjeringen ikke ønsket å ta de ca 100 jødene uten statsborgerskap tilbake til Norge. Videre skriver utstillingen Regjeringen ville imidlertid ikke betale hjemreisen for dem slik den gjorde for de øvrige ca 100 000 flyktningene fra Norge.*³⁴³

Selv om det er kjent at det var relasjoner mellom den tyske okkupasjonsmakten og nordmenn, blir dette i svært liten grad formidlet på HL-senteret. Den kontakten utstillingen forteller om er kontakten mellom nazister og medlemmer av Nasjonal Samling. Utstillingen forteller om hvordan deler av statsapparatet deltok blant annet i arrestasjonene av de norske jødene, blant annet politiet.

Holocaust

Her vil jeg se på hvordan Holocaust blir definert i utstillingen og hvordan utstillingen forsøker å forklare hvordan Holocaust kunne skje. Mange har kommet med ulike forklaringer på hvordan Holocaust kunne skje. Noen av teoriene er mer aksepterte enn andre i dag.

Dersom man ser på HL-senterets hovedpilar ser man at kunnskapsformidling av Holocaust er et av de mest sentrale punktene som HL-senteret skal drive med. *”Senterets hovedpilar er å drive forskning og kunnskapsformidling om Holocaust. [...]”*³⁴⁴ Som nevnt tidligere er det mange ulike definisjoner på Holocaust. Deres definisjon blir derfor viktig for utformingen av teksten til utstillingen. Dersom HL-senteret oppnår en sentral rolle i kunnskapsformidlingen av Holocaust vil selvsagt deres definisjon bli utbredt og muligens den definisjonen som blir sett på som allment akseptert i Norge.

³⁴¹ HL-senteret, rom 7

³⁴² HL-senteret, rom 4

³⁴³ HL-senteret, rom 9

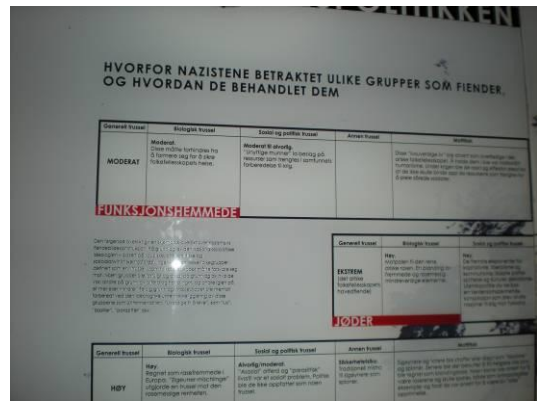
³⁴⁴ HL-senteret, http://www.hlsenteret.no/Om_HL-senteret/302, 14.10.08

Hvordan defineres Holocaust?

Gjennom utstillingen kan man få inntrykk av at det er jødene som er i hovedfokus. Noe man kan få inntrykk av gjennom å blant annet lese teksten i utstillingen.³⁴⁵ Dette kan raskt forstås som at Holocaust defineres som systematisk folkemord på jøder under andre verdenskrig. I rom 5 kommer

utstillingen derimot med flere definisjoner som

viser at andre grupper også var en del av Holocaust. Deriblant definisjonen på Shoah og Porrajmos. *Shoah betegner den nazistiske stats planlagte og systematisk gjennomførte forsøk på å tilintetgjøre de europeiske jødene.*³⁴⁶ Shoah blir regnet som det jødiske begrepet for forsøket på å utrydde jødene. Det andre begrepet som blir definert er Porrajmos, *et romani-ord som betyr "den store fortærelsen".*³⁴⁷

Bilde 25

I slutten av utstillingen er det en stor plansje som viser de ulike gruppene nazistene så på som trusler for et raserent samfunn. Blant gruppene som ble betraktet som fiender var; funksjonshemmede, jøder, sigøynere, slaviske folkeslag, sovjetiske krigsfanger, kommunister, motstandsfolk, homofile, Jehovas vitner, kvekere og andre religiøse dissidenter, gisler og asosiale.³⁴⁸ Dette er med på å underbygge de definisjonene som inkluderer flere grupper i Holocaustbegrepet. Utstillingen påpeker at gruppene ble forfulgt og drept på ulike grunnlag; *Noen grupper ble forfulgt og drept på grunnlag av hva de var, andre på grunn av atferd og handlinger, og andre igjen på et mer eller mindre tilfeldig grunnlag.*³⁴⁹

Det vil si at selv om HL-senteret ikke definerer Holocaustbegrepet i selve utstillingen, så viser utstillingen gjennom å inkludere andre grupper enn jødene hvilken definisjon utstillingen støtter seg mot. Utstillingen heller med andre ord mot definisjonen til for eksempel www.ask.com; *The genocide of European Jews and others by the Nazis during World War II.*³⁵⁰ Denne definisjonen kan også drøftes ettersom den ikke vektlegger den systematiske biten av Holocaust og begrenser tidsrommet til 1939 - 1945. I denne oppgaven har jeg valgt å

³⁴⁵ HL-senteret, rom 5 - 8

³⁴⁶ HL-senteret, rom 5

³⁴⁷ HL-senteret, rom 5

³⁴⁸ HL-senteret, mellom rom 10 og 11

³⁴⁹ HL-senteret, mellom rom 10 og 11

³⁵⁰ <http://www.ask.com/web?q=dictionary%3A+holocaust&content=ahdict|37494&o=0&l=dir>

arbeide ut i fra følgende definisjon av Holocaust; **systematisk folkemord på europeiske jøder og andre grupper utført av nazistene før og under andre verdenskrig.**³⁵¹ Også denne definisjonen har sine svakheter. Spesielt systematisk folkemord kan drøftes i forhold til om drapet på mange homofile var systematisk sammenlignet med jødene. Likevel fremstår denne definisjonen som den mest dekkende ut i fra de faktiske hendelsene før og under andre verdenskrig.

Dersom man ser på HL-senterets formidling av Holocaust, gjennom utstillingen, finner man flere av elementene fra definisjonen ovenfor igjen. Som nevnt blir flere grupper presentert i *utstillingen om Holocaust*.³⁵² Et annet viktig element i definisjonen er om utstillingen viser at forfølgelsene og folkemordet var systematisk planlagt og gjennomført. *Gradvis, men systematisk ble forfølgelsen av sigøynerne trappet opp [...]*.³⁵³ Også drapene på funksjonshemmede omtaler utstillingen som systematisk; *[...] eutanasiprogrammet, det systematiske drapet på funksjonshemmede [...]*.³⁵⁴ Utstillingen omtaler deportasjonene av blant annet jødene til utryddelsesleirene som systematisk. I tillegg nevner utstillingen forholdene i de jødiske gettoene, *[...] gettoene systematisk "likvidert" [...]*.³⁵⁵ Videre i utstillingen står det følgende om sigøynerne; *Dette innledet forsøket på systematisk å sende europeiske sigøynere til utryddelsesleirene*.³⁵⁶ Utstillingen skiller som nevnt mellom Holocaust og Shoah. Shoah har i motsetning til begrepet Holocaust fokus på folkemordet på jødene som noe særegent, *[...] folkemordet på de europeiske jødene lar seg ikke helt passe inn i eksisterende kategorier*.³⁵⁷

I utgangspunktet har HL-senteret et svært langt tidsaspekt, dersom man inkluderer antisemittisme. I begynnelsen av utstillingen blir rasismebegrepet definert og man kan lese om bakgrunnen og fremveksten for antisemittisme.

Rasisme er forestillingen om at mennesker kan inndeles i klart atskilte grupper på basis av ytre biologiske kjennetegn, og at disse gruppene utgjør raser. Rasisme rommer dernest en forestilling om at forskjellene i biologiske kjennetegn har en avgjørende betydning for individenes atferd, evner og kvaliteter, og at mennesket derfor bør behandles ulikt avhengig

³⁵¹ Utviklet i samarbeid med medstudent Stine Hellstrand.

³⁵² HL-senterets informasjonsbrosjyre

³⁵³ HL-senteret, rom 5

³⁵⁴ HL-senteret, rom 5

³⁵⁵ HL-senteret, rom 5

³⁵⁶ HL-senteret, rom 5

³⁵⁷ HL-senteret, rom 5

*av hvilken "rase" de tilhører. Rasismen gir seg videre utslag i forestillinger om at enkelte av disse rasene er overlegne de andre, og at raseblanding har skadelige konsekvenser.*³⁵⁸

Dette sitatet er med på å vise bakgrunnen for Holocaust, med å få frem at nazistenes syn ikke var noe nytt. Men et syn som var blitt mer og mer gjeldende i Europa utover 1800 tallet.

Utstillingen bruker en del plass på bakgrunnen, eller det som kan anses å være bakgrunnen for Hitlers ideologi.

Det tredje elementet som altså er sentralt i definisjonen er tidsavgrensningen. Mens enkelte definisjoner konsentrerer seg om krigsårene 1939 til 1945, ser andre på perioden fra 1933 til 1945. Antisemittisme er derimot ikke en del av måten vi her definerer Holocaust på. I utstillingen starter fortellingen om Holocaust i 1933 ved Hitlers maktovertakelse. Gradvis skjer endringer i de tyske lovene, samtidig som nye programmer og aksjoner blir iverksatt. Eutanasiprogrammet blir i mange tilfeller sett på som en forgjenger til tilintetgjørelsesleirene. Også HL-senteret viser overgangen fra eutanasiprogrammet til tilintetgjørelsesleirene. *Det ble utviklet nye drapsteknikker i løpet av denne tiden (1939 – 1941), først og fremst gassing med karbondioksid i biler med spesialbygde gasskamre. Da T4-aksjonen ble avblåst, ble ekspertisen overført til Polen, der den bisto under byggingen av tilintetgjørelsesleirene.*³⁵⁹

Eutanasiprogrammet (T4) og den systematiske kartleggingen og forfølgelsen av enkelte grupper startet før krigens utbrudd i 1939. Dette gir grunnlag for å si at utstillingen støtter seg til den siste måten å se på Holocaust, nemlig at Holocaust strekker seg fra 1933 til 1945.

Hvor mange menneskeliv krevde Holocaust?

Ulike kilder opererer med ulikt antall ofre for Holocaust. Som nevnt tidligere er det to tall som ofte går igjen, 6 millioner og 11 millioner. Peter Novick skriver at 6 millioner er det gjenkjennelige tallet når det kommer til antall ofre for Holocaust. Han mener at 11 millioner er et for høyt tall, ettersom det ikke gir noen historisk betydning.³⁶⁰ HL-senteret opererer med *Rundt seks millioner jøder ble offer for denne politikken, hvorav i underkant av fire millioner ble drept i de nye industrielle drapssentrene.*³⁶¹ I tillegg til dette gir HL-senteret et ca antall på

³⁵⁸ HL-senteret, rom 4

³⁵⁹ HL-senteret, rom 5

³⁶⁰ Finkelstein 2004: 56

³⁶¹ HL-senteret, rom 5

en halv million sigøynere som ofre for Holocaust.³⁶² Utstillingen kommer ikke med et samlet antall ofre for alle gruppene som var offer for Holocaust.

En stor del av utstillingen, i forhold til størrelsen på gruppen, er viet til de norske jødene. Senteret har blant annet laget et minnerom for de norske ofrene. Minnerommet [...] viser navn, bosted, fødselsdato og dødsdato for de 766 norske ofrene for Holocaust.³⁶³ I utstillingen viser senteret til litt andre tall. Her skrives det at 771 jøder ble deportert fra Norge, hvorav 34 overlevde. Dersom man ser på antall norske jøder som ble drept i løpet av krigen kommer HL-senteret frem til 737 ofre.³⁶⁴ Med andre ord er det forskjell på de to tallene som HL-senteret presenterer i relasjon til sin utstilling. Verken i utstillingen eller i informasjonsbrosjyren forklarer HL-senteret hvorfor de bruker to ulike tall på hvor mange norske Holocaust ofre det er snakk om. Muligens kan man stille seg spørsmålet om det i minnerommet er inkludert personer som er av ikke-jødisk bakgrunn. Eller om HL-senteret har funnet ut hvor mange som ble drept som en følge av Holocaust i Norge. HL-senteret opererer som vi ser med andre tall enn både Lorenz og Abrahamsen.³⁶⁵

Hvordan forklarer utstillingen at Holocaust kunne skje?

Et spørsmål mange har stilt seg er, hvordan kunne dette (Holocaust) skje? I utstillingen finner man indirekte forklaringer på hvordan Holocaust kunne gjennomføres uten store protester i befolkningen. Tidlig i utstillingen bruker HL-senteret mye tid på å forklare antisemittisme. Nettopp antisemittisme fremstår som en av forklaringene. Antisemittismen var utbredt i Europa på 1800 tallet, noe som nazistene ønsket å forsterke i Tyskland etter de kom til makten. Flere propaganda filmer ble laget, nettopp med den hensikt å [...] styrke de antisemittiske stemningene i den tyske befolkningen og dermed bane vei for eksklusjon og i siste instans utryddelsen av jødene.³⁶⁶ Fordommer som allerede var eksisterende i Europa ble igjen fremhevet. I ulike propagandafilmer og plakater ble jødene fremstilt som [...] kriminelle, skitne, barbariske og primitive parasitter som er i ferd med å ta kontroll over den germanske verden.³⁶⁷

³⁶² HL-senteret, rom 5

³⁶³ HL-senterets informasjonsbrosjyre

³⁶⁴ HL-senteret, rom 8

³⁶⁵ Se teori om Holocaust tidligere i oppgaven.

³⁶⁶ HL-senteret, rom 4

³⁶⁷ HL-senteret, rom 4

Samtidig som nazistene drev massiv propaganda i form av filmer, bilder og plakater ble den germanske rasen fremhevet. *Denne manipulasjonen ble et middel for å virkeliggjøre Hitler plan [...].*³⁶⁸ Under det nazistiske styret fikk mange tyskere arbeid og under selve krigen var *Leveforholdene for den tyske sivilbefolkning var i mange henseender lettere [...]* enn under *den første*³⁶⁹ verdenskrig. Også de alliertes bombing av tyske byer førte til *opplevelsen av en felles skjebne.*³⁷⁰ Noe som styrket samholdet i befolkningen heller enn kaotiske tilstander, som var de alliertes intensjoner.

Utstillingen beskriver også store deler av den tyske befolkning som uvitende om hva som skjedde. *De allierte myndighetene tvang mange steder den tyske lokalbefolkningen til å se de forferdelige restene av leirene med egne øyne, fordi så mange først nektet å tro på omfanget av de forbrytelsene som var blitt begått i det nazistiske folkefellesskapets navn.*³⁷¹ Et syn som man finner igjen i Hannah Arendts teori om hvordan Holocaust kunne skje. Selv om Hannah Arendt i stor grad har konsentrert seg om den delen av den tyske befolkningen som var deltakere av det nazistiske systemet, så er et av hennes poeng at [...] *det dreide seg ikke om dumhet, men en forunderlig, ganske autentisk manglende evne til å tenke.*³⁷² Hannah Arendt mener også at det er enklere å begå grusomheter dersom man er oppdratt til å se på en folkegruppe som ”undermennesker”, og på samme tid sette sin egen ”rase” som overlegen andre. Dette er kjernen i den nazistiske rasetenkningen, og ble svært synlig gjennom ulike former for propaganda.

Selv om Zygmunt Baumann og Hannah Arendt har to ulike teorier, så finner man likhetstrekk i dem. Blant annet når det gjelder uvitenhet. Mens Hannah Arendt ser på uvitenhet som manglende evne til å tenke, så blir uvitenhet for Baumann et eksempel på strukturen i det moderne samfunnet. Et samfunn der hver enkelt ikke trenger å ha kjennskap til alt som skjer i organisasjonen. Som nevnt tidligere forklarer Baumann Holocaust blant annet ut i fra gamle spenninger mellom den jødiske og den kristne delen av Europa. Dette var spenninger som det moderne samfunn ikke visste om, overså eller ikke klarte å løse. Disse spenningene ble vekket til live av redskaper og handlinger som var sentrale i den moderne utvikling. Nazistene ønsket å styrke de antisemittiske stemningene i den tyske befolkningen og dermed bane vei for

³⁶⁸ HL-senteret, rom 5

³⁶⁹ HL-senteret, rom 5

³⁷⁰ HL-senteret, rom 5

³⁷¹ HL-senteret, rom 5

³⁷² Arendt 2000, LXXII

eksklusjon og i siste instans utryddelsen av jødene.³⁷³ Fra nazistenes side var det blant annet et ønske om å styrke spenningene mellom den jødiske og kristne befolkningen i Europa gjennom propaganda. Utstillingen beskriver gettoene på følgende måte; *For de fleste jøder representerte gettoene begynnelsen på veien mot den industrielle utryddelse.*³⁷⁴ Dette sitatet gjenspeiler blant annet Baumanns teori om det moderne samfunns teknologi var en bidragsyter til at nazistene kunne gjennomføre sin politikk på en så effektiv og massiv måte.

Teoretikere som blant annet Taylor og Goldhagen forklarer Holocaust ut i fra flere punkter. Et av dem er at Holocaust var et resultat av en ekstrem form for antisemittisme. Nettopp antisemittisme har HL-senteret viet stor oppmerksomhet, både som bakgrunn for Holocaust og som forklaring på hvorfor det kunne skje. Noe som mange teoretikere har lagt til grunn. Derimot sier utstillingen ingenting om at Holocaust kun kunne skje i Tyskland, noe som disse teoretikerne vektlegger. Utstillingen har ikke et ensidig fokus på antisemittisme i Tyskland, men inkluderer blant annet fortellinger om antisemittisme både i Norge og Frankrike i utstillingen. *I flere land – særlig i Frankrike, Østerrike og Tyskland – dukket det opp en flora av antisemittiske organisasjoner [...].*³⁷⁵ Fortellinger som Dreyfus-saken er også en del av utstillingen, et eksempel på den moderne antisemittisme i Frankrike. Denne og andre fortellinger gjør at HL-senteret viser et annet syn på hvorfor Holocaust kunne skje enn det synet som blant annet Daniel Goldhagen og A.J.P. Taylor fremmer.

Blir Holocaust sammenlignet med andre folkemord i historien?

En del av debatten rundt Holocaust har blant annet gått ut på dens særegenhet eller om den kan sammenlignes med andre folkemord. Mange hevder at Holocaust er noe helt spesielt som ikke kan sammenlignes med andre folkemord. Ved å ta i bruk begrepet Shoah, som symboliserer det systematiske folkemordet på jødene under andre verdenskrig, åpner muligens HL-senteret for at Holocaust kan sammenlignes med andre folkemord.

I denne sammenheng anser man Holocaust som nåtid (1933 – 1945), tiden før 1933 som fortid og tiden etter 1945 fremtid. I utstillingen finner man eksempler på massakre som skjedde både før og etter Holocaust. Et eksempel er massakrene på hereroene i 1903. I et opprør drepte hereroene 60 tyske nybygger i den tyske kolonien som i dag er Namibia. Resultatet av dette

³⁷³ HL-senteret, rom 4

³⁷⁴ HL-senteret, rom 5

³⁷⁵ HL-senteret, rom 4

ble [...] *ekstremt brutal* [...] det ble gitt ordre om at [...] *alle mannlige hereroer skulle drepes, og at kvinner og barn skulle drives ut i ørkenen.*³⁷⁶ Dette resulterte i at mellom 80 000 og 100 000 ble drept i massakrene. Utstillingen nevner også et eksempel på *nedslaktning av jøder før Holocaust.*³⁷⁷ Nedslaktningen som er nevnt i utstillingen skjedde i Ukraina og Polen i 1648.³⁷⁸ Selv om disse nevnes som eksempler på massakre før Holocaust, så forsøker ikke utstillingen å sammenligne disse opp mot Holocaust.

Som en avslutning til utstillingen finner man fremtidsperspektivet. Dette rommet er ment å være *Samtidsrefleksjon.*³⁷⁹ Tanken bak rommet er å reflektere rundt spørsmålet *Hva betyr Holocaust for oss i dag?*³⁸⁰ Her vises hva som har skjedd i etterkant av Holocaust. Innenfor en speilinstallasjon ruller en bildeserie ut i fra en videoprojeksjon, samtidig som bildene ruller blir menneskerettighetene lest opp. Bildeserien viser ulike brudd på menneskerettighetene, rasisme, totalitære regimer og folkemord.³⁸¹ I starten av bildeseriene fortelles det om hva som møtte de allierte styrken ved frigjøringen av tilintetgjørelsesleirene og opphavet til menneskerettighetene. Det er ingen skriftlige eller muntlige sammenligninger mellom Holocaust og andre folkemord eller brudd på menneskerettighetene. På den andre siden vises bilder av mennesker som er utsultete og mishandlede, både fra Holocaust og fra andre folkemord.

HL-senteret unngår i stor grad å sammenligne ulike folkemord, men viser til at Holocaust verken var det første eller siste folkemordet i vår historie. Holocaust blir plassert i en rekke av folkemord, men dens særegne trekk belyses gjennom ulike bilder og fortellinger.

Sammenfatning av utstillingen

I HL-senterets utstilling blir svært mange sentrale fortellinger fortalt om Holocaust. Både når det gjelder det norske og det internasjonale Holocaust. HL-senteret får frem mange av de ”tradisjonelle” fortellingene om Holocaust, som for eksempel offerfortellinger. På den andre siden skiller HL-senterets utstilling seg fra de ”tradisjonelle” oppfatningene ved at de inkluderer fortellinger som motstand mot det nazistiske regimet og om Nasjonal Samling. Med så store mengder fortellinger som blir fortalt er det få av de sentrale hendelsene som

³⁷⁶ HL-senteret, rom 4

³⁷⁷ HL-senteret, rom 4

³⁷⁸ HL-senteret, rom 4

³⁷⁹ HL-senterets informasjonsbrosjyre

³⁸⁰ HL-senterets informasjonsbrosjyre

³⁸¹ HL-senterets informasjonsbrosjyre

blir utelatt. Det er likevel noen fortellinger som er valgt bort, som for eksempel fortellingen om hvordan nazistene kom frem til ”den endelige løsning”, for eksempel planen om å frakte alle jøder til Madagaskar.

Man ser muligens en tendens til at utstillingen forteller fortellingene med utgangspunkt i ofrenes fortellinger. Med det mener jeg ikke at det utelukkende er ofrene for Holocaust som forteller fortellingene, men enkelte steder kunne det vært et mer nyansert forhold for å få frem ulike sider av en fortelling. Her kan man trekke frem fortellingene om det norske politiet som et eksempel. Man kan også peke på at fortellingene om det internasjonale Holocaust hvor overgripernes fortellinger om for eksempel Krystallnatten kunne blitt fortalt.

I utstillingen blir det variert mellom å bruke individuelle og kollektive fortellinger. De individuelle fortellingene kommer i hovedsak frem under fortellingene om det norske Holocaust. Utstillingen er her med på å gjøre fortellingene om det norske Holocaust nærmere ved at det er mer fokusert på det menneskelige aspektet. Flere av fortellingene om det norske Holocaust tar sikte på at de besøkende skal identifisere seg med personene i utstillingen.

HL-senteret viser gjennom flere av fortellingene i utstillingen at det norske Holocaust ikke er en kopi av det internasjonale. Man kan se at fortellinger om segregasjon og om livet i getto ikke er å finne i fortellingene om det norske Holocaust. På samme måte som fortellingene om meldeplikt for jøder er noe man kun finner i fortellingene om det norske Holocaust.

Gjennom måten utstillingen definerer og forklarer Holocaust på, får man muligens et inntrykk av at Holocaust ikke er noe enestående. Utstillingen forteller om masse mord og undertrykkelse før 1933. Selv om disse fortellingene ikke blir sammenlignet med fortellingen om Holocaust, er de med på å fortelle at tankene som førte opp mot Holocaust ikke var enestående for nazistene mellom 1933 og 1945. Begrepet Shoah blir derimot definert som forsøket på å systematisk utrydde jøder under den andre verdenskrig. Shoah blir også presentert som noe enestående.

HL-senterets undervisningsopplegg

Som nevnt tidligere i oppgaven³⁸² henger historiebevissthet og fortellingen tett sammen. Mens historiebevissthet blir sett på som et overordnet begrep, peker blant annet Jan Bjarne Bøe på at fortellingen er sentral i arbeidet med å styrke historiebevisstheten. Fortellingen blir sett på som sentral fordi den kan være et hjelpemiddel for å fremheve sammenhengen mellom fortid, nåtid og fremtid. Fortellingen kan i tillegg være en god måte for elever å styrke sin empati³⁸³ og forståelse ved å identifisere seg med aktørene i fortellingen.³⁸⁴

Som nevnt tidligere er skoleelever den største gruppen som besøker HL-senterets utstilling. Senteret tilbyr ulike undervisningsopplegg til både ungdomsskoler og videregående skoler. I denne analysen har jeg valgt å fokusere på undervisningsopplegget rettet mot ungdomsskolen. Da Holocaust er et svært sentralt tema, ofte lagt til 9. trinn i lærebøkene.³⁸⁵ Ut i fra kunnskapsløftet passer temaet godt inn i ungdomsskolen. Flere av kompetansemålene i kunnskapsløftet er relevante i forhold til Holocaust. Blant annet følgende kompetansemål er relevante;

*Mål for opplæringa er at eleven skal kunne:*³⁸⁶

- *finne døme på hendingar som har vore med på å forme dagens Noreg, og reflektere over korleis samfunnet kunne ha vorte dersom desse hendingane hadde utvikla seg annleis*
- *presentere viktige utviklingstrekk i norsk historie på 1800-talet og første halvdel av 1900-talet, og forklare korleis dei peikar fram mot samfunnet i dag*
- *lage spørsmål om sentrale internasjonale konflikter på 1900-talet og i vårt eige hundreår, formulere årsaksforklaringar og diskutere konsekvensar av konfliktane*

Skoler kan bestiller både hel - og halvdagsbesøk, med utgangspunkt i et heldagsbesøk innholder følgende i undervisningsopplegget for ungdomsskole,³⁸⁷

- *Foredrag om Holocaust i Norge med vekt på temaet "vi og de andre"*
- *Tematisk gruppearbeid med utstillingen vår som kilde*
- *Presentasjon av gruppearbeidet*

I tillegg til punktene ovenfor blir elevene tatt med på omvisning i utstillingen.

³⁸² Se side 40 - 45

³⁸³ Empati er som nevnt tidligere et sentralt element i historibevissthetsbegrepet.

³⁸⁴ Bøe 1999A: 13

³⁸⁵ Hellstrand 2009: 40

³⁸⁶ Utdanningsdirektoratet

<http://www.utdanningsdirektoratet.no/grep/Lareplan/?laereplanid=125640&visning=5&sortering=2&kmsid=125651>, 14.05.09

³⁸⁷ <http://www.hlsenteret.no/Undervisning/6510>, 14.05.09

Jeg har ved flere anledninger vært tilstede som deltakende observatør av skolebesøkene til HL-senteret. En analyse av undervisningsopplegget til HL-senteret baserer seg i stor grad på observasjoner av undervisning og arbeidsoppgaver gjort ved mine besøk på HL-senteret. Jeg vil strebe etter å gjengi mine observasjoner så korrekt som mulig, og håper at det er gjenkjennelig for de involverte. Et annet sentralt element er at i møte med elever vil man alltid få ulike vinklinger, avsporinger, spørsmål og ikke minst svar på spørsmål. Det vil si at innholdet (og dermed en analyse) kan være ulik fra besøk til besøk.

Stoffutvalg

Det er flere som arbeider på HL-senteret som arbeider med formidling av Holocaust til skoleelever. Alle utarbeider sine egne foredrag, det kan med andre ord være forskjell fra opplegg til opplegg. Derimot er det enkelte fortellinger som alle formidlerne inkluderer i sine foredrag. Alle er innoem temaet minoritet, definisjon av Holocaust, fortellingen om Kathe Lasnik og arrestasjonen av de norske jødene.

Undervisningsopplegget starter med at elevene blir ønsket velkommen og etterfulgt av et foredrag på 45 minutter. I begynnelsen av foredrag stilles spørsmålene *Hva kan vi lære av Holocaust i dag? Og hvordan er det å skille seg ut?* I denne delen av foredraget forsøkes det å få i gang en dialog med elevene, noe som foredragsholderen spiller videre på i fortellingen om Kathe Lasnik.

I foredraget fortelles det om det tyske folkefellesskapet og Hitler. Disse fortellingene er relativt overfladiske og inneholder blant annet fakta om når Hitler kom til makten i Tyskland. I presentasjonen blir det også vist bilder av samlinger holdt av NSDAP.

Også raseforskning er et tema som blir tatt opp i foredraget, her blir elevene forklart at raseforskning ikke var noe særtysk fenomen, men at også grupperinger i Norge var opptatt av raseforskning. Raseforskningen bidro til å klassifisere hvem som passet inn og hvem som ikke passet inn. Selv om både fortellingene om det tyske folkefellesskapet og raseforskningen blir hentet frem, muligens for å få strukturert temaet, så er det noen individuelle og norske fortellinger som er i hovedfokus.

Fortellingen om familien Lasnik står svært sentralt i HL-senterets foredrag. Elevene får vite at de var flyktninger fra Sovjetunionen hvor jødene ble diskriminert. Blant annet måtte jøder ha 25 års militærtjeneste. Familien som besto av mor, far og 4 søstre. Den yngste av søstrene het Kathe og det er henne fortellingen dreier seg om. HL-senteret baserer denne fortellingen på boken *Kathe, alltid vært i Norge* av Espen Sjøbye. Bakgrunnen for både boken og mye av det som fortelles i foredraget er et spørreskjema som Kathe fulgte

Bilde 26

ut for jøder i Norge. På skjemaet, som det fortelles om både i utstillingen og i foredraget, skriver blant annet Kathe at hun alltid har vært i Norge. Elevene får se bilder av Kathe sammen med klassen og vennene sine i forkant av den andre verdenskrig i Norge. Kathe Lasnik ble sammen med kvinner og barn arrestert 26. november 1942 og sendt med Donau til Auschwitz. Store deler av fortellingen om Kathe dreier seg om å få elevene til å identifisere seg med henne.

En annen person elevene får møte er Samuel Steinmann. En av de norske jødene som overlevde oppholdet i Auschwitz. I foredraget får man høre Steinmann blant annet fortelle om hvordan han ble arrestert og om transporten med Donau. Steinmann har fortalt at han tror årsaken til at han overlevde var at han fikk arbeide på sykehuset med å bære ut lik. Elevene får her se filmklipp hvor Steinmann prater. Samme klipp kan vi finne igjen i utstillingen.

I foredraget forsøker underviserne å nyansere enkelte fortellinger ved blant annet å fortelle at det var flere russere som døde i Norge enn det var nordmenn som døde under hele krigen dersom man inkluderer både Norge og Tyskland.

En annen fortelling om det norske Holocaust omhandler arrestasjonene utført av de norske polititjenestemennene. I denne fortellingen får elevene høre om tre ulike ”grupper” politimenn. Et filmklipp laget av skoleelever som har besøkt senteret tidligere. Klippet viser en gruppe politimenn og en drosjesjåfør som skal arrestere jøder i forbindelse med den store aksjonen. Her møter elevene politimannen som er medlem av NS, motstandsmannen som forsøker å hjelpe og politimannen som ”gjør jobben sin”.

I foredraget som holdes for elevene er det overvekt på det norske Holocaust. Underviserne har gjort en del valg som gjør at det norske Holocaust vektlegges i større grad enn det

internasjonale. Som i utstillingen ser man at det er de kollektive fortellingene som blir fortalt om det internasjonale Holocaust, mens det i større grad er individuelle fortellinger i fokus for det norske Holocaust. I foredraget blir elevene fortalt hvem og hvorfor noen grupper ble sett på som en trussel mot det tredje riket og det tyske folkefellesskapet. Eksempelvis blir det fortalt at funksjonshemmede var en belastning for samfunnet og at de homofile ikke bidro til å produsere flere arier. Også i foredraget er det jødene som er i hovedfokus, men andre grupper som ble stengt ute fra det nazistiske folkefellesskapet er inkludert i fortellingene.

Som i utstillingen er det mer fokus på de individuelle fortellingene i det norske Holocaust. Det norske Holocaust blir ”fortalt” gjennom enkeltmenneskets opplevelse, enten det var som jøde eller politi. De ulike personene som blir presentert, avviker fra hverandre. Slik kan man kanskje si at en del av mangfoldet blant de norske jødene og innenfor blant annet politiet blir fortalt. Når det gjelder det internasjonale Holocaust er det de kollektive fortellingene som blir fortalt.

Fremstilling av ulike aktører

Foredraget begrenser antallet aktører som blir presentert. Men både jøder, nazister og norske politimenn blir inkludert i foredraget. Gjennom Kathe Lasnik blir den jødiske gruppen fremstilt som ”alle andre”, med mange av de samme interessene, for eksempel å være med venner, som er vanlige for en jente på 15 år. Hun blir beskrevet som like ulik andre som en hvilken som helst jente. I fortellingen om Samuel Steinmann får elevene høre om en sterk og utholdene mann, en kreativ mann som ”lurte” døden. Denne fortellingen gir uttrykk for jødernes kamp for å overleve. Begge eksemplene viser jødiske personer på en positiv måte.

Gjennom fortellingene om politiet og arrestasjonen av de norske jødene får vi se mangfoldet av hvordan både politiet (og nordmenn) generelt stilte seg til aksjonene mot jødene. Denne fortellingen er med på vise at mange nordmenn støttet nazistene, samtidig som den får frem at mange gjorde motstand og at en god del nordmenn hadde nok med seg selv.

Nazister blir presentert som en gruppe, med Hitler som hovedperson. Svært lite blir sagt om nazister som gruppe ettersom hovedfokus er på Hitler. Om mulig enda mindre blir sagt om tyskere. Det blir fortalt at svært mange møtte på ulike tilstelninger i regi av NSDAP. Likevel sies lite om hvorfor mange møtte eller om alle som møtte på samlingene var nazister.

Holocaust

I foredraget defineres Holocaust som utryddelsen på de europeiske jødene. Men andre grupper, som Jehovas vitner, Homofile og funksjonshemmede er også en del av fortellingen. Denne definisjonen sier ingenting om tidsaspektet, om Holocaust blir beregnet fra 1933 eller 1939. Heller ikke om utryddelsen var systematisk blir nevnt i denne definisjonen. Dette kan forstås som en forenkling av begrepet.

Elevene får forklart at et av målene til utstillingen er at den skal gi en forklaring på hvordan Holocaust kunne skje. Var det enklere å utføre handlingene dersom man fremstilte jødene som dyr (rotter)? På samme måte som Tutsiene ble sammenlignet med kakerlakker i Rwanda. En annen forklaring som ble lagt frem var at mennesker som ikke bidro til folkefellesskapet ikke fortjente å være en del av det. I disse forklaringene finner vi elementer fra blant annet Baumann, som forklarer at jødene ble sett på som ”*ugresset*”, eller mindreverdige mennesker. Her ser man også at Holocaust blir sammenlignet med folkemordet i Rwanda. Foruten sammenligning av forklaringene blir ikke folkemordene videre sammenlignet.

Oppgaver og arbeid med utstillingen

HL-senteret har laget 15 ulike oppgaver, eller oppdrag som de har valgt å kalle dem, til undervisningsopplegget rettet mot ungdomsskoleelever. På forhånd er elevene delt inn i grupper. På senteret får elevene ønske oppgaver, kun en gruppe arbeider med hver oppgave. Flere av oppgavene inkluderer bruk av tekniske hjelpemidler, som PC, båndopptaker, videokamera og fotoapparat. Oppgavene sentrerer seg blant annet rundt vurdering av HL-senterets utstilling, presentasjon av ulike personer som finnes i utstillingen, bruk av bilder og propaganda.

Hvilken funksjon har oppgavene?

En rekke oppdrag sikter mot å utvikle elevenes historiebevissthet, for eksempel oppdrag nr. 7; *dere er tre politifolk som har vært med på arrestasjonen av norske jøder i 1942. Lag tre dagboksberetninger om opplevelsen.*³⁸⁸ I forkant har elevene blitt fortalt om at det var ulike meninger innenfor politiet. Enkelte var motstandsfolk som infiltrerte politiet, andre var

³⁸⁸ HL-senteret, oppdragsoversikt ungdomsskole. Se vedlegg 2

medlemmer av Nasjonal Samling og nazister, mens andre igjen verken var for eller mot arrestasjonene, ”de gjorde bare jobben sin”. En slik oppgave tar sikte mot å utvikle elevenes historiebevissthet gjennom å be dem sette seg inn i andres situasjon. Også oppdrag 12 har samme type fokus, men med et annet innhold. *Skap dere hver deres person som levde i Tyskland på 1930- tallet. Hvem er dere? Hvem er dere opptatt av, og hva tenker dere om fremtiden?*³⁸⁹ I denne oppgaven må elevene sette seg inn i fortiden og gjøre seg tanker om fremtiden (altså den tiden de kjenner historien til). Denne oppgaven kan muligens sees på som et eksempel på en oppgave som bidrar til å gi et innblikk i hvordan fortid, nåtid og fremtid henger sammen. Videre finner vi flere oppgaver som tar sikte på å utvikle/styrke elevenes empati. Når elevene blir bedt om å sette seg inn i hvordan en person tenkte eller følte rundt en handling eller hendelse må elevene bruke sin empati. Ved å gjøre nettopp slike oppgaver styrker også elevene sin empati. Noe som igjen er sentralt slik vi tenker om historiebevissthet. Som nevnt er oppdrag 7, 10 og 12 eksempler på oppdrag eller oppgaver som i stor grad kan sies å sikte mot å øke empati hos elevene. Oppdrag nr 10 tar sikte på å utvikle elevenes empati og historiebevissthet; *Dere er en hemmelig motstandsgruppe i det norske politiet anno 1942 og har fått ordre om å arrestere den jødiske familien Lasnik. Lag et rollespill der dere diskuterer hva dere skal foreta dere.*³⁹⁰ I denne oppgaven må elevene sette seg inn i andre situasjon, og de må i stor grad være kompetente til å vise empati for å gjennomføre oppgaven. Det krever også at elevene sitter med nok bakgrunnskunnskap om hva ”personene” risikerte ved å ta det ene eller andre valget. Flere av oppdragene er knyttet til at elevene skal vurdere utstillingen på HL-senteret. I arbeidet med å vurdere utstillingen, trenes elevene opp til å arbeide med kilder. Selv om de fleste av oppgavene ber elevene vurdere utstillingen (gjennom reportasjer eller lignende), så er det tre oppgaver (eller som HL-senteret selv har kalt dem, oppdrag) hvor elevene må sette seg inn i en annen persons ståsted.

To begreper kommer frem som sentrale i en del av oppdragene, kilder og empati. Oppgavene som ber elevene vurdere utstillingen ber samtidig elevene om å vurdere kilder. For elevene er teksten, bildene og filmklippene kilder om Holocaust. Her må elevene tolke kildene, blant annet propaganda for det tyske folkefellesskapet og propaganda mot de utstøtte gruppene (jøder, sigøynere, funksjonshemmede osv.). Både oppgave 1; *Lag et intervju fra HL-senteret. Intervjuobjektene er besøkende i alle aldere, og de blir spurt om sitt syn på utstillingen og sitt forhold til Holocaust.* og oppgave 4; *Dere jobber i et reportasjeteam og skal lage en fire*

³⁸⁹ HL-senteret, oppdragsoversikt ungdomsskole. Se vedlegg 2

³⁹⁰ HL-senteret, oppdragsoversikt ungdomsskole. Se vedlegg 2

*minutters reportasje fra HL-senteret.*³⁹¹ Disse oppgavene er eksempler på oppdrag hvor elevene skal vurdere en kilde. I denne sammenheng er HL-senterets utstilling kilden.

Støtter oppgavene opp om fortellingene i utstillingen?

Mange av oppdragene baserer seg på fortellingene i utstillingen. Oppdrag nr. 15 er et eksempel på et oppdrag som skiller seg litt fra en del av de andre oppdragene ved at elevene blir bedt om å analysere gjenstander og bilder istedenfor tekst. Oppgaven har fokus på fortellingene om idealmennesket. En fortelling som ikke er skrevet, men som vises gjennom bilder i utstillingen. *Beskriv klær, skotøy, hodeplagg og symboler som menn og kvinner i det tyske folkefellesskapet har på seg på ulike bilder i utstillingen. Hvordan skulle idealmannen se ut? Hvordan skulle idealkvinnen se ut?*³⁹² Her må elevene selv gjøre observasjoner ut i fra bilder som finnes i utstillingen. Dette oppdraget tar med andre ord sikte på å veilede elevene til å finne flere fortellinger i utstillingen, enn kun de fortellingene som står skrevet.

Mange av oppgavene blir i stor grad benyttet for å utdype enkelte av fortellingene som man finner i utstillingen. Foruten oppgave 15 som er nevnt ovenfor er det fem andre oppgaver som direkte bygger opp under fortellinger som finnes i utstillingen. Oppdrag nr 2; *lag to læreboksider for ungdomsskolen som tar for seg arbeids – og utryddelsesleiren Auschwitz. Den ene siden skal handle om fangene, den andre om vokterne.*³⁹³ Oppdraget dreier seg om fangene og vokterne i utryddelsesleiren Auschwitz, forholdet mellom dem er en naturlig del av dette. Dette er fortellinger som man finner biter av gjennom store deler av utstillingen, med hovedfokus på rom nr. 8.

Oppdrag nr. 6 er med på å bygge opp under eksisterende individuelle fortellinger i utstillingen. *Presenter Halldis Negaard Østbye, Jon Alfred Mjøen og Hans Christen Mamen, tre personer fra Norge som finnes i utstillingen,*³⁹⁴ De tre personene er alle nevnt i utstillingen og har ulike ”roller” i det norske Holocaust. *Presenter Halldis Negaard Østbye, Jon Alfred Mjøen og Hans Christen Mamen, tre personer fra Norge som finnes i utstillingen.*³⁹⁵ Halldis Negaard Østbye blir presentert som den mest *innbitte antisemitten i Nasjonal Samling.*³⁹⁶

³⁹¹ HL-senteret, oppdragsoversikt ungdomsskole. Se vedlegg 2.

³⁹² HL-senteret, oppdragsoversikt ungdomsskole. Se vedlegg 2.

³⁹³ HL-senteret, oppdragsoversikt ungdomsskole. Se vedlegg 2.

³⁹⁴ HL-senteret, oppdragsoversikt ungdomsskole. Se vedlegg 2.

³⁹⁵ HL-senteret, oppdragsoversikt ungdomsskole. Se vedlegg 2.

³⁹⁶ HL-senteret, rom 7

Fortellingen om Jon Alfred Mjøen møter vi tidlig i utstillingen. I fortellingen om rasehygiene i Norge. Mjøen sto som den fremste talsmannen her til lands, allerede før nazistene overtok makten i Tyskland i 1933.³⁹⁷ Den siste personen elevene får i oppgave å presentere i dette oppdraget er Hans Christen Mamen. Fortellingen om Mamen fremstår som en heltefortelling fra krigen i Norge. Mamen var teologistudenten som fraktet små barn i en ryggsekk over grensen til Sverige.³⁹⁸

Både oppdrag 6 og 7 er fortellinger fra det norske Holocaust. Mens elevene i oppdrag 6 skal presentere tre navngitte personer, skal elevene i oppdrag 7 føre dagbok for tre fiktive personer innenfor samme yrkesgruppe. *Dere er tre politifolk som har vært med på arrestasjonen av norske jøder i 1942. Lag tre dagboksberetninger om opplevelsen.*³⁹⁹ I utstillingen er det få individuelle fortellinger om mennesker som arbeidet i politiet. Politiminister Jonas Lie blir nevnt, ellers blir politiet som instans formidlet som en del av den norske fortellingen. På den andre siden er fortellingene om politiet, også individuelle fortellinger, en del av foredraget som blir holdt for elevene. I foredraget møter elevene tre politimenn med ulikt syn på arrestasjonene av de norske jødene. I tillegg til oppdrag 7 omhandler oppdrag 10 motstandsgrupper i politiet. *Dere er en hemmelig motstandsgruppe i det norske politiet anno 1942 og har fått ordre om å arrestere den jødiske familien Lasnik. Lag et rollespill der dere diskuterer hva dere skal foreta dere.*⁴⁰⁰ Familien Lasniks datter, Kathe, møter elevene både i utstillingen og ikke minst i foredraget. Kathe Lasnik er som nevnt en jødisk jente på 15 år, altså på samme alder som elevene. I utstillingen er spørreskjemaet som Kathe Lasnik fylte ut. Spørreskjemaet med ”ufarlige” som senere ble brukt i arrestasjonene av de norske jødene.

Oppdrag 9 har fokus på det internasjonale Holocaust. På det tyske folkefelleskapet, både de som var inkludert og de som ble ekskludert. *Beskriv propaganda (bilder og filmklipp) i utstillingen som viser tyskere og det tyske folkefelleskap. Sammenlign med hvordan utstøtte grupper fremstilles.*⁴⁰¹ Dette oppdraget går direkte på fortellinger som fortelles i utstillingen.

Mange av oppdragene til HL-senteret bygger videre på fortellinger som finnes i utstillingen. Noen av oppgavene tar sikte mot å utdype eller systematisere fortellinger som kanskje ikke

³⁹⁷ HL-senteret, rom 4

³⁹⁸ HL-senteret, rom 7

³⁹⁹ HL-senteret. Oppdragsoversikt ungdomsskole. Se vedlegg 2.

⁴⁰⁰ HL-senteret. Oppdragsoversikt ungdomsskole. Se vedlegg 2.

⁴⁰¹ HL-senteret. Oppdragsoversikt ungdomsskole. Se vedlegg 2.

kommer tydelig frem ved en enkel gjennomgang av utstillingen, som for eksempel oppdrag 2, 6,7 og 10.⁴⁰² Elevene blir dermed ”tvunget” til å se etter betydningen av tekst og bilder, og ikke minst hvordan disse mange steder henger sammen for å gi en bedre fortelling.

Oppgavene er jevnt fordelt mellom det norske og det internasjonale Holocaust, fire oppgaver om det norske Holocaust og fem knyttet opp til det internasjonale Holocaust.⁴⁰³ Noen av oppgavene har fokus på HL-senterets utstilling generelt.

Legger utstillingen og oppgavene opp til at elevene kan kjenne seg igjen?

Målgruppen for undervisningsopplegget er elever i ungdomsskolen, det vil si i alderen 13 til 16 år. I utstillingen finner vi noen fortellinger om ungdommer, blant annet gjennom Kathe Lasnik og i fortellinger om Hitler-Jugend. Kathe Lasnik får elevene møte både i utstillingen og mer utdypende i foredraget. I foredraget blir Kathe Lasnik beskrevet som en helt vanlig elev i en norsk klasse. Hun hadde mange venner, både jødiske og kristne. Denne fortellingen virker det som mange elever finner interessant. Mange elever kommer med oppfølgingsspørsmål noe som kan være et tegn på at elevene klarer å identifisere seg med fortellingen. Det kan se ut som at elever fra andre kulturer og religioner kan identifisere seg med store deler av fortellingen om Kathe.

Foruten dette forteller utstillingen at *alle jødiske menn over 15 år*⁴⁰⁴ ble arrestert 26. oktober 1942. En mulig tankevekker for mange av elevene i denne aldergruppen er at de hadde blitt regnet som voksne, og blitt arrestert som en del av den første store gruppen norske jøder.

Dersom man ser på oppdragene er det få som peker seg ut med sikte på at elevene skal kunne identifisere seg med fortellingene i oppdraget. Oppgave 11 er nok det oppdraget som i størst grad sikter mot identifikasjon. *Fotografer bilder av barn og unge i utstillingen. Lag en presentasjon av bildene med utgangspunkt i utstillingen.*⁴⁰⁵ I dette oppdraget må elevene gå på ”jakt” i utstillingen etter bilder av barn og unge. I den sammenheng er det stor sannsynlighet for at de finner personer som de muligens kan identifisere seg med.

⁴⁰² Se vedlegg 2

⁴⁰³ Se vedlegg 2

⁴⁰⁴ HL-senteret, rom 7

⁴⁰⁵ HL-senteret. Oppdragsoversikt ungdomsskole. Se vedlegg 2.

Sammenfatning av undervisningsopplegg

Hovedfokuset til fortellingene som kommer frem i undervisningsopplegget er fortellingene om det norske Holocaust. Disse fortellingene blir i stor grad formidlet gjennom individuelle fortellinger. Det virker som om undervisningsopplegget tar sikte mot at elevene skal identifisere seg med enkelte av fortellingene som blir fortalt. Undervisningsopplegget fremstår som et dypdykk i enkelte fortellinger, noe som gjenspeiles både i foredrag og oppdrag. Ved å gå i dybden på enkelte fortellinger får undervisningsopplegget frem en mer nyansert fortelling ved at flere av aktørenes fortelling og perspektiv blir inkludert.

I undervisningsopplegget har oppdragene fått en stor plass. Oppdragene har flere funksjoner, de sikter blant annet mot å styrke historiebevisstheten hos elevene gjennom å ha fokus på empati. Samt å se sammenhengene mellom fortid, nåtid og fremtid. Ved flere anledninger ser man at oppdragene og fortellingene i undervisningsopplegget støtter seg mot fortellinger man finner i utstillingen.

Avslutning

I denne delen av oppgaven vil jeg forsøke å løfte frem hovedfunnene fra analysen.

Utstillingen og undervisningsopplegget vil her bli satt sammen for å svare på

problemstillingen: Hvilke fortellinger forteller *Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteters stilling i Norge* om Holocaust, og hvordan formidles disse fortellingene?

Samtidig vil jeg forsøke å stille kritiske spørsmål både til min egen analyse og til funnene som er gjort.

På bakgrunn av problemstillingen vil jeg oppsummere funn som sentrerer rundt hvilke fortellinger som blir fortalt om Holocaust, hvordan Holocaust blir definert og forklart og tilslutt hvordan HL-senteret tar sikte mot å styrke elevenes historiebevissthet. Det har av hensyn til sidetall og av hensyn til leseren ikke vært mulig å inkludere alle fortellingene som finnes på HL-senteret i denne oppgaven. En svakhet med dette er at valg om å inkludere enkelte fortellinger på bekostning av andre vil skape en urettmessig vurdering av utstillingen. På samme måte kan tolkningene og slutningene gjort ut i fra analysen bære preg av nettopp dette. For å unngå en skjevhet i vurderingen har jeg forsøkt å bruke eksempler som er representative for utstillingen som helhet.

Fortellinger om Holocaust

Til tross for at det norske Holocaust er en del av det internasjonale velger HL-senteret å fremheve det norske Holocaust, både i utstillingen og i undervisningsopplegget. I analysen har jeg forsøkt å vise ulike sider av det norske Holocaust gjennom å vise et utvalg av fortellingene som blir fortalt i utstillingen og undervisningsopplegget. Ut i fra analysen kan vi grovt sett dele fortellingene om de norske jødene inn i to, de som overlevde eller de som ble drept. HL-senteret bruker flere steder overlevende jøder til å fortelle sin fortelling om undertrykkelsene, arrestasjonene og deportasjonen. Disse fortellingene blir svært få steder nyansert med fortellinger fra overgripernes opplevelse av samme hendelser. Der overgripernes, de som utførte aksjonene mot de norske jødene, fortellinger blir fortalt er det gjennom rollespill utført av tidligere elever.

Ut i fra analysen ser vi at de internasjonale fortellingene om Holocaust blir fremstilt på en annen måte enn de norske. Til forskjell fra fortellingene om det norske Holocaust blir de viktigste hendelsene om det internasjonale Holocaust fortalt gjennom en rekke kollektive fortellinger. Dette gjelder både fortellingene om de undertrykte og fortellingene om utviklingen av det tyske folkefellesskapet. Både bilder og tekst støtter opp om fortellingene, og utdyper hverandre der det er nødvendig for å få et mer helhetlig inntrykk. HL-senteret presenterer flere av "lederne" for det nazistiske styret i Tyskland, deriblant Hitler, Himmler, Goebbels, Heydrich og Eichmann. Nazister og mennesker som utførte mange av handlingene blir derimot ikke presentert. Denne fremstillingen er med på å gi inntrykk av at det var en "elitegruppe" som nærmest utførte Holocaust alene. Nazister, overgriperne, blir i stor grad fremstilt som "onde".⁴⁰⁶ Også her mangler HL-senteret nyansering ved for eksempel å inkludere fortellinger om de menneskene som hadde betenkeligheter rundt det de var med på. I stedet for fremstilles nazistene som en ensartet gruppe. Det mangler individuelle fortellinger om denne gruppen. Bruk av individuelle fortellinger kunne muligens ha kompensert for dette inntrykket. For eksempel kunne HL-senteret ha formidlet fortellinger som fortalte om hvordan det var å arbeide i utryddelsesleirene. Når det gjelder den andre gruppen, offer for Holocaust, er det derimot fortellinger som er med på å rokke ved enkelte av de eksisterende mesterfortellingene. Særlig fortellingene om jødisk motstand,⁴⁰⁷ kan være med på å endre

⁴⁰⁶ Se underpunkt "Hvordan fremstilles de ulike aktørene?" i analysen.

⁴⁰⁷ HL-senteret, rom 5

noen av de eksisterende mesterfortellingene. Dette er et punkt som HL-senteret absolutt kunne ha fremhevet mer, også gjennom oppdragene.

Den mest fremtredende gruppen er jødene, både i utstilling og undervisning er det i hovedsak deres fortellinger som kommer frem. Selv om HL-senteret bruker ulike fortellere, så er det hovedsakelig jødernes fortellinger som kommer til syne. Jødene blir på mange måter fremstilt som offer, spesielt gjennom det norske Holocaust, likevel unngår HL-senteret en tradisjonell offerfortelling ved å bruke mange fortellinger om hverdagsliv og motstand. Tradisjonelle offerfortellinger har for eksempel en tendens til å ha fokus på fortellinger om arrestasjoner og deportasjoner. Særlig innenfor det norske Holocaust er dette fremtredende, ettersom det er her de fleste fortellingene om hverdagslige hendelser og flukt blir fortalt. Både i utstillingen og i undervisningen møter elevene fortellinger om hverdagslige fortellinger i tillegg til fortellinger som er knyttet direkte opp til Holocaust, som for eksempel deportasjon med Donau. En av forskjellene mellom utstilling og undervisning er mengden fortellinger. I utstillingen finnes det flere fortellinger, mens det i undervisning blir lagt større fokus på å gå i dybden på fortellingene som blir fortalt.

Oppsummert kan man dermed si at HL-senteret formidler et nyansert syn i fortellingene om ofrene,⁴⁰⁸ både i utstilling og undervisning, for Holocaust ved at de prøver å vise frem ulikhetene mellom enkeltpersoner. Disse ulikhetene kommer til syne både på det personlige planet og i fortellinger om hva som hendte under den andre verdenskrig. Dette fører til at det ikke blir fortalt et stereotypisk syn på jødene og de andre gruppene.

Ved å analysere fortellingene som blir fortalt om det norske og det internasjonale Holocaust, ser man at HL-senteret viser til ulikheter mellom det norske og det internasjonale. Det vil si at HL-senteret ikke formidler at det norske Holocaust er en kopi av det internasjonale.

Forskjellene mellom det norske og det internasjonale blir derimot ikke synliggjort andre steder enn i utstillingen. Det kan derfor være vanskelig å se at det er en forskjell og ikke minst hva som er forskjellene. Elevene blir ikke gjort bevisste på at det norske Holocaust ikke er en kopi av det internasjonale.

⁴⁰⁸ Her menes alle gruppene som ble utsatt for systematiske forfølgelser og folkemord av nazistene mellom 1933 og 1945.

HL-senteret definerer Holocaust ulikt i utstilling og undervisning. Mens man kan si at utstillingen har en svært vid definisjon, er definisjonen som blir brukt i undervisningen mer innsnevret. Med bakgrunn i analysen og tolkninger av tekst og bilder i utstillingen kan man komme frem til følgende definisjon av Holocaust i utstillingen; systematisk folkemord på europeiske jøder og andre grupper utført av nazistene før og under andre verdenskrig. Dette innebærer at HL-senteret ikke støtter seg mot noen av definisjonene som er presentert innledningsvis i oppgaven. Som nevnt tidligere har også denne definisjonen sine svakheter. Ble for eksempel homofile utsatt for et systematisk folkemord?

Ut i fra både hvordan utstillingen og undervisningsopplegget forklarer hvordan Holocaust kunne skje, ser man elementer og likhetstegn med flere ulike teorier. I analysen ser man likheter til både Baumann, Goldhagen og Arendt. Men ingen av disse utpreger seg nok til å si at HL-senteret støtter seg til deres forklaring på hvordan Holocaust kunne skje. Riktignok er det flere ting som er felles for teoriene. Man kan muligens si at HL-senteret forklarer Holocaust på bakgrunn; av eksisterende tanker i Europa (rasisme og antisemittisme), på tankeløshet og ignorering i befolkningen (men også andre land, deriblant USA avviste jøder som forsøkte å flukte) og på bakgrunn av det moderne samfunn (industrielle virkemidler samt måten og organisere en stat). Med andre ord er det muligens en blanding av flere ulike teorier som ligger til grunn for hvordan HL-senteret har forklart hvordan Holocaust kunne skje.

Studentgruppen som gjennom oppgaven *Verdien av å kjenne sitt publikum* kommer blant annet med tips til HL-senteret om at elevene bør bli møtt med forklaringer på hvorfor [...] ”normale” mennesker syntes villige til å gjøre uhyrlige ting når de fikk ordre om det.⁴⁰⁹ Som nevnt ovenfor forsøker HL-senteret å forklare hvordan Holocaust kunne skje, derimot kan det se ut som om HL-senteret har valgt andre teorier som bakgrunn for forklaringene enn det studentene her skisserer. Muligens kan man ut i fra gruppens anbefaling se at de heller noe mot Milgrams teori, nemlig hvordan autoriteter kan påvirke ”normale” mennesker.

Formidling og historiebevissthet

I oppgaven har jeg forsøkt å besvare spørsmålet om hvordan Holocaust blir formidlet på HL-senteret. Hovedsakelig har dette kommet frem gjennom undervisningen, men av interesse er også hvordan utstillingen formidler Holocaust. To ulike typer fortellinger står her frem som

⁴⁰⁹ Lassen m.flere 2002: 3

sentrale i hvordan Holocaust blir formidlet, den åpne og den lukkede fortellingen. De to fortellingstypene integreres ved flere anledninger. Mens utstillingen i all hovedsak fremstår som en lukket fortelling, hvor alle spørsmål blir besvart, fremstår undervisningssituasjonen i større grad som en åpen fortelling. Utstillingens lukkede fortellinger er derimot ikke lukket igjen. Med dette menes at det er mulig å åpne opp de lukkede fortellingene. Gjennom flere av oppdragene ser man at utstillingstekster, bilder og gjenstander blir åpnet opp. Dermed kan man si at elevene i stor grad møter åpne fortellinger, som tar sikte på å styrke historiebevisstheten til elevene.

Bruken av kollektive og individuelle fortellinger sier hovedsakelig noe om hvordan historien har blitt brukt (historiebruk). Historiebruk henger som nevnt tett opp til begrepet historiebevissthet, og kan være med på å styrke elevenes historiebevissthet. Dersom man ser både på HL-senterets utstilling og undervisning kan man se en variert bruk mellom kollektive og individuelle fortellinger. Ved bruk av individuelle fortellinger er det lettere for elevene å identifisere seg med aktørene, samt å se personer som brikker i en helhet. Den varierte bruken av kollektive og individuelle fortellinger tar med andre ord sikte på å utvikle historiebevissthet hos elevene.

Nilssen trekker bruken av identitetskort frem i sin vurdering av US HMM. HL-senteret har også brukt individuelle fortellinger som sikter mot identifikasjon. Men i motsetning til US HMM kommer fortellingene frem i utstillingen, disse finnes blant annet i boksene som er hevet over bakken. Fokuset til fortellingene er også ulikt på US HMM og HL-senteret. US HMMs individuelle fortellinger er lengre og mer omfattende enn de fortellingene man finner på HL-senteret. Med dette mener jeg at identitetskortene til US HMM forteller om bakgrunnen til personen og hva som skjedde med ham/henne under Holocaust. HL-senteret følger ikke personene over et like langt tidsrom.

Utstillingen fremstår som en svært stor veggavis. Voldsomme mengder med tekst og bilder er med på å prege selve utstillingen. Et par steder er det funnet noen gjenstander som er satt i glassmonter slik at ingen kan røre ved dem. Der den største og mest sentrale gjenstanden er en fangedrakt utlånt fra museet i Auschwitz. HL-senteret utnytter ikke det potensialet de har med tanke på gjenstandene. Disse kunne i mye større grad bli trukket frem og synliggjort, både i selve utstillingen og i undervisningssammenheng. Et eksempel på dette er boken *Hvem er*

*hvem i Jødeverden.*⁴¹⁰ Utstillingen har med andre ord mange fortellinger om Holocaust, men faren er at mange ikke kommer tydelig frem blant all teksten. Utstillingen fremstår som en lukket fortelling som ikke legger til rette for spørsmål fra de besøkende. Noe av dette forsøker undervisningsopplegget å kompensere mot ved å stille spørsmål som går på tvers av enkelte fortellinger og utfordre elevene til å tenke selv. Med andre ord forsøker oppdragene å åpne opp mange av de lukkede fortellingene. Enkelte steder forsøker HL-senteret å gå på tvers av mesterfortellingene. Men flere steder blir fortellingene unyanserte, ved at ikke alle aktørene kommer ”til ordet”. HL-senteret unngår en del tradisjonelle fremstillinger, som å fortelle ofrenes fortellinger som rene offerfortellinger.

Selve utstillingen viser ikke til at det er flere måter å fortelle om Holocaust på. Derimot bidrar undervisningsopplegget til å vise at utstillingen ikke sier alt. Ved å fortelle om ulike synspunkt som var gjeldene innenfor det norske politiet, samt be elevene om å vurdere HL-senteret, viser HL-senteret at ikke alle fortellinger blir fortalt i utstillingen. Dette kan muligens tolkes i retning av at HL-senteret forsøker å problematisere sin egen utstilling.

Det åpne skalabegrep er sentralt innenfor historiebevissthet og viser til at historiebevissthet ikke er noe som styrkes/utvikles utelukkende gjennom skolens historieundervisning. Likestilt med skolens historieundervisning er også historiske museer og andre historiske formidlingsarenaer. Likevel er det få analyser av historiske museer ut i fra et historiedidaktisk perspektiv. Med denne oppgaven håper jeg at et større fokus blir rettet mot historiefremføring utenfor skolens tradisjonelle historieundervisning og hvordan skolen kan bruke andre kilder (som en historisk utstilling) for å styrke elevenes historiebevissthet. Denne oppgaven åpner for flere interessante analyser av andre utstillinger, men også av HL-senterets utstilling og undervisning. Blant annet kan det være interessant å se om det møte elevene har med HL-senteret faktisk bidrar til å styrke historiebevisstheten hos elevene. Det kan også være interessant å analysere HL-senteret ut i fra andre perspektiver enn elevperspektivet.

⁴¹⁰ HL-senteret, rom 4

Litteraturliste

- Abrahamsen, Samuel. *Norway's response to the Holocaust, a historical perspective*. Holocaust library 1991
- Arendt, Hannah. *Eichmann i Jerusalem. med innledende essay av Bernt Hagtvet*. Bokklubben dagens bøker 2000
- Bartov, Omer. *Germany's War and the Holocaust. Disputed Histories*. Cornell university 2003
- Baumann, Zygmunt. *Moderniteten og Holocaust*. Vidarforlaget 2005
- Bruland, Bjarte. *Holocaust i Norge*. Hovedfagsoppgave i historie ved Universitetet i Bergen våren 1995
- Bøe, Jan Bjarne. *Å lese fortiden. Historiebruk og historiedidaktikk*. Høyskoleforlaget 2006
- Bøe, Jan Bjarne. *Barnet og fortellingen*. Høyskoleforlaget. 1999A.
- Bøe, Jan Bjarne. *Bildene av fortiden*. Høyskoleforlaget. 2005.
- Bøe, Jan Bjerne. *Å fortelle om fortiden*. Høyskoleforlaget. 1999B.
- Eriksen, Anne. *Det var noe annet under krigen*. Pax Forlag A/S. 1995
- Evans, Richard J. *Telling Lies About Hitler. The Holocaust, History and the David Irving Trial*. Verso 2002
- Ferdigmelding nr. 643/2005. *Ville Grande. Huk aveny 56, Oslo. Rehabilitering og ombygging*. Statsbygg 643/2005
- Finkelstein, Norman G. *Holocaust-industrie. Refleksjoner over utnyttelsen av jødernes lidelser*. Spartacus, 2004
- Floris, Lene og Vasström, Annette. *På museum*. Roskilde Universitetsforlag 1999
- Friedländer, Saul. *The years of extermination. Nazi Germany ant the Jews 1939-1945*. Phoenix 2008
- Fure, Odd-Bjørn. *Kampen mot glemselen. Kunnskapsvakuum i mediesamfunnet*. Universitetsforlaget 1997

- Goldhagen, Daniel Jonah. *Hitler's Willing Executioners. Ordinary Germans and the Holocaust*. Little, brown and company 1996
- Hatch, Amos J. *Doing qualitative research in education settings*. State University of New York Press, Albany. 2002
- Henriksen, Ellen Karoline og Frøyland Merethe. *Hva vet vi om læring i museet?* Norsk museumsutvikling. 1998
- HL-senteret. *HL-senterets utstilling om Holocaust* (informasjonsbrosjyre).
- Imsen, Gunn. *Elevenes verden. Innføring i pedagogisk psykologi*. Universitetsforlaget 2001
- Jensen, Bernard Eric. *Historie - Livsverden og fag*. Gyldendal. 2006
- Kjeldstadli, Knut. *Fortida er ikke hva den en gang var*. Universitetsforlaget. 1999
- Knutsen, Ketil. *Å utvikle historiebevissthet i skolen*. Hovedoppgave i historie. Høgskolen i Bergen. 2001
- Kultur og kirkedepartementet. *Kjelder til kunnskap og oppleving*. Stortingsmelding 22 (1999-2000)
- Lassen, Kjersti m.fl. *Verdien av å kjenne sitt publikum : en undersøkelse av hvordan utstillingen på Villa Grande kan utvikles for å komme den besøkende elev i møte / utarbeidet på oppdrag fra Senteret for studier av Holocaust og livssynsminoriteteters stilling i Norge*. Oslo. 2002
- Lorenz, Einhart. *Veien mot Holocaust*. Pax forlag 2003
- Lund, Erik. *Historiedidaktikk. En håndbok for lærere og studenter*. Universitetsforlaget. 2006
- Myers, David G. *Exploring Social Psychology*. Mc Graw Hill 2004
- Nilssen, Trond Risto. *Skrekkens monumenter – og dilemmaer i formidlingen av Holocaust*. Essay i vitenskapsteori, NTNU 2003
- NOU 1996:7 *Museum. Mangfald, minne, møtestad*. Oslo. 1996
- Novick, Peter. *The Holocaust in American life*. Boston, Mass: Houghton Mifflin 1999
- Ottosen, Kristian. *Den annen verdenskrig*. Oslo, Aschehoug 2000

Stackelberg, Roderick. *Hitler's Germany. Origins, interpretations, Legacies*. Routledge 2004

Stugu, Ola Svein. *Historie i bruk*. Det norske samlaget 2008

Tanum, *Tanums store rettskrivningsordbok*. Kunnskapsforlaget 2005

Taylor, A.J.P. *Årsagerne til 2. Verdenskrig*. Paludans fiol-bibliotek 1968

Thalmann, Rita og Feinermann, Emmanuel. *Crystal night. November 9-10, 1938*. United States Holocaust Memorial Museum 2000

Thuen, Trond. *Fortidsforståelser*. Høyskoleforlaget. 2001

Utdanningsdirektoratet. *Kunnskapsløftet*. 2006

Ølberg, Tina. *Hvordan bidrar oppgavene om "den store fedrelandskrigen" i "makt og menneske: historie 9" til økt historiebevissthet?* Stavanger. 2007

Ølberg, Tina. *Hvordan brukes fortellingen for å formidle Holocaust i "Makt og menneske historie 9"?* Stavanger. 2008

Internett

Dahl, Hans Fredrik. <http://www.dagbladet.no/kronikker/970227-kro-1.html>.
www.dagbladet.no 25.03.2009

<http://dictionary.reference.com>

ICOM, www.icom-norway.org 28.05.2009

Miller, Arthur G. *Reflections on "Replicating Milgram"*.
<http://www.apa.org/journals/releases/amp641-2.pdf> 2009

Svendsen, www.snl.no

Utdanningsdirektoratet. *Kunnskapsløftet*,
<http://www.utdanningsdirektoratet.no/grep/Lareplan/?laereplanid=125640&visning=5&sortering=2&kmsid=125651>. www.udir.no 14.05.2009

www.ask.com

www.caplex.no

www.hlsenteret.no

www.ordbok.no

www.ushmm.org

Vedlegg 1

I Villa Grande på Bygdøy kan du se en moderne utstilling om Holocaust. Lyd, bilder, film, gjenstander og tekst viser historien om folkemord under 2. verdenskrig. Utstillingen er en del av virksomheten ved Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter (HL-senteret). Senterets virksomhet omfatter forskning, dokumentasjon og formidling. På Villa Grande kan du også besøke senterets bibliotek eller nyte en kopp kaffe i Café Villa Grande.

Villa Grande

Navnet Villa Grande stammer fra Sam Eyde, tidligere direktør i Norsk Hydro. Han satte i gang bygging på tomten i 1917. I 1941 overtok Vidkun Quisling eiendommen. Han ga villaen navnet «Gimle» og var den første som satte bygget i beboelig stand. Sammen med sin kone, Maria, bodde han her til han ble arrestert i mai 1945. Villa Grande eies nå av staten. HL-senteret og den faste utstillingen åpnet for publikum høsten 2006.

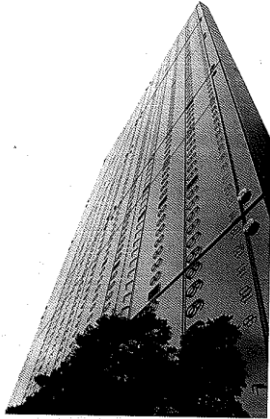
Om utstillingen

HL-senterets utstilling knytter masseutryddelsene under 2. verdenskrig sammen med ideologier som var allment utbredt i Europa ved inngangen til 1900-tallet: rasisme, rasehygiene og antisemittisme. Nasjonalsosialismen presenterte en optimistisk visjon for det tyske folket. Visjonen forutsatte imidlertid diskriminering og vold mot ulike minoriteter. Utstillingen gjør grundig rede for konsekvensene dette fikk for norske jøder. Samtidig søker den å skape refleksjon og ettertanke knyttet til vår egen samtid.

UTSTILLINGEN

Utstillingen om Holocaust går over tre plan. Salg av billetter skjer i resepsjonen, på samme plan som inngangen og starten på utstillingen. Den norske historien fortelles i kjelleren, mens avslutningsrommet befinner seg en etasje over inngangsplanet.

Audioguiden kan lånes i resepsjonen.

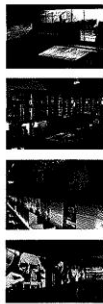

INNOCENT QUESTIONS

- 1 Kunstverket **Innocent Questions** utenfor Villa Grande er laget av Arnold Dreyblatt. Verket har form som et hullkort, der ord knyttet til persondata dukker opp og forsvinner. Ordene er i seg selv uskyldige spørsmål. Samtidig har denne typen informasjon blitt brukt til å gjennomføre masseutryddeiser, blant annet under Holocaust.

Etasje 1
Etasje 0 (inngangsplan)
Etasje -1 (kjeller)

- 2 Inngang og resepsjon.
- 3 Introduksjon. Her knyttes utstillingen sammen gjennom glimt fra historien om Holocaust.
- 4 Stigmatisering. Her kan du finne ut mer om tankene som gjorde nazismens framvekst mulig. Rasisme, rasehygiene og antisemitisme som var utbredt i hele Europa, ikke bare i Tyskland. Du kan også lese om den politiske og økonomiske utviklingen etter 1. verdenskrig.
- 5 Rasestaten/rasekrigen. En tidslinje fra 1933 til 1945 forteller om Hitlers regime i Tyskland og verdenskrigen som fulgte. Et rødt bånd over tidslinja viser grepene for å skape et tysk folkefellesskap, mens forfølgelsen av ulike grupper beskrives i et gult bånd under linja.
- 6 Visjon, eksklusjon og tilintetgjørelse. Denne videoprojeksjonen gir en visuell framstilling av tiden fra 1933 til 1945. Fortellingen starter med Hitlers visjon om et tysk folkefellesskap. Den ender i terror og tilintetgjørelse.

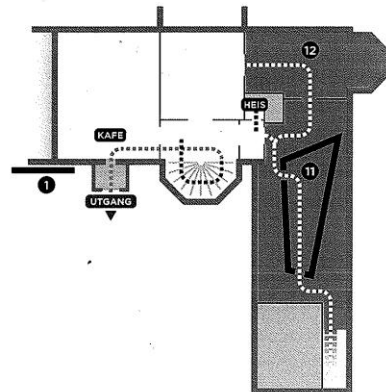
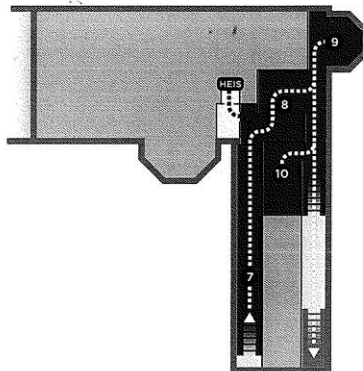
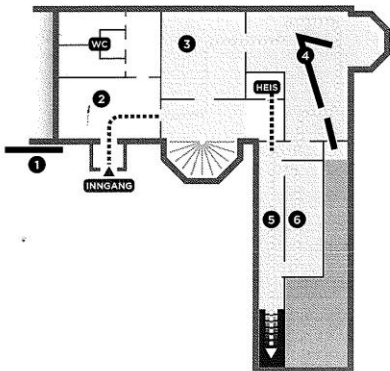
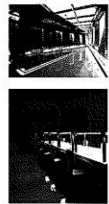
Etasje 1
Etasje 0 (inngangsplan)
Etasje -1 (kjeller)

- 7 Holocaust i Norge. Venstre side av korridoren forteller hva som skjedde med norske jøder under krigen. Panelene på høyre side gir glimt fra overgrepene. Under trappa finner du informasjon om flukten til Sverige.
- 8 Auschwitz og leirsystemet. Mellom 1,1 og 1,5 millioner mennesker ble drept i nazistenes største konsentrasjonsleir Auschwitz.
- 9 Etter Auschwitz. Rommet gir et inntrykk av situasjonen for de norske jødene som overlevde krigen. De strevde med å få kompensasjon fra staten for eiendommene og verdiene som var inndratt under krigen. HL-senteret og dets utstilling springer ut av restitusjonsoppgjøret som ble vedtatt av Stortinget i 1999.
- 10 Norske ofre for Holocaust. Minnerom som viser navn, bosted, fødselsdato og dødsdato for de 756 norske ofrene for Holocaust.

Etasje 1
Etasje 0 (inngangsplan)
Etasje -1 (kjeller)

- 11 Samtidsrefleksjon. Hva betyr Holocaust for oss i dag? Installasjonen i dette rommet består av enveisspeil og videoprojeksjoner.
Fire aktuelle temaer blir belyst:
• Menneskerettigheter
• Rasisme og antisemittisme
• Utfordringer fra totalitære regimer
• Folkemord
- 12 Læringsrom. Her kan du lese mer om ulike temaer på touchskjermer nedfelt i store arbeidsbord.

Vedlegg 2

Oppdragsoversikt ungdomsskole

1. Dere jobber i en avis og skal lage en anmeldelse av HL-senterets utstilling og en artikkel om Holocaust i Norge. Dere skal selv ta passende bilder.
2. Lag to læreboksider for ungdomsskolen som tar for seg arbeids- og utryddelsesleiren Auschwitz. Den ene siden skal handle om fangene, den andre om vokterne.
3. Lag et intervju fra HL-senteret. Intervjuobjektene er besøkende i alle aldere, og de blir spurt om sitt syn på utstillingen og sitt forhold til Holocaust.
4. Dere jobber i et reportasjeteam og skal lage en fire minutters TV- reportasje fra HL-senteret.
5. Dere jobber i redaksjonen i en radiokanal og skal lage en fire minutters reportasje fra HL-senteret.
6. Presenter Halldis Negaard Østbye, Jon Alfred Mjøen og Hans Christen Mamen, tre personer fra Norge som finnes i utstillingen.
7. Dere er tre politifolk som har vært med på arrestasjonen av norske jøder i 1942. Lag tre dagboksberetninger om opplevelsen.
8. Hvordan ser utstillingen ut? Vurder hvordan utstillingsarkitektur og bruk av lys, bilder og andre virkemidler passer til utstillingens tema og faglige innhold.
9. Beskriv propaganda (bilder og filmklipp) i utstillingen som viser tyskere og det tyske folkefelleskap. Sammenlign med hvordan utstøtte grupper fremstilles.
10. Dere er en hemmelig motstandsgruppe i det norske politiet anno 1942 og har fått ordre om å arrestere den jødiske familien Lasnik. Lag et rollespill der dere diskuterer hva dere skal foreta dere.
11. Fotografer bilder av barn og unge i utstillingen. Lag en presentasjon av bildene med utgangspunkt i utstillingen.
12. Skap dere hver deres person som levde i Tyskland på 1930-tallet. Hvem er dere? Hva er dere opptatt av, og hva tenker dere om fremtiden?
13. Ta bilder i utstillingen og bruk dem til å lage en presentasjon om rasisme og antisemittisme i europeisk historie.
14. Lag en kort informasjonsbrosjyre om utstillingen ved HL-senteret. Brosjyren skal inneholde bilder.
15. Beskriv klær, skotøy, hodeplagg og symboler som menn og kvinner i det tyske folkefelleskapet har på seg på ulike bilder i utstillingen. Hvordan skulle idealmannen se ut? Hvordan skulle idealkvinnen se ut?